

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 19, БРОЈ 62, АВГУСТ, СКОПЈЕ 2021

62

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи:

д-р Ѓорге Иванов, м-р Андреас Клајн

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Даниел Браун	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Ханс-Римберт Хемер	пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
E-mail: Skopje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Мирослав Крлежа 52-1-2 МК-1000 Скопје Тел./факс: 02 30 94 760,
E-mail: contact@idscs.org.mk Интернет: www.idscs.org.mk
E-mail: map@yahoogroups.com

Печат: Винсент графика - Скопје.

Дизајн и техничка подготовка: Пепи Дамјановски.

Превод: Перица Сарџоски, Огнена Никуљски, Барбара Драговиќ.

Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска.

Ставовите изнесени во списанието не се ставови на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и им се доставува на политичките субјекти, државните институции, универзитетите, странските претставништва во Република Северна Македонија и во Европа. Оваа публикација служи само за информативни цели. Таа не смее да се употребува во рамки на изборни кампањи.

Година 19, број 62,
август 2021, Скопје,
ISSN 1409-9853

Содржина

ДЕФИНИРАЊЕ НА УЛОГАТА НА ЕУ КАКО ГЛОБАЛЕН АКТЕР:
ПРЕДИЗВИЦИ И ПЕРСПЕКТИВИ 5

Васко Наумовски
Милена Апостоловска-Степаноска
Лепосава Огњановска

СТАРИ ЗАЕДНИЦИ, НОВИ ПОЛЕМИКИ: ЗАЕДНИЦАТА НА
МУСЛИМАНИ ШТО ЗБОРУВААТ МАКЕДОНСКИ, ПОМЕЃУ
ЕТНИЦИТЕТОТ И РЕЛИГИЈАТА 25

Иван Дамјановски

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СОВРЕМЕНИОТ ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ 51

Владимир Божиновски

ИДНИНАТА НА БАЛКАНОТ ВО ВРЕМЕТО НА
ИНТЕГРАЦИИТЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА – ОПАСНОСТИ
И ПРЕДИЗВИЦИ НА ДЕНЕШНОТО ВРЕМЕ 71

Ризван Сулејмани
Марјан Ѓуровски

ГЕОПОЛИТИЧКИТЕ ИНТЕРЕСИ НА МЕЃУНАРОДНАТА ЗАЕДНИЦА
ВО РЕШАВАЊЕ НА МУЛТИКУЛТУРНИТЕ ПРАШАЊА ВО РЕПУБЛИКА
АЗЕРБЕЈЏАН И ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 85

Јорданка Галева

ГЕОПОЛИТИЧКИТЕ ИМПЛИКАЦИИ ВРЗ
ПРОШИРУВАЊЕТО НА ЕВРОПСКАТА ЗАЕДНИЦА СО ГРЦИЈА 119

Ирена Шуменковска

КРАТКИ БИОГРАФИИ

Васко Наумовски

е професор по меѓународни односи на Правниот факултет „Јустинијан Први“ на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, каде што дипломирал, магистрирал и докторирал. Тој исто така има магистрирано на програмата за европски студии на Универзитетот во Бон, а има остварено и студиски престој на Универзитетот во Флорида. Наумовски беше заменик-претседател на Владата задолжен за европски прашања (2009-2011), и амбасадор во Соединетите Американски Држави (2014-2018).

Милена Апостоловска-Степановска

е доцент на Правниот факултет „Јустинијан Први“ во Скопје, во научната област применети политички науки. Таа предава на Социологија на правото на правни студии, политичка социологија на политички студии и европски интеграции на студиите по новинарство и односи со јавноста. Главен фокус на нејзиното научно интересирање се европските институции, нивното функционирање и надлежности и европскиот идентитет. Авторката има остварено многу присуства на домашни и меѓународни конференции и научни собири, семинари и работилници, во својство на учесник, но и предавач, модератор и говорник.

Лепосава Огњановска

е докторанд на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во областа на правото на Европската Унија и европските интеграции. Во 2016 година, на истиот факултет, го одбрала магистерскиот труд на тема „Поглавјето 23 од *acquis communautaire* во контекстот на политиката на условеност – предизвиците за Република Македонија на патот кон Европската Унија“. Нејзино поле на истражувачки интерес е продлабочувањето и прелевањето на процесот на интегрирање во Европската Унија и заштитата на владеењето на правото во тој контекст, политиката на проширување и особено политиката на условеност, европеизацијата и трансформативната моќ на Унијата. Има работено на повеќе меѓународни проекти во тинк-тенк секторот поврзани со демократското управување и владеењето на правото. Во 2016 година била ангажирана како млад истражувач во рамките на TRAIN програмата спроведена од Германскиот совет за надворешни односи од Берлин, Република Сојузна Германија. Има положено правосуден испит и во последните три години работи во правосудните органи во државата.

Изворна научна статија
УДК: 327:911.3(4-672ЕУ)

Васко Наумовски
Милена Апостоловска-Степаноска
Лепосава Огњановска

ДЕФИНИРАЊЕ НА УЛОГАТА НА ЕУ КАКО ГЛОБАЛЕН АКТЕР: ПРЕДИЗВИЦИ И ПЕРСПЕКТИВИ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Вовед

Улогата и позицијата на Европската Унија како глобален актер на меѓународната сцена се базираат врз тезата дека креирањето на Унијата е со цел да се стави крај на геополитиката, чие вообичаено поимање се надоврзува на сфаќањето на динамичната моќ во меѓународните односи. ЕУ промовира нов концепт на безбедност заснован на меѓузависност и пренесен суверенитет на заеднички воспоставените институции. Одржувањето на мирот на европското тло било замислено да се одвива преку економска соработка на земјите-членки што понатаму би довела до нивна меѓусебна солидарност, што се предвидува и во Шумановата декларација од 1950 година. Либералниот светски поредок по Втората светска војна се темели на мултилатерализмот, како надворешна политика што ја практикуваат повеќе актери на меѓународната сцена, врз основа на доброволна и (во суштина) институционализирана соработка регулирана со норми и принципи кои важат (во голема мера) подеднакво за сите држави-учеснички, заради заедничко соочување со споделените проблеми и предизвици.¹ Како продукт на мултилатерализмот, ЕУ повеќе децении наназад ја игнорирале „политиката на моќ“ и се концентрирале на економската интеграција², иако причините за формирањето на овој *sui generis* конструкт на меѓународното право се примарно од безбедносно-сигурносен карактер. Во надворешните односи, ЕУ се перципира како „мека сила“ што ги промовира демократијата и основните права потпирајќи се на инструментите на „мека моќ“, како ефективна замена за воената моќ, односно безбедносната и одбранбена политика во однос на која земјите-членки се потпираат на водството на САД во рамките на Трансатлантскиот сојуз. Со Лисабонскиот договор, ЕУ стекна меѓународен правен субјективитет, така што може да ги остварува надлежностите во надворешната политика, вклучително и да учествува во работата на меѓународните организации, во границите на овластувањата што ѝ се пренесени од страна на земјите-членки.

Меѓутоа, во последниве години интензивно се зборуваше за „враќањето на геополитиката“³, па новиот состав на Европската комисија беше претставен со досега нечуена реторика – претседателката Урсула фон дер Лајен најави „геополитичка комисија, каква што на Европа итно ѝ е потребна“.⁴ Оваа изјава, којашто откри стратешка промена во пристапот на ЕУ, се надоврза на претходна изјава на високиот претставник за ЗНБП на ЕУ, Џозеф Борел, којшто посочувајќи

1 Elena Lazarou, *The future of multilateralism Crisis or opportunity?* (Brussels: EPRS Briefing, May 2017), 2, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/603922/EPRS_BRI\(2017\)603922_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/603922/EPRS_BRI(2017)603922_EN.pdf).

2 Stefan Lehne, *How the EU Can Survive in a Geopolitical Age* (Brussels: Carnegie Europe, 2020), 1, https://carnegieendowment.org/files/2-24_Lehne-EU_Geopolitics.pdf.

3 Види Albert J. Bergesen & Christian Suter, *The Return of Geopolitics* (Zurich: LIT Verlag Münster, 2018).

4 European Commission, “Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme”, 27.11.2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408.

дека „светот се сменил на полошо“, порача дека „ЕУ мора да го научи јазикот на моќта“⁵. Ваквиот пристап соопштен од претставниците на супранационалните актери во Унијата е логичен след на повеќе сигнали испратени од европските лидери за потребата ЕУ да се изгради во стратешки автономен играч⁶, како и на процесот што отпочна со усвојувањето на заедничката комуникација на Комисијата предводена од Јункер и ВПЕУ Могерини со која беше презентираан стратешкиот поглед кон растечката економска моќ и политичкото влијание на Кина⁷, поставувајќи се како конкурент, но и потенцијален партнер, што пак, го инспирираше Европскиот совет да заземе покохерентен став кон меѓународните промени. Фокусот на овој нов јазик на моќта не е само на заедничката трговска политика како алатка на надворешната политика, туку имплицира дека ЕУ мора да започне да дејствува како стратешка моќ и да ја зајакне својата улога во создавањето на глобалната безбедност.

Воедно, во последниве години беа видливи повеќе иницијативи за градење на безбедносните капацитети на ЕУ, зајакнување на соработката во одбраната и подобрување на респонзивноста на ЕУ кон глобалните кризи.⁸ На безбедносниот аспект, како стратешки приоритет, се надоврзува и енергетскиот, или подобро кажано делувањето на ЕУ во областа на заштитата на животната средина, преку амбициозниот пакет јавни политики, наречен „Европски зелен договор“⁹ што се стреми да постигне поголема еколошка одржливост на економијата на ЕУ, но содржи и геополитички реперкусии. Ветувањата за зајакнување на улогата на ЕУ како глобален актер, всушност, се одговор на кризата на мултилатерализмот, растечката конкуренција меѓу САД и Кина, поларизацијата на меѓународната сцена, последиците од Брегзит и бројните кризни полиња во соседството на ЕУ. Стремежот кон посилна ЕУ во светски рамки е со цел да придонесе и кон „поблиска/пообединета Унија“ во внатрешните граници.

Новата „геополитичка комисија“ уште на самиот почеток од своето дејствување се соочи со пандемијата на ковид-19, што ги поништи позитивните ефекти од повеќегодишниот процес на интеграција, како што се внатрешниот пазар и Шенген-зоната, и доведе до понатамошна поделба на ЕУ.¹⁰ Коронавирусот ја

5 European Parliament, “Hearing with High Representative/Vice President-designate Josep Borrell, European Parliament”, 7.10.2019, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20190926IPR62260/hearing-with-high-representative-vice-president-designate-josep-borrell>.

6 Emmanuel Macron, “NATO is becoming brain-dead”, *The Economist*, 7 November 2017, <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead>; Angela Merkel, “Europe ‘can no longer rely on allies’ after Trump and Brexit”, *BBC*, 28 May 2017, <https://www.bbc.com/news/world-europe-40078183>.

7 European Commission, “EU-China Strategic Outlook: Commission and HR/VP contribution to the European Council (21-22 March 2019)”, 12 March 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1605.

8 Види повеќе кај Vasko Naumovski, Milena Apostolovska-Stepanoska, Leposava Ognjanoska, “European Army: Reality or Fiction?”, *Iustinianus Primus Law Review* 11, Issue 1 (2020).

9 https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.

10 Види Anja Ettl and Holger Zschäpitz, “This slump throws Italy back into the pre-euro era”, *Welt*, 31.07.2020, <https://www.welt.de/wirtschaft/article212619879/BIP-Dieser-Einbruch-wirftItalien-in-die-Vor-Euro-Aera-zurueck.html>.

наруши новоусвоената агенда на Европската комисија, парализирајќи ги владите и меѓународните институции, вклучително и одлучувачкото јадро на ЕУ во Брисел. Целта на овој труд е да ги проучи перспективите за развој на глобалната улога на ЕУ во актуелниот амбиент, имајќи ги предвид стремежите за стратешки зголемено влијание врз меѓународните текови. Главниот аргумент на истражувањето е дека ЕУ треба да ги искористи достапните инструменти за да ја зацврсти својата улога, додека работи на зајакнување на позицијата на стратешки автономен актер, односно да ги комбинира инструментите на мека и тврда моќ. Конечно, за остварување на ваквата „мисија“ ЕУ треба да го препознае Западниот Балкан како свој стратешки сојузник, односно регион во којшто може да направи најзначајна промена со своето делување.

Улогата на ЕУ на меѓународната сцена: Од мека моќ до геополитички актер

Прегледот на европската и на меѓународната литература укажува дека постои широко прифатен став во однос на четирите основни атрибути на ЕУ во надворешните односи: цивилна, мека, економска и нормативна моќ, што упатува дека несомнено е глобален актер, но со контрадикторни карактеристики.¹¹ Геополитичката агенда на ЕУ примарно се фокусира на изнаоѓање модалитети за унапредување на надворешната политика на ЕУ и споделување на обединувачките вредности како темел на интеграцијата.

Цивилната моќ се афирмира по Втората светска војна, како прифаќање на неопходноста од соработка со други актери во остварувањето на меѓународните цели; концентрација на невоени, првенствено економски средства за остварување на заедничките цели, додека пак воената моќ како засебен инструмент примарно служи за заштита на другите средства за меѓународна интеракција; и, подготвеност да се развијат наднационални структури за решавање на критичните прашања на меѓународниот менаџмент.¹² Во рамките на ЕУ, отсекогаш постоела напнатост помеѓу застапниците на тезата дека интеграцијата би била нецелосна без одбранбената димензија и приврзаниците на определбата дека ЕУ треба да биде препознаена како „цивилна моќ“ од идеолошки причини, но и заради постоењето на НАТО.¹³ Како резултат на преовладувањето на „цивилната група“, ЕУ разви цивилен меѓународен идентитет, поддржан од супранационалните актери – Европската комисија, Европскиот парламент и одредени земји-членки, кои нагласуваа дека ЕУ е создадена со цел анулирање на заканата за војна во Европа,

¹¹ Konstantinos Papanikolaou, "What Kind of Power? How the Covid-19 Crisis Affects the Orientation of the EU as A Global Actor", in *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?* (Brussels: Institute of European Democrats, 2020), 7.

¹² Hanns Maull, "Germany and Japan: The New Civilian Powers", *Foreign Affairs* 69, no.5 (1990): 91-92.

¹³ Karen E. Smith, "Beyond the Civilian Power EU Debate", *Politique européenne* 3, no. 17 (2005): 70.

преку трансформација на анархичните меѓународни односи меѓу суверените држави во правна и институционална рамка на внатрешна политика и, следствено на тоа, оваа идеја и искуство треба да се пресликаат и во цивилната надворешна политика.¹⁴

На концептот на цивилна моќ се надоврзува и меката моќ како моќ на привлекување наместо на принудување, чијашто потврда се согледува не во ресурсите, туку во способноста да се промени однесувањето на државите.¹⁵ Меката моќ на ЕУ се согледува во климатската дипломатија како „глобален пионер“ во областа на заштитата на животната средина, што традиционално има водечка улога во климатските активности и поттикнување на соработката во оваа област преку различни инструменти како организирање билатерални и мултилатерални самити и дијалози за јавни политики и креирање транснационални мрежи.¹⁶ Така, Договорот од Париз беше значајно достигнување за климатската дипломатија на ЕУ, при што со лансирањето на Европскиот зелен договор, Унијата го изрази стремежот да биде „првиот климатски неутрален континент“ и ја потврди амбицијата да биде светски лидер во климатските промени.¹⁷

Концептот на нормативната моќ, пак, се користи за да се опише карактеристичното идеолошко влијание на ЕУ врз другите членки во меѓународните односи. Овој концепт ги обединува цивилната моќ и меката моќ за да прикаже дека ЕУ, спротивно на другите големи сили, го оформува меѓународниот систем со привлечноста на вредности и стандарди на кои се заснова процесот на европска интеграција, како противтежа на тврдата моќ (воена моќ или економски санкции).¹⁸ Овие норми вклучуваат мир, слобода, демократија, супранационално владеење на правото и човекови права, солидарност и добро управување, при што се манифестација на идентитетот на ЕУ и споделените вредности, но се многу повеќе од обична реторика, односно нивната правна природа ја принудува Унијата да дејствува на нормативен начин.¹⁹ Меѓутоа, економската моќ е најсилното „оружје“ на ЕУ, што ја вбројува во трите светски економски сили²⁰, како најголем извозник и давател на развојна помош, додека пак еврото е втората најмоќна валута во глобалниот монетарен систем. Со помош на надворешната нормативна моќ, ЕУ во голема мера ја воспостави регулаторната рамка на глобалното економско управување. Надворешната економска застапеност на ЕУ во голема мера беше

14 Smith, "Beyond the Civilian Power", 70.

15 Joseph Nye, "Soft Power", *Foreign Policy* (1990): 155.

16 Види Camilla Adelle, Katja Biedenkopf & Diarmuid Torney, *European Union External Environmental Policy*, (London: Palgrave Macmillan, 2018).

17 European Commission. "Speech by President von der Leyen in the Plenary of the European Parliament at the debate on the European Green Deal", 11.12.2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6751.

18 Ian Manners, "Normative Power Europe a Contradiction in Terms?", *Journal of Common Market Studies* 40, no. 2, (2002): 239.

19 Manners, "Normative Power", 240.

20 Според рангирањето на The Economist: <https://worldinfingers.com/rankings/topic/8>.

резултат на ненамерното прелевање на внатрешните надлежности во функција на интеграцијата на меѓународната сцена, со што европскиот блок почна да го користи својот огромен „арсенал“ на економски инструменти за постигнување геостратешки цели – преку склучување трговски договори, инвестиции во региони од интерес за ЕУ и софистицирана употреба на рестриктивните мерки и економски санкции. Така, главните алатки што ги користеше ЕУ во процесот за одбрана на демократијата во Северна Африка, како Европскиот инструмент за демократија и човекови права, всушност беа од финансиска природа. Наспроти геополитичкото дејствување, во овој контекст станува збор за геоекономски политики.

За разлика од другите големи сили (САД, Кина, Русија), ЕУ не е типична воена моќ, односно отсуството на посилено изразена заедничка одбранбена политика и дивергенцијата на националните интереси на земјите-членки се главните фактори кои сугерираат дека Унијата не е единствена воена сила. Заедничката одбранбена политика на ЕУ е предвидена со Лисабонскиот договор (член 42 (2) ДЕУ), но јасно се наведува и важноста на националната одбранбена политика, вклучително членството во НАТО или неутралната позиција. Од друга страна, пак, дел од земјите-членки на ЕУ се сметаат за големи и средни воени сили – индикатор за потенцијалните европски одбранбени способности е фактот дека буџетот за одбрана на сите 27 земји-членки претставува втор по големина буџет за одбрана на глобално ниво, помал единствено од тој на САД.²¹

Сепак, справувањето со глобалните безбедносни кризи во последните години покажа дека отсуството на безбедносно-одбранбениот атрибут на моќта не дозволува ЕУ да биде еднакво голема сила во сите димензии на меѓународната политика. Во исто време, овие „кризни времиња“ поттикнаа развој на повеќе нови инструменти на безбедносната и одбранбената политика на ЕУ, меѓу нив и формирање на Европски фонд за одбрана²² и започнување на процесот на Постојана структурирана соработка (ПЕСКО)²³, при што европските лидери изразија зголемена поддршка за поизразена заедничка безбедносна и одбранбена политика, сфаќајќи дека ниту една држава-членка на ЕУ не може да се справи изолирано со современите безбедносни закани²⁴. Дел од теоретичарите ги поздравува овие напори на ЕУ во областа на одбраната²⁵, со образложение дека ЕУ конечно ја зајакнува својата улога во меѓународните односи, односно дека „опкружена [ЕУ] од

21 Papanikolaou, "What Kind of Power?", 7.

22 Повеќе на https://ec.europa.eu/growth/sectors/defence/european-defence-fund_en.

23 Повеќе на Permanent Structured Cooperation (PESCO) – Factsheet: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/34226/permanent-structured-cooperation-pesco-factsheet_en.

24 Angela Merkel, "Nationalism and egoism must never have a chance again in Europe", Address to the European Parliament, 13.11.2018, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181106IPR18316/merkel-nationalism-and-egoism-must-never-have-a-chance-again-in-europe>; Elysee, "President Macron gives speech on new initiative for Europe", 26.9.2017, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/president-macron-gives-speech-on-new-initiative-for-europe.en>.

25 Antonio Missiroli, "Foreword", in *Permanent Structured Cooperation (PESCO): What's in a Name?*, ed. Daniel Fiott, Antonio Missiroli and Thierry Tardy (Paris: Chaillot Papers, 2017), 5–6.

безбедносни кризи, тешко е да се смисли нешто поважно од колективна акција со цел да се надмине бурата²⁶, наративи кои се преликани во Глобалната стратегија на ЕУ од 2016 година, насловена како „Споделена визија, заедничка акција: посилна Европа“²⁷. Зајакнувањето на заедничката безбедносна и одбранбена политика е во согласност и со барањата на граѓаните на ЕУ кои очекуваат ЕУ да гарантира безбедност и мир – во 2017 година, 75% од граѓаните се изјасниле во оваа насока, додека пак мнозинството (55%) одобруваат создавање на ЕУ-армија.²⁸ Но за разлика од инструментите на економската моќ на ЕУ, кои се добро развиени за реализирање на стратешките интереси, инструментите на заедничката безбедносна и одбранбена политика се сè уште во зародиш.

Ковид-19 како тест за рамнотежата на силите: перспективите на ЕУ

Меѓутоа, пандемијата на вирусот ковид-19 повлече со себе и многубројни други реперкусии кои целосно го сменија светот во потполна смисла на зборот, а влијаат и на ориентацијата на ЕУ како глобален актер и на меѓународната рамнотежа на моќта. Иако станува збор за закана што не познава граници, сепак, најголемите сили не одбраа да соработуваат преку постојните меѓународни механизми, туку се свртеа кон унилатерална политика што го достигна својот врв со „трката за вакцини“. Во првите месеци, вирусот ги „нападна“ токму темелните вредности на европската интеграција, со оглед на тоа што принципот на „солидарност“ беше сериозно нарушен, дури и отсутен, имајќи предвид дека неколку земји-членки ги затворија своите национални граници и одбија меѓусебна координација во справувањето, а некои дури и го запреа извозот на итно потребната медицинска опрема до своите партнери во ЕУ, со што и внатрешниот пазар, предводникот на европската интеграција, беше сериозно нарушен.

Покрај здравствена и хуманитарна криза, пандемијата на ковид-19 доведе и до економска криза и имаше одредено негативно влијание врз европската економска моќ и улогата на ЕУ во глобалната економија. Така, економските последици на кризата почувствувани во вториот квартал на 2020 година укажуваат на сериозно влошување на јавните финансии на земјите-членки и пад на трговскиот и инвестициски перформанс²⁹, но веќе во третиот квартал на 2021 година, ЕУ бележи

²⁶ Hilke Dijkstra, "Introduction: One-and-a-Half Cheers for the EU Global Strategy", *Contemporary Security Policy* 37, no 3, (2016): 369.

²⁷ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.

²⁸ Според резултатите од специјалниот Eurobarometer посветен на безбедноста и одбраната, спроведен во 2017 година: <https://ec.europa.eu/comfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/defence/surveyKy/2173>.

²⁹ Според податоците на Eurostat за вториот квартал од 2020 година: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10545332/2-14082020-AP-EN.pdf/7f30c3cf-b2c9-98ad-3451-17fed0230b57>.

подобрување³⁰. Од друга страна, се чини дека еврозоната беше поотпорна од американската економија во текот на првите месеци од пандемијата – во вториот квартал на 2020 година, американската економија се намали за речиси 30%, додека во истиот период, економијата во еврозоната се намали за 10%, а се одржа и стабилноста на еврото.³¹ Позитивно е и тоа што стапките на невработеност не достигнаа драстичен пораст, односно во третиот квартал на 2020 година доживеаја и благ пад.³² Така, кризата со ковид-19 служеше како двоен катализатор – ја тестираше еластичноста на ЕУ и на земјите-членки, но и рамнотежата на силите меѓу трите глобални економски сили.³³

Ако на почетокот на пандемијата, однесувањето на ЕУ не се разликуваше од останатите големи сили, ЕУ сепак успеа да ја активира својата „машинерија“ и да формулира колективен одговор на економската и на здравствената криза, со што испрати силна порака за единство и солидарност.³⁴ На меѓународната сцена, Унијата играше важна улога во поттикнувањето и унапредувањето на меѓународната соработка за справување со вирусот и неговите последици и да го пополни вакуумот создаден од ривалството САД – Кина.³⁵ Така, успехот на ЕУ во таа насока се манифестираше преку обновување на меѓународната соработка во рамките на СЗО³⁶, како и финансирањето на повеќе глобални иницијативи и финансиската помош на регионалните партнери во контекст на глобалниот одговор на ЕУ. Преку програмата „Глобален одговор на ЕУ во борбата против пандемијата“ и пакетот „Тим Европа“, институциите на ЕУ и земјите-членки се согласија за финансиска поддршка од 15,6 милијарди евра со цел „да ги адресираат краткорочните потреби [на своите партнери], како и подолгорочните структурни влијанија врз општествата и економијата“³⁷, додека последно објавените податоци упатуваат дека пакетот достигнал вкупна вредност од 38,5 милијарди евра³⁸. Преку Horizon 2020, ЕУ обезбеди поддршка за развој на вакцина, а воедно е и најголем донатор

30 Според податоците на Eurostat за третиот квартал од 2020 година: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quarterly_national_accounts_-_GDP_and_employment.

31 Papanikolaou, "What Kind of Power?", 10.

32 Според податоците на Eurostat за третиот квартал од 2020 година: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quarterly_national_accounts_-_GDP_and_employment.

33 Thomas Gomart & Éric-André Martin, *L'Europe face à la rivalité sino-américaine-Le coronavirus comme catalyseur* (Paris: Etudes d'Ifrri, 2020).

34 Dawid A. Fusiak, "Towards Normative Power Europe - The EU as a standard-bearer of multilateralism and the role of European norms and values in the post-pandemic geopolitical order", in *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?* (Brussels: Institute of European Democrats, 2020), 7.

35 WHO, "WHO speaks at the European Parliament on the COVID-19 response", 30.6.2020, <https://www.who.int/news/item/30-06-2020-who-speaks-at-the-european-parliament-on-the-covid-19-response>.

36 WHO, "WHO Director-General's opening remarks at the Standing Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE)", 26.6.2020, [https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-standing-committee-of-the-parliamentary-assembly-of-the-council-of-europe-\(pace\)--26-june-2020](https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-standing-committee-of-the-parliamentary-assembly-of-the-council-of-europe-(pace)--26-june-2020).

37 European Commission, "Coronavirus: EU global response to fight the pandemic", 8.4.2020, https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/ip_20_604; European Commission, "Coronavirus Global Response: €7.4 billion raised for universal access to vaccines", 4.5.2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_797.

38 https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76341/coronavirus-news-eu-action-team-europe-support-disinformation-repatriation-and-solidarity_en.

на механизмот КОВАКС, за достава на вакцини на земји со ниски и средни приходи. Овој придонес ја прави Европската Унија како целина најголемиот донатор на COVAX. На внатрешен терен, ЕУ ги искористи веќе постоечките инструменти зајакнати со создавање на посебен сет мерки за заеднички европски одговор, во рамките на кои се предвидени механизми за снабдување со вакцини и менаџирање на процесот за вакцинација, економски мерки со буџет од 1,8 трилиони евра, мерки за унапредување на јавното здравје, за менаџирање на границите и мобилноста, како и за борба против дезинформациите³⁹. Со овој повеќедимензионален одговор доаѓаат до израз сите претходно наведени атрибути на ЕУ како глобален актер, со тоа што ЕУ покажа дека кога се соочува со глобален проблем, решението го формулира на мултилатерален и колективен начин и да ја поврати вербата на граѓаните во европскиот проект.⁴⁰ Оттаму, цивилната и нормативната моќ на ЕУ во глобалното управување засега не се погодени од пандемијата на ковид-19. Дodelувањето мултилатерална стратешка помош помага да се изгради побезбеден и помирен свет и создава морален авторитет.⁴¹

Сепак, треба да се има предвид дека кризата сè уште трае и има изгледи да биде подолгорочна, па овие тврдења се формирани врз основа на досегашните искуства и рано е да се утврдат последиците во однос на меѓународното влијание на ЕУ. Еден од ризиците што веќе се појавува е набавката на вакцини за која веќе има критики дека е недоволно ефикасна, како и (не)праведната распределба, поради што земјите-членки пристапија и кон сопствена набавка и редистрибуција. Тоа се јавни политики во кои натамошно потфрлање на ЕУ не е дозволено, бидејќи директно се поврзани со темелните вредности на кои е изградена, како Унија на верба и надеж, а воедно и да ја одржува својата цивилна, мека и нормативна моќ на меѓународната сцена.

Покрај ковид-19, заштитата на животната средина и климатските промени се едни од најголемите геополитички закани на современиот свет, и тука влегува во игра зелената дипломатија на ЕУ, која треба да ја претвори својата водечка климатска агенда во надворешна политика: со распоредување на финансиските, пазарните и дипломатските алатки со кои располага, за да го предводи остатокот од светот кон поодржлива иднина, како што е предвидено со Парискиот климатски договор.⁴² Европскиот зелен договор е основата на напорите за трансформација на европската економија и европските обрасци за потрошувачка на енергија, но повлекува и фундаментална промена на енергетскиот систем што ќе ги промени односите

39 European Commission, "Overview of the Commission's response", https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/overview-commissions-response_en.

40 Види Ivan Krastev & Mark Leonard, *Europe's pandemic politics: How the virus has changed the public's worldview* (Brussels: ECFR Policy Brief, 2020).

41 Clair Apodaca, "Foreign Aid as Foreign Policy Tool", *Oxford Research Encyclopedia of Politics* (2016).

42 Josep Borrell & Werner Hoyer, "Europe Must Become a Global Climate Power", *Project Syndicate*, Jan 22, 2021, <https://www.project-syndicate.org/commentary/eu-climate-policy-is-foreign-policy-by-josep-borrell-and-werner-hoyer-2021-01?barrier=accesspaylog>.

на ЕУ со соседството и другите сили, односно ќе ги рedefинира приоритетите на глобалната политика на ЕУ, па како таков, всушност е инструмент на надворешната политика со длабоко геополитичко влијание.⁴³

Така, зависноста од увоз на енергија останува една од клучните надворешни слабости на ЕУ и можност за други меѓународни чинители да ја остваруваат својата геополитичка моќ. На пример, основната грижа за енергетската безбедност на Европа лежи во нејзината зависност од рускиот природен гас, но по гасните кризи во изминатите години, ЕУ спроведе стратегија за диверзификација насочена кон инфраструктурата (терминали за течен природен гас во Полска и на Балтикот; Коридорот за јужниот гас), како и легислативно регулирање (ЕУ-регулативите за безбедност во снабдувањето со гас и подготвеноста за ризик во енергетскиот сектор). Овие напори значително го зајакнаа снабдувањето со природен гас, но со намалувањето на увозот помеѓу 2030 и 2050 година, како што е предвидено со Европскиот зелен договор, дефинитивно ќе се решат безбедносните грижи во однос на нафтата и гасот во Европа и ќе се намали сметката за увоз, проценета на 296 милијарди евра во 2018 година.⁴⁴ Воедно, порастот на обновливите извори на енергија и развојот на регионални енергетски инфраструктури, овозможува геополитичка, и покооперативна меѓународна рамка за развој на енергетските односи.⁴⁵ Зелената агенда на ЕУ може да има двојна цел: борба против климатските промени и заштита на животната средина, но и намалување на геополитичките тензии.

Во еден дел, оваа агенда е компатибилна и со стремежот за создавање поизразена безбедносна и одбранбена политика. Безбедносните ризици на кризата со ковид-19 беа поврзани со справувањето со дезинформациите и новите хибридни закани во областа на кибер-безбедноста, како и традиционалните закани од организираниот криминал. Новата ера на геополитичка конкуренција се согледува и во способноста за развивање на дигиталните капацитети. Зголемените ризици од кампањи за дезинформација на социјалните медиуми и за кибер-напади бараат понатамошно регулирање и сериозни инвестиции во сите области на кибер-безбедноста. Одлучен чекор во оваа насока е законодавството за заштита на податоците (General Data Protection Directive).

Оттаму, за остварување на својата геополитичка агенда во контекстот на справување со кризата со ковид-19, ЕУ треба да работи на искористување на инструментите на мека моќ и развивање на оние на тврдата моќ, а потоа нив да ги

⁴³ Mark Leonard, Jean Pisani-Ferry, Jeremy Shapiro, Simone Tagliapietra & Guntram Wolff, "The Geopolitics of the European Green Deal" (Brussels: ECFR Policy Brief, 2021), 2.

⁴⁴ Mark Leonard et al, "The Geopolitics of the European Green Deal", 11.

⁴⁵ Bovienzo Domenico, "COVID-19 and the Future of Multilateralism: A European Challenge", in *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?* (Brussels: Institute of European Democrats, 2020), 9.

претвори во „паметна моќ“⁴⁶ како еволутивен концепт – способност за комбинирање на меката и тврдата моќ во ефективни стратегии. Се подразбира дека во тој потфат, ЕУ треба да ги гради своите релации со другите глобални актери, но неопходно е да стекне своја стратешка автономија.

Геополитиката на процесот на проширување: Западниот Балкан како стратешки сојузник на ЕУ

Со пристапувањето на државите од Источна Европа кон ЕУ, политиката на проширување беше поздравена како најважната алатка на надворешната политика на ЕУ⁴⁷, со што ЕУ го зајакна потенцијалното влијание на меѓународната сцена, меѓу другото, и преку поголема сила во одлучувачките тела на меѓународните организации со оглед на зголемениот број на членки⁴⁸. На политиката на проширување се гледа како на алатка за консолидирање при процесот на демократската транзиција, поттикнување сложени реформи, зајакнување на основните човекови права и слободи, а со тоа и обезбедување стабилност на континентот, особено по Студената војна и падот на Берлинскиот ѕид. Токму преку проширувањето, што пак, се заснова на политиката на условеност во чии рамки беа спроведени длабоки реформи поврзани со демократијата, пазарната економија и доброто управување, дојде до израз нормативната моќ на ЕУ, поради што се стекна и со атрибутот на „трансформативна моќ“⁴⁹. Доколку, пак, се земе предвид дефиницијата на меката моќ, како поседување на одредена култура како сет на вредности и правно-институционална структура што ги поттикнува другите држави да се придружат согласно правилата за таква соработка⁵⁰, при што развојот на нормите е универзален инструмент на меката моќ, во процесот на Источното проширување беа потенцирани токму вредносните норми на ЕУ поврзани со демократијата и човековите права, па може да се заклучи дека Унијата во овој процес ја користеше и ја зацврсти својата мека моќ.

Со воспоставувањето на регионалниот пристап во проширувањето во периодот 1996 – 1997 година, ЕУ ја воведо определницата „Западен Балкан“ и постепено го раздвои проширувањето со овие држави од Источното проширување, како и од целокупната Европска политика на добрососедство. Но инструментите

46 Joseph S. Nye, “Hard, Soft, and Smart Power”, in *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, eds. Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur (Oxford: Oxford University Press, 2013).

47 Ollie Rehn, “What’s the Future for EU Enlargement?”, Speech 07/185, September 25, 2007, www.eu-un.europa.eu/articles/es/article_7355_es.htm.

48 Daniel Finke, “EU enlargement and foreign policy coordination: more powerful, but less cohesive?”, *The Review of International Organizations* 15, no.1, (2020): 189.

49 Heather Grabbe, *The Constellations of Europe: How Enlargement Will Transform the EU* (London: Center for European Reform, 2004).

50 Joseph Nye, “Soft Power”, *Foreign Policy* (1990): 155, 166-167.

на европеизацијата што ЕУ ги разви во процесот на преговори за Источното проширување, како политиката на условеност, станаа темел на меката и нормативната моќ што дополнително се развива во процесот на пристапување на државите од Западниот Балкан. Причините за побудување поголем интерес на ЕУ кон Балканот беа примарно безбедносни: нестабилноста на регионот, најизразена преку војната во Косово. Процесот на стабилизација и асоцијација беше клучниот елемент на стратегијата на Европската комисија за идното проширување, вклучително и со пет држави од регионот: Албанија, Босна и Херцеговина, Хрватска, Сојузна Република Југославија и нашата држава – кои тогаш сè уште беа подведени под кованицата „Југоисточна Европа“ или „Централна и Источна Европа“, што следеше по заклучоците на Европскиот совет одржан во Хелсинки, во декември 1999 година. Правниот инструмент за спроведување на овој процес се состои од спогодби за стабилизација и асоцијација (ССА), кои се склучуваат со секоја држава посебно и се централниот аспект на ПСА, се воспоставуваат договорни односи и се уредуваат меѓусебните права и обврски, а воедно и други инструменти како финансиска помош и автономни трговски мерки. Овие спогодби за асоцијација или стратешко партнерство, се важни канали на европската нормативна моќ, бидејќи државите од другата страна мора да се придржуваат кон обврзувачки клаузули за почитување на човековите права и унапредување на демократијата.⁵¹ На овој инструмент се надоврзуваат и други помошни средства за развој, од финансиска природа, што сепак се врзани со посветеност на одредени вредности по кои ЕУ е препознатлива. Така, ЕУ постигнува дифузија на своите норми преку трговијата и техничката помош, односно може да ги пренесе своите норми доброволно и ефикасно во голем број држави, и на тој начин да ја проектира својата нормативна моќ поткрепена и со економската моќ.

Меѓутоа, како што формирањето на ЕУ има првенствено безбедносно-одбранбена заднина, така и причините во однос на стратешката определба за трасирање на процесот за проширување со земјите од Западен Балкан се поврзани со стабилноста. Самитот одржан во Солун, во јуни 2003 година⁵², ја повторува недвосмислената поддршка за европската перспектива на државите од Западен Балкан (ЗБ), односно „иднината на Балканот е во Европската Унија“. Оваа одлука доаѓа во момент кога Источното проширување станува извесно, па се јавува потреба да се изнајде рамка за уредување на односите со ЗБ. Како регион опкружен со границите на ЕУ, се јави страв дека Западен Балкан ќе се претвори во „енклава“ на Европа, поради што единствено логично решение е да им се понуди европска перспектива за со текот на времето да се создадат услови за европска интеграција на овие земји.⁵³ Европската перспектива на ЗБ наоѓа поддршка и во основачките

⁵¹ Ian Manners, "Normative Power Europe a Contradiction in Terms?", 254.

⁵² European Council. "Presidency Conclusions", Thessaloniki, 19.06.2003.

⁵³ Stefan Lehne, *Geopolitics, the EU and the Western Balkans* (Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis", 2020), 7.

договори на Унијата, со тоа што правно-обврзувачкиот член од примарното право како основа за пристапување кон ЕУ, предвидува обврска државата да е *европска* (да се наоѓа на европскиот континент). Така, самата правна основа има одредена геополитичка „ДНК“. Подоцна, Лисабонскиот договор во членот 49 од ДЕУ предвиде уште еден формален услов за прием, а тоа е земјата-кандидатка да ги почитува принципите на слободата, демократијата, човековите права и владеењето на правото, како принципи што се заеднички за државите-членки. Политиката на условеност воведена како новитет во рамките на Источното проширување, врз основа на Копенхашките критериуми, а зајакната во процесот кон Западниот Балкан, се должи на различниот политички и економски систем на кој овие држави припаѓале, но и на подготвеноста за прием на двете страни, изразена како апсорпциски капацитет. Меѓутоа, процесот на проширување со ЗБ што сè уште се одвива, се соочи со повеќе блокади и застој во многу наврати □ поради што беше воведен и принципот на диференцијација покрај условеноста. Сето ова имаше свое влијание врз двете страни на процесот – испорачувањето на резултати од општествената преобразба на државите-аспирантки/кандидатки за членство, што во одреден момент беше означено како реверзибилност на процесот, но и кредибилитетот на ЕУ и трансформативната моќ. За волја на вистината, дел од овие состојби, всушност, се последица на факторот време и на научените лекции од Источното проширување, што повторно зборува за геостратешката компонента на проширувањето. Со тоа доаѓаат до израз и ограничувањата на практикувањето на чисто нормативната моќ на ЕУ.

Бегалско-мигрантската криза којашто стана особено изразена во 2015 година, предизвикана од состојбата во Сирија и од глобалната борба за моќ, ги актуализираше безбедносните прашања во меѓународните односи и капацитетот на ЕУ како глобален актер, а воедно го истакна стратешкото значење на Западен Балкан за стабилноста и безбедноста на ЕУ. Ако на регионот претходно се гледаше како на потенцијална закана за стабилноста на ЕУ поради внатрешната состојба и потенцијалот за ескалација во границите на овие држави, со оваа криза стана јасно дека постојат споделени безбедносни ризици помеѓу ЕУ и ЗБ. Одлучувачкиот став на ЗБ во справувањето со миграцијата и бегалската криза го направи регионот активен субјект во геополитиката на Европа, што доведе до целосна интеграција во специфични политики на ЕУ во оваа област, со потпишувањето договори со ФРОНТЕКС.⁵⁴ Со тоа, регионот/Западен Балкан се врати на политичката мапа на ЕУ и стана јасна потребата од усвојување покредибилна перспектива во политиката на проширување. Новата методологија за пристапни преговори ги препознава геополитичките аспекти на процесот □ Комисијата ги нарекува изгледите за

54 European Council, "Infographic: Border management: agreements with non-EU countries", <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/border-management/agreements-third-countries/>; Види Marie Jelenka Kirchner & Zoran Nechev, *The EU's strategic interest in the Western Balkans: Stimulating EU's Strategic Autonomy through cross-border cooperation* (Skopje: IDSCS, 2020), 7.

членство „геостратешка инвестиција“ и ја истакнува важноста на процесот на проширување „особено во време на зголемена геополитичка конкуренција“.⁵⁵ Западниот Балкан е важен трговски партнер на ЕУ и сојузник во однос на енергетските проекти.⁵⁶ Процесот на проширување отсекогаш имал и изразена економска и инвестициска компонента, со оглед на тоа што дел од инструментите во процесот – како што е Инструментот за претпристапна помош, се од финансиска природа, а истовремено овој инструмент се користи за поттикнување на најтешките реформи. Со воведувањето на новиот пристап во процесот на преговори, пристапот до фондовите на ЕУ е условен со спроведување реформи во приоритетните области на демократијата, владеењето на правото и човековите права, а воедно може да се користи и како инструмент за санкционирање на неиспорачувањето резултати и заостанувањето во процесот.

Конвергенцијата на политиките на ЕУ и ЗБ треба да продолжи и во други области. Притоа, треба да се има предвид дека тргувањето на демократијата за стабилност не е одржлива опција од причина што овие две прашања заедно не се исклучуваат – постои силна врска меѓу областите кои се однесуваат на безбедноста и оние поврзани со владеењето на правото, како што се борбата против корупцијата и организираниот криминал, што се согледува низ структурата на поглавјата 23 и 24 од *acquis*-то на Унијата, кои, патем, се групирани и во првиот кластер – *Темели*. Покрај традиционалниот закани, и ЕУ и ЗБ се еднакво изложени на новите хибридни закани, меѓу кои и дезинформациите и лажните вести. Овие прашања станаа особено актуелни во контекст на кризата со ковид-19, па така, иако ЕУ обезбеди најголема финансиска помош за справување со последиците од пандемијата, оваа информација остана непрепознаена и непризнаена во јавниот дискурс на државите од ЗБ, наспроти наративот дека „ЕУ го напуштила Балканот“.⁵⁷ Овој став дополнително се продлабочи со (досегашниот) неуспех во снабдувањето со вакцини како најефикасно оружје во „војната со вирусот“, што очигледно доби целосна геополитичка конотација, а во исто време остави простор за влијание на други силни геополитички актери. Стремежот на ЕУ за зајакнување на своето геополитичко влијание и стратешката автономија како глобален актер може најсилно и единствено да се оствари во соработка со државите од Западниот Балкан. За тоа да се оствари, ЕУ мора да ја докаже сериозноста на своите намери во процесот на проширување.

55 European Commission, “Remarks by Commissioner Olivér Várhelyi at the press conference on the revised enlargement methodology”, Brussels, 5 February 2020, https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/varhelyi/announcements/remarks-commissioner-oliver-varhelyi-presentation-revised-enlargement-methodology-committee-foreign_en.

56 European Commission, “Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence”, Brussels, 6 October 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1811.

57 Види Ana Cojocaru, “Disinformation-19: Challenges to the EU’s influence in the Western Balkans”, in *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?* (Brussels: Institute of European Democrats, 2020).

Заклучок

Од формирањето на ЕУ до денес, меѓународниот геополитички амбиент значително се промени, при што ЕУ прибегна кон засилен геополитички речник, што допрва треба да се реализира на ниво на надворешно дејствување. Кризата со ковид-19 дополнително го забрза овој развој на настаните и уште еднаш покажа дека кризите се системски производ на современото глобално општество, и глобалните актери, вклучително и ЕУ, се најповикани во справувањето со последиците. Поради тоа, потребата за дефинирање на улогата на Европа предводена од ЕУ на меѓународната сцена е поважна од кога било претходно. Ниту една држава на континентот нема доволно моќ и ресурси самостојно да се справи со криза, потенцијалот на ЕУ како унија на повеќе од 500 милиони граѓани е неспоредливо поголем, но се чини и недоволно искористен, ниту соодветно етаблиран. Од друга страна, пак, европските граѓани очекуваат Европа да преземе поголема одговорност како глобален актер и гарант на стабилност.

Внатрешната кохезија на Унијата е клучна за ефективноста на европските реакции и за справувањето со глобалните кризи. Институциите на ЕУ и на земјите-членки мора да воспостават заедничка визија што би се реализирала преку силни координативни структури за усогласување на дејствувањето и усвојување соодветни мерки за зголемена видливост во современиот меѓународен систем. Концептот на ЕУ како глобален актер што се потпира првенствено на својата мека моќ е концепт што припаѓа на минатото, бидејќи не може да обезбеди доволно меѓународно присуство пропорционално на габаритот на Унијата. ЕУ како глобална сила со комбинирани карактеристики на моќта е посоодветен концепт за остварување на амбициите за влијание на меѓународната сцена. Кризата со ковид-19 ја потврди тезата дека на ЕУ ѝ е потребна „стратешка автономија“ за да може да ја редуцира зависноста од други глобални актери при дејствувањето во надворешните односи, за да може поавтономно да носи одлуки со кои ќе ги промовира своите интереси. Постојат повеќе области во кои ЕУ веќе има развиено соодветни инструменти и иницијативи за наметнување сопствен авторитет, како што се заштитата на животната средина и климатските промени, енергетиката и транспортот, процесот на дигитализација и финансиите, а треба засилено да работи на зајакнување на својата позиција за справување со современите безбедносни и одбранбени закани. Во сите овие области, нормативната моќ на ЕУ како промотор на одредени вредности е најсилниот атрибут, кој треба да го искористи за одржување на мултилатерализмот преку повидливо учество во меѓународните организации.

Актуелната криза носи со себе голема неизвесност и непредвидливост, но она што е сосема извесно е дека мапата на Европа нема да се смени. Поради тоа, ЕУ треба да го препознае Западниот Балкан како свој сојузник и партнер во процесот на обединување и зацврстување на континентот. Поради тоа, ЕУ треба да му пристапи

на регионот како на рамноправен актер и да го вклучи во своите иницијативи во областа на надворешната политика за зголемување на континенталниот интегритет и промоција на заеднички европски вредности.

Библиографија

1. Apodaca, Clair. "Foreign Aid as Foreign Policy Tool". *Oxford Research Encyclopedia of Politics* (2016), 10.1093/acrefore/9780190228637.013.332.
2. Bergesen, Albert J., and Christian Suter. *The Return of Geopolitics*. Zurich: LIT Verlag Münster, 2018.
3. Borrell, Josep and Werner Hoyer. "Europe Must Become a Global Climate Power". *Project Syndicate*, Jan 22, 2021, <https://www.project-syndicate.org/commentary/eu-climate-policy-is-foreign-policy-by-josep-borrell-and-werner-hoyer-2021-01?barrier=accesspaylog>.
4. Camilla, Adelle, Biedenkopf, Katja and Diarmuid Torney. *European Union External Environmental Policy*. London: Palgrave Macmillan, 2018.
5. Cojocar, Ana. "Disinformation-19: Challenges to the EU's Influence in the Western Balkans". In *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?*. Brussels: Institute of European Democrats, 2020.
6. Dijkstra, Hilke. "Introduction: One-and-a-Half Cheers for the EU Global Strategy". *Contemporary Security Policy* 37, no 3, (2016): 369-373, <https://doi.org/10.1080/13523260.2016.1244241>.
7. Domenico, Bovienzo. "COVID-19 and the Future of Multilateralism: A European Challenge". In *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?*. Brussels: Institute of European Democrats, 2020.
8. Elysee. "President Macron gives speech on new initiative for Europe", 26.9.2017, <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2017/09/26/president-macron-gives-speech-on-new-initiative-for-europe.en>.
9. Ettl, Anja and Holger Zschäpitz. "This slump throws Italy back into the pre-euro era". *Welt*, 31.07.2020, <https://www.welt.de/wirtschaft/article212619879/BIP-Dieser-Einbruch-wirftItalien-in-die-Vor-Euro-Aera-zurueck.html>.
10. Eurobarometer, "Special Eurobarometer 461 Survey Report - Designing Europe's future: Security and Defence", April 2017, <https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/defence/surveyKy/2173>.
11. European Commission. "Coronavirus Global Response: €7.4 billion raised for universal access to vaccines", 4.5.2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_797.
12. European Commission. "Coronavirus: EU global response to fight the pandemic", 8.4.2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_604.

13. European Commission. "EU-China Strategic Outlook: Commission and HR/VP contribution to the European Council (21-22 March 2019)", 12 March 2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_1605.
14. European Commission. "Overview of the Commission's response", https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/overview-commissions-response_en.
15. European Commission. "Remarks by Commissioner Olivér Várhelyi at the press conference on the revised enlargement methodology". Brussels, 5 February 2020, https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/varhelyi/announcements/remarks-commissioner-oliver-varhelyi-presentation-revised-enlargement-methodology-committee-foreign_en.
16. European Commission. "Speech by President von der Leyen in the Plenary of the European Parliament at the debate on the European Green Deal", 11.12.2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_19_6751.
17. European Commission. "Speech by President-elect von der Leyen in the European Parliament Plenary on the occasion of the presentation of her College of Commissioners and their programme", 27.11.2019, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/speech_19_6408.
18. European Commission. "Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence". Brussels, 6 October 2020, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_1811.
19. European Council. "Infographic: Border management: agreements with non-EU countries", <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/border-managementagreements-third-countries/>.
20. European Council. "Presidency Conclusions." Thessaloniki, 19.06.2003.
21. European Parliament. "Hearing with High Representative/Vice President-designate Josep Borrell. European Parliament", 7.10.2019, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20190926IPR62260/hearing-with-high-representative-vice-president-designate-josep-borrell>.
22. Eurostat. "Third quarterly euro area international trade statistics report", 18 January 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Quarterly_national_accounts_-_GDP_and_employment.
23. Eurostat. "Second quarterly euro area international trade statistics report", 16 October 2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10663846/6-16102020-BP-EN.pdf/49f70aa4-8792-e836-8da3-a849fc38b761>.
24. Finke, Daniel. "EU enlargement and foreign policy coordination: more powerful, but less cohesive?". *The Review of International Organisations* 15, no.1, (2020): 189-210, DOI: 10.1007/s11558-018-9328-1.
25. Fusiek, Dawid A., "Towards Normative Power Europe - The EU as a standard-bearer of multilateralism and the role of European norms and values in the post-pandemic geopolitical order". In *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU?*. Brussels: Institute of European Democrats, 2020).

26. Gomart, Thomas and Éric-André Martin. *L'Europe face a la rivalité sino-américaine-Le coronavirus comme catalyseur*. Paris: Etudes d'Ifrri, 2020.
27. Grabbe, Heather. *The Constellations of Europe: How Enlargement Will Transform the EU*. London: Center for European Reform, 2004.
28. Kirchner, Marie J. and Zoran Nechev. *The EU's strategic interest in the Western Balkans: Stimulating EU's Strategic Autonomy through cross-border cooperation*. Skopje: IDSCS, 2020.
29. Krastev, Ivan and Mark Leonard. *Europe's pandemic politics: How the virus has changed the public's worldview*. Brussels: ECFR Policy Brief, 2020.
30. Lazarou, Elena. *The future of multilateralism Crisis or opportunity?*. Brussels: EPRS Briefing, May 2017, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/603922/EPRS_BRI\(2017\)603922_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/603922/EPRS_BRI(2017)603922_EN.pdf).
31. Lehne, Stefan. *Geopolitics, the EU and the Western Balkans*. Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis", 2020.
32. Lehne, Stefan. *How the EU Can Survive in a Geopolitical Age*. Brussels: Carnegie Europe, 2020.
33. Leonard, Mark, Pisani-Ferry, Jean, Shapiro, Jeremy, Tagliapietra, Simone and Guntram Wolff. "The Geopolitics of the European Green Deal". Brussels: ECFR Policy Brief, 2021.
34. Macron, Emmanuel. "NATO is becoming brain-dead". *The Economist*, 7 November 2017, <https://www.economist.com/europe/2019/11/07/emmanuel-macron-warns-europe-nato-is-becoming-brain-dead>.
35. Manners, Ian. "Normative Power Europe a Contradiction in Terms?". *Journal of Common Market Studies* 40, no. 2, (2002): 235-258.
36. Maull, Hanns. "Germany and Japan: The New Civilian Powers". *Foreign Affairs* 69, no.5 (1990): 91-106.
37. Merkel, Angela. "Europe 'can no longer rely on allies' after Trump and Brexit". *BBC*. 28 May 2017, <https://www.bbc.com/news/world-europe-40078183>.
38. Merkel, Angela. "Nationalism and egoism must never have a chance again in Europe - Address to the European Parliament", 13.11.2018, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20181106IPR18316/merkel-nationalism-and-egoism-must-never-have-a-chance-again-in-europe>.
39. Missiroli, Antonio. "Foreword". In *Permanent Structured Cooperation (PESCO): What's in a Name?*, edited by Daniel Fiott, Antonio Missiroli and Thierry Tardy, 5-6. Paris: Chaillot Papers, 2017.
40. Naumovski, Vasko, Apostolovska-Stepanoska, Milena, and Leposava Ognjanoska. "European Army: Reality or Fiction?". *Iustinianus Primus Law Review* 11, Issue 1 (2020): 1-15, <http://lawreview.pf.ukim.edu.mk/wp-content/uploads/2020/08/3.-Vasko-Naumovski-Milena-Stepanoska-Leposava-Ognjanovska.pdf>.

41. Nye, Joseph S. "Hard, Soft, and Smart Power". In *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur, 559/574. Oxford: Oxford University Press, 2013, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0031.
42. Nye, Joseph. "Soft Power". *Foreign Policy* (1990): 153-171.
43. Papanikolaou, Konstantinos. "What Kind of Power? How the Covid-19 Crisis Affects the Orientation of the EU as A Global Actor". In *Geopolitics & Values: what is the real power of the EU*. Brussels: Institute of European Democrats, 2020.
44. Rehn, Ollie. "What's the Future for EU Enlargement?", Speech 07/185, September 25, 2007, www.eu-un.europa.eu/articles/es/article_7355_es.htm.
45. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy, June 2016, https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf.
46. Smith, Karen E. "Beyond the Civilian Power EU Debate", *Politique européenne* 3, no. 17 (2005): 63-82.
47. WHO/ "WHO Director-General's opening remarks at the Standing Committee of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE)", 26.6.2020, [https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-sopening-remarks-at-the-standing-committee-of-the-parliamentary-assembly-of-thecouncil-of-europe-\(pace\)---26-june-2020](https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-sopening-remarks-at-the-standing-committee-of-the-parliamentary-assembly-of-thecouncil-of-europe-(pace)---26-june-2020).
48. WHO/ "WHO speaks at the European Parliament on the COVID-19 response", 30.6.2020, <https://www.who.int/news/item/30-06-2020-who-speaks-at-the-europeanparliament-on-the-covid-19-response>.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Иван Дамјановски

е вонреден професор на политички студии на Правниот факултет „Јустинијан Први“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Тој е ангажиран и како надворешен истражувач во Институтот за демократија Социетас Цивилис – Скопје. Претходно бил ангажиран и како гостински истражувач во Центарот за компаративни и меѓународни студии при Швајцарскиот федерален институт за технологија во Цирих (ETH). Неговите истражувачки интереси се насочени кон европеизацијата на земјите-кандидати за членство во ЕУ, проширувањето на ЕУ, теорија за европските интеграции, политичка теорија и политики на етнички идентитети.

Изворна научна статија
УДК: 316.347-027.6:28-05(=163.3)

Иван Дамјановски

СТАРИ ЗАЕДНИЦИ, НОВИ ПОЛЕМИКИ: ЗАЕДНИЦАТА НА МУСЛИМАНИ ШТО ЗБОРУВААТ МАКЕДОНСКИ, ПОМЕЃУ ЕТНИЦИТЕТОТ И РЕЛИГИЈАТА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Вовед

Во поопшта смисла, овој напис ги истражува односите помеѓу идентитетот, етничката припадност и религијата. Мејнстрим литературата се обидува да го објасни етно-национализмот како производ на секуларната модернистичка општествена динамика, истакнувајќи ја улогата на социјалните, културните, политичките и економските фактори, а честопати ја пренебрегнува и ја занемарува значајната улога што може да ја игра религијата. Така, оваа статија се приклучува на обидите за проучување на врската меѓу етничката припадност и религијата, аргументирајќи дека во одредени случаи оваа врска се манифестира како многу моќен фактор за идентификување, промовирање и дискриминација на социјални групи. Со фокусирање на современите случувања во Северна Македонија, имајќи ги предвид религиозните основи на процесот на создавање национални идентитети на Балканот, статијата се осврнува на корелацијата меѓу етничкиот идентитет, религијата и политизацијата како случај на преплетување и преклопување меѓу овие феномени. Во поширока перспектива, како одраз на академската дебата за природата на етничките идентитети, статијата ги критикува есенцијалистичките идеи за фиксни, трајни и објективни својства на етничката идентификација и ги согледува идентитетите како флуидни конструкти кои често се подложни на трансформации.

Статијата се фокусира на необичниот случај на заедницата на муслимани што зборуваат македонски јазик, каде што религијата се појавува како моќен извор на етничка идентификација. Следствено на тоа, статијата истражува како преклопувањата меѓу етно-националниот и религиозниот идентитет стануваат главна одредница на три перспективи: амбивалентен третман и перцепција за вклученост и дискриминација од етничките Македонци, асимилација со други муслимански етникуми и процес на формирање посебна етничка група.

Етнички идентитет и религија – теоретски размислувања

Иако е од поново време, затоа што се развиваше во изминатите неколку децении, дебатата што ги поврзува поимите за етничка припадност и етнички идентитет е многу обемна и предизвика мноштво пристапи, концепции и теоретски модели кои се шират низ повеќе академски дисциплини во рамките на општествените науки. Социолошките гледишта за процесите на формирање и трансформација на етничкиот идентитет, мултидимензионалната природа на идентитетската политика и нејзината конструираност се споија со политичките дискусии за нивното влијание врз либералниот поим на модерната национална држава и квалитетот на демократијата, правдата и слободата во мултиетничките општества.

Таквата комплексност доаѓа како последица на крајно апстрактната природа на термините за кои станува збор и нивната обемна и амбивалентна експлоатација во академските и во политичките кругови. Така, некои автори укажуваат на двосмисленоста во концептот на етничката припадност како причина за недоразбирање и политички злоупотреби.¹ Во однос на апстрактниот карактер на етничките групи, Брубејкер дури и го доведува во прашање самото нивно постоење во реалноста, истакнувајќи дека единствениот постоечки поим е заедничката претстава за групност, додека она што е замислено како конфликти на етничките групи во основа се расправи меѓу поединци.² За разлика од оваа концепција, примордијалистичките дискурси ја нагласуваат релативно фиксната и стабилна природа на етничката припадност преку вистински долготрајни и опстојни групни приврзаности и чувства. Од друга страна, конструктивистичката парадигма која доминира во академската дебата денес, ги перципира етничката припадност и етничките групи како човечки конструкции кои не се предодредени од исконска приврзаност, туку повеќе како променливи, флуидни и субјективни концепти.

Во оваа смисла, случајот со муслиманите што зборуваат македонски јазик е солиден пример за апстрактен, флукуирачки, зависен и променлив карактер на идентитетот на етничката група што се јавува и се трансформира како функција на внатрешна и меѓугрупна интеракција, категоризација и политизација. Затоа анализата на динамиката на групните идентитетски (транс) формации во рамките на заедницата на муслимани што зборуваат македонски јазик е ставена во контекстот на интеракционистичкиот теоретски модел на Фредрик Барт. Во „Етнички групи и граници“, Барт тврди дека идентитетот на групата и етничката посебност не се манифестација на статички културни карактеристики на една група, туку напротив, функција на социјална интеракција со другите групи и нивната перцепција дека се различни.³ Оттука, етничката припадност е функција на категоризација која има двојна манифестација, како самокатегоризација и како категоризација на другите:

„Концентрирајќи се на она што е социјално ефикасно, на етничките групи се гледа како на облик на социјална организација. Клучна карактеристика тогаш станува... карактеристиката на самоприпишувањето и припишувањето од другите. Категорично припишување е етничко припишување кога тоа го класифицира лицето според неговиот основен, најопшт идентитет, под претпоставка дека е определен според неговото потекло и заднина. Во она мерка во која актерите користат етнички идентитети за да се

1 Siniša Malešević, *The Sociology of Ethnicity* (London: SAGE Publications, 2004), 160.

2 Rogers Brubaker, *Ethnicity Without Groups* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2004), 7-27.

3 Fredrik Barth, "Introduction", in *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, ed. by Fredrik Barth (Oslo: Universitetsforlaget, 1969), 9-38.

категоризираат себеси и другите за целите на интеракција, тие формираат етнички групи во оваа организациска смисла“.⁴

Според тоа, етничката припадност се заснова на апстрактни сфаќања за „јас“ и „другиот“ кои произлегуваат од меѓугрупните интеракции и, следствено, резултираат со воспоставување и одржување на етнички граници (повеќе во социјална отколку во територијална смисла). Или, како што тврди Барт:

„Кога е дефинирана како припишана и ексклузивна група, природата на континуитетот на етничките единици е јасна: таа зависи од одржувањето на границата. Културните карактеристики што ја сигнализираат границата може да се променат, а културните карактеристики на членовите може исто така да се трансформираат, впрочем, дури и обликот на организација на групата може да се промени... (така) критичен фокус на истрагата од оваа гледна точка станува етничката граница што ја дефинира групата, а не културните нешта што ги опфаќа.“⁵

Оваа парадигма е дополнително разработена од Ричард Џенкинс, кој обрнува внимание на поврзаноста меѓу самоидентификувањето и социјалната категоризација и класификација од други. Во оваа смисла, Џенкинс сугерира дека етничката припадност зависи од припишувањето од обете страни на границата на групата, посочувајќи два процеса на припишување: *идентификација на групата* што се јавува *внатре* и преку етничката граница и *социјална категоризација* што се случува *надвор* и преку етничката граница.⁶ Тој го сумира овој пристап во основниот модел кој предлага дека:⁷

- етничката припадност е прашање на „културна“ диференцијација (имајќи предвид дека идентитетот е секогаш дијалектика меѓу сличноста и разликата);
- етничката припадност е прашање на заеднички значења – „култура“ – но исто така се произведува и се репродуцира за време на интеракција;
- етничката припадност е фиксирана исто колку што е начинот на живот од кој е дел или од ситуациите во кои се произведува и се репродуцира; и
- етничката припадност е истовремено колективна и индивидуална, изразена во социјалната интеракција и категоризацијата на другите и усвоена во личната самоидентификација.

Интеракциската димензија на етничката припадност е нагласена и од Ериксен:

„За да се појави етничката припадност, групите мора да имаат минимум контакт едни со други, и тие мора да имаат мисла едни за други како

4 Barth, "Introduction", 13-14.

5 Barth, "Introduction", 14-15.

6 Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity* (London: SAGE Publications, 2008), 23.

7 Jenkins, *Rethinking*, 169.

*културолошки различни од нив самите. Доколку овие услови не се исполнети, нема етничка припадност, бидејќи етничката припадност е, во суштина, аспект на однос, а не сопственост на групата... Етничката припадност е аспект на социјалниот однос меѓу агентите кои се сметаат себеси за културолошки различни од членовите на другите групи со кои имаат минимум редовна интеракција.*⁸

Во оваа смисла, етничкиот идентитет, самоидентификацијата и процесите на класификација во голема мера зависат од конструкцијата и издржливоста на разликите и карактеристиките на разликата. Според смислата што ја дава Барт⁹, одредниците на разликите, како што се јазикот и културата, се клучни за идентификување на границите.¹⁰ Она што го прави интересен случајот со муслиманите што зборуваат македонски е отсуството на директни разлики во однос на другите доминантни групи. Така, границите се нејасни и заменливи и ова резултира со чести флукуации на групниот идентитет кои се во функција на меѓусебно дејство меѓу две одредници: јазик и, уште поважно, верски идентитет.

Додека во академската литература јазикот се смета за веројатно најважниот обележувач на етничкиот идентитет, Фасет тврди дека имало релативно малку обиди за длабинско истражување на односот меѓу етничката припадност и религијата, и покрај нејзината очигледна важност.¹¹ Дури и во поново време, и покрај одреден раст кај литературата¹², овој однос и натаму не е доволно истражуван. Како што вели Гифорд:

„Религијата обезбедува дефиниции, принципи на расудување и критериуми на перцепција. Таа нуди читање на светот, на историјата, на општеството, на времето, просторот, моќта, авторитетот, правдата и крајната вистина. Религијата ги ограничува или ги зголемува идејните алатки што се на располагање, ги ограничува или ги зголемува емоционалните одговори или ги канализира и повлекува одредени прашања од истражувањата. Всадува посебен начин на согледување, доживување и реагирање на стварноста. Религијата може да озакони нови аспирации, нови форми на организација, нови односи и нов општествен поредок. Секоја религија вклучува борби за освојување, монополизирање или трансформација на симболичките структури што ја

8 Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism* (London: Pluto Press, 2002), 12.

9 За обемна дискусија за наследството, критиката и современата примена на теоријата на Барт, видете: Thomas Hylland Eriksen and Marek Jakoubek, eds., *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years* (London and New York: Routledge, 2018)

10 Jennifer Jackson and Lina Molokotos-Liederman, eds., *Nationalism, Ethnicity and Boundaries: Conceptualising and Understanding Identity through Boundary Approaches* (London and New York: Routledge, 2015)

11 Liz Fawcett, *Religion, Ethnicity and Social Change* (Basingstoke: Macmillan, 2000), 1-2.

12 За пример, видете ја збирката на студии на случај во: Joseph Ruane and Jennifer Todd, eds. *Ethnicity and Religion: Intersections and Comparisons* (London and New York: Routledge, 2015); Claire Mitchell, *Religion, Identity and Politics in Northern Ireland: Boundaries of Belonging and Belief* (London and New York: Routledge, 2016)

*подредуваат реалноста. Сите овие се прашања за политичка анализа и прашања што се пропуштаат.*¹³

Религијата, особено на Балканот, стана клучен маркер за етничка идентификација и во многу случаи главен фактор на самоидентификација, главен означувач на класификацијата и моќен фактор во одредување на границите.¹⁴ Патрос дава многу добар пример за важноста на религијата како одредница на етничкиот идентитет:

*„Тешко е да се замисли Србин кој не е православен, или Хрват кој не е католик. Што се однесува до словенските муслимани од поранешна Југославија, тие се единствени меѓу муслиманите во светот по тоа што нивниот идентитет како посебна нација е врзан директно со верските и културните традиции на исламот. Во сите три случаи, религијата е една од движечките сили во градењето на чувството за етнички идентитет. Денес тој останува силен симбол на национална посебност, дури и кај големиот број неверници кои продолжуваат да ги прифаќаат широките културни традиции на религиозните верувања на нивните побожни предци.*¹⁵

Ова е евидентно во случајот на муслиманите што зборуваат македонски јазик, бидејќи религиозниот идентитет служи како исклучително важна гранична одредница и фактор на интеракција со другите доминантни етно-религиозни групи, главна варијабла во промените кај себеидентификацијата и идентификацијата на групата, како и двигател за формирање и градење на посебен етнички идентитет. Во оваа смисла, овој труд не ја третира религијата како теолошко прашање, туку во смисла на „свест за членство во група, т.е. социјален идентитет“.¹⁶ Според тоа, помалку се земаат предвид улогите на верските институции и ритуалите, додека акцентот е повеќе на културните аспекти на религијата и нејзината улога во самоидентификувањето. Ова размислување е во согласност со концептот на Ганс за „симболична религиозност“, што одговара на самоидентификација со религиозна култура без практикување ритуали или партиципативно членство во верски институции¹⁷, како и со она што Демерат го означува како ‘културна религија’, т.е. „идентификација со религиозно наследство, без никакво верско учество или чувство на лична вклученост сама по себе.“¹⁸

13 Paul Gifford, *African Christianity: Its Public Role* (London: C. Hurst Co, 1998), 26.

14 За дискусија за растечката улога на религијата над јазикот во одредувањето на културните разлики, видете: Rogers Brubaker, "The Social Organization and Political Contestation of Cultural Difference: Thinking Comparatively about Religion and Language", in: *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years*, eds. Hylland Eriksen and Marek Jakoubek (London and New York: Routledge, 2018), 152-168.

15 Gabriel Partos, "Religion and Nationalism in the Balkans: A Deadly Combination?", in *Religion, Ethnicity, and Self-identity: Nations in Turmoil*, eds. Martin Marty and Scott Appleby (Hanover and London: University Press of New England, 1997), 90-91.

16 Suad Joseph, "Muslim-Christian Conflicts: a Theoretical Perspective" in *Muslim-Christian Conflicts: Economic, Political, and Social Origins*, eds. Suad Joseph and Barbara Pillsbury (Boulder: Westview Press, 1978), 4.

17 Herbert Gans, "Symbolic Ethnicity and Symbolic Religiosity: Towards a Comparison of Ethnic and Religious Generation," *Ethnic and Racial Studies* 17, no.4 (1994): 577-92.

18 Nicholas Demerath, *Crossing the Gods: World Religions and Worldly Politics* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2001), 59.

Кои се муслиманите што зборуваат македонски јазик?

Муслиманите што зборуваат македонски јазик (вообичаено се нарекуваат Торбеши) се специфична етно-конфесионална група која претежно живее во Северна Македонија, како и во некои географски региони во Албанија и Косово. Во Македонија, поголемиот дел од муслиманите што зборуваат македонски јазик се сместени во неколку групи села и градови во западна и во југозападна Македонија, поширокиот скопски регион и во некои села во централна Македонија. И во дијаспората има значителен број муслимани што зборуваат македонски јазик.

Секој обид да се анализира потеклото на муслиманите што зборуваат македонски јазик ќе се покаже како застрашувачка задача, имајќи предвид дека постојат неколку алтернативни и честопати конкурентни теории. Главното објаснување во македонските етнографски студии е дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се потомци на локални православни Словени кои припаѓаат на мијачката етнографска група што се преобратиле во ислам за време на петте века османлиско владеење. Додека првите преобраќања во ислам се случиле во 15 и 16 век, за време на класичниот феудален период на Отоманската Империја, тие подоцна прогресивно се прошириле во 17 век и кулминирале во 18 и 19 век. Од друга страна, пак, постојат алтернативни теории кои тврдат дека муслиманите што зборуваат македонски јазик имаат турско потекло. Дикичи презентира неколку извештаи што промовираат вакви тврдења, т.е. аргументи кои тврдат дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се потомци на немуслимански турски племиња кои се населиле во регионот и се преобратиле во ислам, како и теории што ги поврзуваат муслиманите што зборуваат македонски јазик со повеќе муслимански турски племиња, особено Куманите, Кипчаците или Печенезите Турци кои се населиле на Балканот пред Отоманската Империја и постепено биле јазично асимилирани со словенското мнозинство.¹⁹ Исто така, Полтон посочува некои извори кои тврдат дека многу од муслиманите што зборуваат македонски јазик се муслимани што зборуваат српски од регионот на Санџак во Србија, кои емигрирале во Македонија во 1950-тите.²⁰ Конечно, има некои ставови што го трасираат потеклото на муслиманите што зборуваат македонски јазик до богомилите од Северна Македонија²¹ и нивното прифаќање на исламот, како последица на нивните конфликти со доминантната православна црква.

19 Ali Dikici, "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims," *Journal of Muslim Minority Affairs* 28, no. 1 (2008): 29-31.

20 Hugh Poulton, "Changing Notions of National Identity among Muslims in Thrace and Macedonia: Turks, Pomaks and Roma" in *Muslim Identity and the Balkan State*, eds. Hugh Poulton and Suha Taji-Farouki (London: Hurts&Company, 1997), 93.

21 Бранко Панов, *Средновековна Македонија т.3* (Скопје: Мисла, 1985), 269.; Dominik Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih Krstjana* (Chicago: Croatian Historical Institute, 1962)

Исто така, има голем број етноними што им се припишуваат на муслиманите што зборуваат македонски јазик. Меѓу другите, најзначајните етноними што се користат во различни регионални контексти во Македонија се: Нашинци, Помаци, Аповци, Потури и Турци. Сепак, најраспространетиот етноним (што е често прифатен и во академските и во политичките кругови) е Торбеш, иако терминот има поларизирачки ефекти врз некои делови од заедницата на муслимани што зборуваат македонски јазик. Самиот поим е етимолошки проблематичен бидејќи има бројни претпоставки за неговото потекло и значење. Така, според некои извештаи, етнонимот е поврзан со името на старото словенско племе Торбачеи, додека други објаснувања го поврзуваат зборот со персискиот збор Торбекес што означува лице „со торба“. Другите извештаи го поврзуваат зборот Торбеш со специфичен кластер јавни службеници во турската армија кои носеле торби (torba oglanlari), додека некои научници го поврзуваат овој термин со богомилските мисионери кои носеле торби (kutugeri).²²

Прашањето за муслиманите што зборуваат словенски јазици на Балканот стана поистакнато со распаѓањето на Отоманската Империја и испреплетеноста на религиозните идентитети со современите концепти на национализам и државјанство. Во Северна Македонија, поважните настани се случуваат по Втората светска војна, со формирањето на Социјалистичка Република Македонија како конститутивна република на комунистичка Југославија. Во периодот помеѓу 1962 и 1967 година, огромен број муслимани што зборуваат македонски јазик мигрирале во Турција под покровителство на Договорот за слободна емиграција меѓу Југославија и Турција од 1952 година. Како што покажува истражувањето на Светиева, некои од овие движења биле насила и под принуда на властите во тие области поради наводно турско потекло на групите.²³ Меѓутоа, во споредба со бугарската држава, каде што комунистичките власти воведоа неколку политики на асимилација на Помаците²⁴ што зборуваат бугарски јазик, југословенската држава се чини воспостави полиберален и потолерантен став кон муслиманското население што зборува словенски јазик. Така, во 1971 година, муслиманите што зборуваат словенски јазик добија статус на националност во смисла на признавање на верскиот поим муслиман како етничка припадност. Како што тврди Перица, оваа политика претежно влијаела на босанските муслимани, но сепак „новиот идентитет им се допаднал... и на муслиманите што зборуваат српско-хрватски јазик во Санџак и Косово, и на муслиманите што зборуваат македонски јазик во Социјалистичка

22 За детален преглед на етимолошките корени на поимот види: Dikici, "The Torbeshes of Macedonia," 29-30.

23 Анета Светиева, „За преселбите на балканските муслимани и за нашинците – Торбеш, Помаци и други (Турци) во Турција“, ЕтноАнтрополозум бр.6 (2009), 38-68.

24 Види: Maria Todorova, "Identity (Trans)formation among Pomaks in Bulgaria," in *Beyond Borders: Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe*, eds. László Kürti and Juliet Langman (Boulder: Westview Press, 1997), 63-82.; Ali Eminov, "Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria," *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 2 (2007): 1-25.

Република Македонија“.²⁵ Во 70-тите години на минатиот век, исто така, се сведочат првите обиди за здружување и организирање на муслиманите што зборуваат македонски јазик, пред сè со формирањето на „Републичката заедница на културно-научните манифестации на Македонците-муслимани“, која беше поддржана од властите и ја промовираше концепцијата за етничкиот македонски идентитет на муслиманите што зборуваат македонски јазик.

Македонската независност и процесот на демократизација во изминатите две децении донесоа дополнително засилување на флукуациите во самоидентификацијата на муслиманите што зборуваат македонски јазик. Ова се гледа во двосмисленоста на демографските информации за бројот на муслимани што зборуваат македонски.

Табела 1: Попис – вкупно по година, број и процент (Северна Македонија)

Декларирана националност	1948	%	1953	%	1961	%	1971	%	1981	%	1991	%	1994	%
Македонци	789548	68.5	860699	66.0	1000854	71.2	1142375	69.3	1279323	67.0	1328187	65.3	1288330	66.5
Албанци	197389	17.1	162524	12.4	183108	13.0	279871	17.0	377208	19.8	441918	21.7	442914	22.9
Турци	95940	8.3	203938	15.6	131481	9.4	108552	6.6	86591	4.5	77080	3.8	77252	4.0
Роми**	19500	1.7	20462	1.6	20605	1.5	24505	1.5	43125	2.3	52103	2.6	43732	2.3
Власи	9511	0.8	8668	0.6	8046	0.6	7190	0.6	6384	0.3	7764	0.4	8467	0.4
Срби	29721	2.6	35112	2.7	42728	3	46465	2.8	44468	2.3	42775	2.1	39260	2.0
Муслимани	1560	0.1	1591	0.1	3002	0.2	1248	0.1	39513	2.1	31356	1.5	15315	0.8
Бугари	889	0.1	920	0.1	3087	0.2	3334	0.2	1980	0.1	1370	0.0	1547	0.1
Грци	-	-	848	0.1	836	0.1	536	0.0	707	0.1	474	0.0	349	0.0
Египќани	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3307	0.2	3169	0.2
Бошњаци	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7244	0.4
Југословени	-	-	-	-	1260	0.1	3652	0.2	14225	0.7	15703	0.8	595***	0.0
други****	8928	0.8	9752	0.8	10995	0.7	29580	1.7	15612	0.8	31858	1.6	8703	0.4
вкупно	1152986	100	1304514	100	1406003	100	1647308	100	1909136	100	2033964	100	1936877	100

Извор: Victor Friedman, "Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond" во *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, ed. Rubin Barnett (New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund, 1996), 90.

Како што се гледа во табела 1, бројот на муслимани што зборуваат македонски јазик значително се разликува во пописите во минатото. Одгоре-надолу, ист број 1 500 во 1948 и во 1953 година, 3 002 во 1961 година, 1 248 во 1971 година, до значителен пораст на 39 513 во 1981 година. Приближно ист број бил евидентен во 1991 година (31 356), за потоа двојно да се намали во 1994 година (15 315). Пописот од 2002 година, кој е последниот попис спроведен во земјата, не дава никакви податоци за муслиманите што зборуваат македонски јазик. Ваквите аномалии упатуваат на повеќекратни промени во идентитетот и масовни флукуации на муслиманското

²⁵ Vjekoslav Perica, *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 75.

население што зборува македонски јазик помеѓу различни категории, при што во повеќето случаи тие се декларираат како припадници на двете доминантни муслимански етникуми, албански и турски. Следствено, официјалните податоци за пописот не се многу веродостојни за одредување на точниот број муслимани што зборуваат македонски јазик.

Религијата, етничката припадност, јазикот и процесите на трансформација на идентитетот

На Балканот, религијата играше и продолжува да игра клучна улога во процесите на изградба на националниот идентитет. Силната и долготрајна врска меѓу религијата и етничката припадност е, во голема мера, последица на долгите периоди на османлиското владеење и специфичните карактеристики на општествената организација заснована врз религијата. Секоја современа концептуализација на етничката припадност и националните идентитети на Балканот треба да го опфати наследството на системот на милети во Отоманската Империја, според кој политичкиот живот и животот во заедницата е организиран врз премисите на учество во верските заедници (милети). Според тоа, во подолг временски период, религијата служела како преовладувачка одредница за самоидентификација и диференцијација. Со оглед на тоа што Отоманската Империја започнува да се распаѓа во 19 век, овој специфичен модел на реализација на колективните идентитети се соочува со современите западноевропски етно-националистички дискурси. Имајќи ја предвид важната улога што ја имале религијата и Црквата во зачувувањето на колективните идентитети на православните народи, процесите на создавање држави на Балканот морале да се потпираат на специфични механизми за формирање нација, засновани на јазикот и религијата како главни одредници за интеграција и посебност. Така, интеграцијата на групите во поширок национален колектив е функција на самостојно идентификување со соодветниот јазик и религија кои се заеднички својства на доминантната етничка група. Овој модел имаше огромно влијание врз јазичните и верските малцински групи кои не ги делеа обете обележја со националното мнозинство, особено со муслиманите што зборувале словенски јазици. Како што вели Тодорова: „ваквите процеси ефективно исклучија многу членови на разни религиозни и јазични групи од процесот на национална интеграција (освен во случаите на асимилација)... Муслиманите на Балканот се воздржуваа од усвојување на националниот модел на идентитет и наместо тоа задржаа флуидна свест со карактеристики на милетски менталитет.“²⁶

26 Todorova, "Identity," 75.

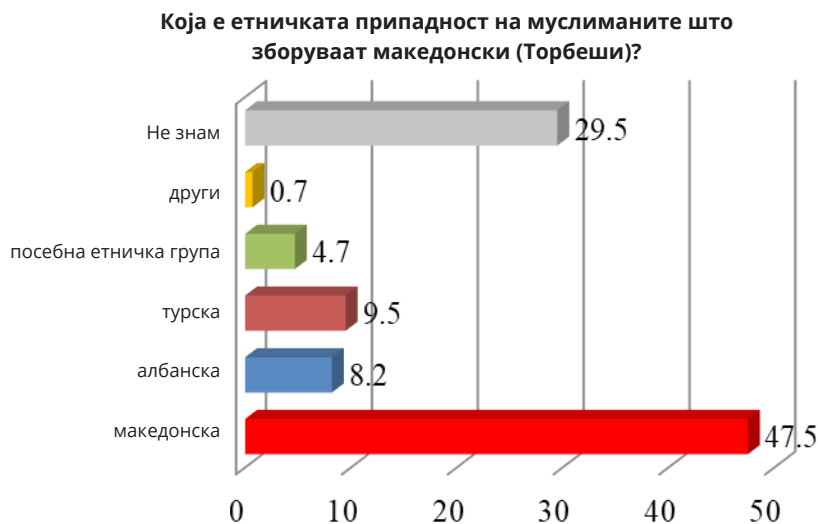
Од друга страна, Бугарел ја нагласува важноста на процесите на политизација на етничкиот идентитет. Релативната изолација од политичкиот мејнстрим повлекува ограничен пристап до политички и материјални придобивки, кои се целосно остварливи за признаените етно-национални групи. Затоа, со цел да добијат политичка видливост и да ги искористат ресурсите, овие групи би можеле да усвојат три различни стратегии за идентитет: (1) спојување во поголема муслиманска група која веќе ужива институционално признавање на својот идентитет; (2) идентификација со доминантната христијанска етничка заедница или (3) дефинирање на карактеристичен етнички идентитет и последователни барања за признавање.²⁷ Случајот со муслиманите што зборуваат македонски јазик е многу добар пример што го потврдува аргументот на Бугарел. Динамичната поставеност на идентитетот на оваа група се материјализира во флукуации помеѓу три групи на самоидентификација: како етнички Македонец (Македонец муслиман), како припадник на еден од двата доминантни муслимански етникуми, Албанците и Турците, или во пресрет на неодамнешните случувања, како посебна етничка припадност т.е. Торбеш. Меѓутоа, овие дистинкции не се фиксни. Многу се чести варијациите во самоидентификацијата, а етничките граници што ги дефинираат поделбите се кривки и нејасни. Затоа, постои висок степен на дифузија на идентитет, што е последица на меѓусебната интеракција меѓу јазикот и религијата, каде што се чини дека религијата има предност.

Во Бартовска смисла, голем дел од ова има врска со социјалните интеракции меѓу муслиманите што зборуваат македонски и другите етнички групи. Идентитетот не е само функција на групно самоидентификување, туку зависи и од перцепциите, категоризациите и описите на групата за која станува збор надвор од самата група, кои секогаш се резултат на меѓугрупна интеракција. Така, перцепциите надвор од групата стануваат многу значајни за статусот и динамиката на идентитетот на групата. Во овој контекст, случајот со муслиманите што зборуваат македонски јазик покажува дека преклопувањата меѓу етно-националниот и религиозниот идентитет стануваат главна одредница на меѓугрупната интеракција и перцепциите надвор од групата од една страна, и главна детерминанта на варијациите во самоопределување (по трите претходно споменати линии на идентитет).

Анализата на групните перцепции дополнително го докажува флуидниот карактер на идентитетот на муслиманите што зборуваат македонски јазик.²⁸

27 Xavier Bougarel, "Islam and Politics in the Post-Communist Balkans (1990-2000)," in *New Approaches to Balkan Studies*, eds. Dimitris Keridis, Elias Elias-Bursac and Nicholas Yatromanolakis (Dules: Brassey's, 2003), 345-360.

28 Податоците презентирани на графиконите 1 и 2 и во табелите 2 и 3 се од национално телефонско истражување спроведено во 2012 година, од Институтот за политички истражувања □ Скопје.

Графикон 1: Перцепции за етничкиот идентитет на муслиманите што зборуваат македонски јазик

Ако ги погледнеме перцепциите на севкупното население во графиконот 1, можеме да видиме дека постои висок степен на несигурност за тоа кои се муслиманите што зборуваат македонски јазик. Нешто помалку од половина од населението смета дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се етнички Македонци, 9,5 % сметаат дека се Турци, додека 8 % од населението ја смета оваа група како дел од албанската етничка заедница. Сепак, интригира бројот на испитаници кои не можат да дадат точен одговор. Така, една третина од населението не е во можност да обезбеди какво било припишување или категоризација на етничката припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик. Ова е силен показател за дифузија на идентитет и мошне низок степен на видливост на групата. Резултатите откриваат дека нема многу јасни културни разлики што генерираат перцепции за посебен етнички идентитет, бидејќи само 5 % од севкупното население смета дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се посебна етничка група.

Табела 2: Перцепциите на етничките Македонци за етничката припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик

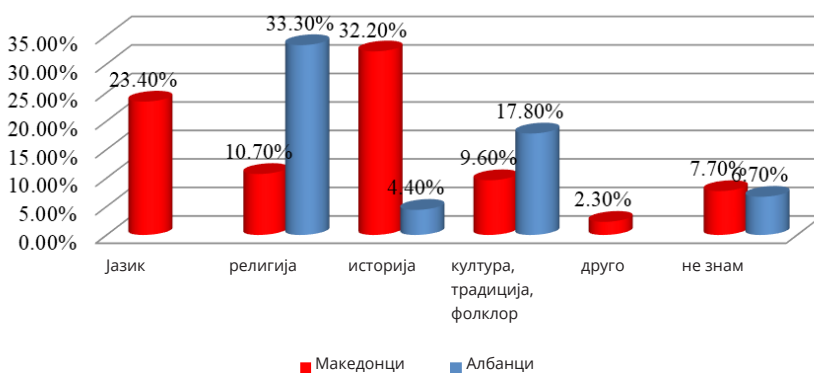
Која е етничката припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик (Торбеши)?						
	Македонци	Албанци	Турци	Посебна етничка група	Друго	Не знам
Перцепција на испитаниците етнички Македонци	55,7	4	8,7	4,5	0,7	26,4

Табела 2 ги прикажува перцепциите на етничките Македонци за етничкиот идентитет на муслиманите што зборуваат македонски јазик. Интересно е тоа што резултатите откриваат дека и покрај доминантните гледишта во Северна Македонија дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се етнички Македонци, само 55 % од испитаниците етнички Македонци го делат тоа мислење. Од Македонците, 4 % сметаат дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се Албанци, 8,7 % мислат дека се Турци, додека 26 % не можат да ја дефинираат нивната етничка припадност.

Табела 3: Перцепции на етничките Албанци за етничката припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик

Која е етничката припадност на муслиманите што зборуваат македонски (Торбеши)?						
	Македонци	Албанци	Турци	Посебна етничка група	Друго	Не знам
Перцепција на испитаниците етнички Албанци	16,9	23,7	11,9	6,8	0	40,7

Одговорите од албанските испитаници се уште повеќе дисперзирани. Така, 23 % од Албанците во Македонија ги сметаат муслиманите што зборуваат македонски како припадници на нивната сопствена етничка група. Од Албанците 17 % сметаат дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се Македонци, додека 12 % ги сметаат муслиманите што зборуваат македонски како Турци. Исклучително висок процент на Албанци (40,7 %) не можат да го дефинираат етничкиот идентитет на муслиманите што зборуваат македонски јазик.

Графикон 2: Примарни фактори кои ги одредуваат перцепциите на испитаниците за припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик во сопствената етничка група

Вкрстеното табелирање во графиконот 2 ги посочува примарните фактори што ги одредуваат перцепциите на испитаниците за припадност на муслиманите што зборуваат македонски јазик кон сопствената етничка група. Оние Македонци што ги перципираат муслиманите што зборуваат македонски јазик како етнички Македонци, укажуваат на споделена историја (32 %) и јазик (23 %) како два главни фактора што ја одредуваат таквата конкретна етничка припадност. Меѓутоа, во случаите кога македонските испитаници ги доживуваат муслиманите што зборуваат македонски јазик како етнички Албанци, Турци или како припадници на посебна етничка група (не е прикажано на графиконот), религијата е означена како главен фактор за таквата припадност. Во перцепцијата на испитаниците Албанци, религијата игра уште поголема улога. Така, повеќе од една третина од оние албански испитаници кои сметаат дека муслиманите што зборуваат македонски јазик се етнички Албанци, сметаат дека заедничката религија е најважниот индикатор за таа припадност. Во перцепцијата на испитаниците Албанци (не е прикажано на графикон) што ги сметаат муслиманите што зборуваат македонски како етнички Турци, религијата исто така е главниот белег.

Улогата на религијата како фактор на социјална категоризација и идентификација на групата е уште поизразена ако погледнеме и некои квалитативни маркери што ја дефинираат интеракцијата меѓу групата православни Македонци и муслиманите што зборуваат македонски јазик. Така, верската припадност има сериозни ефекти врз квалитетот на оваа меѓугрупна интеракција. Во оваа смисла, стереотипите се важен фактор за одредување на границите. Како што тврди Сирл-Вајт:

„Стереотипите се резултат на категоризација и хомогенизација на групите однадвор. Стереотипот е едноставно генерализација за која се претпоставува дека важи за група луѓе. Она што е најважно за разбирање на национализмот е дека ако имаме стереотип за одредена група, тој стереотип тогаш обликува како ги разбираме сите нови информации што ги среќаваме за таа група.“²⁹

Брубејкер фрла светлина на истражувањето на стереотипите кои го нагласуваат постоењето на постојани врски меѓу стереотипното размислување и категоричното размислување воопшто, до степен до кој „затоа што тие не се производи на индивидуална патологија, туку на когнитивни правила и заедничка култура, поопшти социјални категории слични на стереотипи – не се индивидуални ставови, предиспозиции, туку длабоко вградени, споделени ментални претстави на социјални објекти.“³⁰ Коукли ја посочува важната улога на религиозното обележување во етнонационализмот, нагласувајќи го фактот дека дури и „едноставното религиозно обележување може да има значителна етничка

²⁹ Joshua Searle-White, *The Psychology of Nationalism* (Basingstoke: Palgrave, 2001), 13.

³⁰ Brubaker, “Ethnicity,” 73.

конотација и може да игра класична улога во дефинирањето на границите.³¹ Во оваа смисла, најчесто користениот етноним за муслиманите што зборуваат македонски јазик, *Торбешу*, се покажа како моќен извор на ментални претстави. Имајќи предвид дека етнонимот потекнува од зборот торба, едно од најчестите објаснувања за потеклото на зборот кај православните Македонци е дека тој означува некој што ја продал својата вера за вреќа ориз, предавник и некој кој е непостојан. Ваквите конотации во средини што се дефинираат со силни врски меѓу етничката припадност и религијата можат да бидат исклучително чувствителни. Така, употребата на етнонимот Торбеш е прашање што поларизира до таа мера што одредени подгрупи на муслимани што зборуваат македонски јазик целосно ја отфрлаат употребата на зборот во јавниот живот.³²

Во Северна Македонија, заедничките сфаќања за идентитетот ја нагласуваат врската меѓу етничката припадност и религијата до точка каде што верската припадност е проблем за прифаќање во етничка група. Границите што произлегуваат од ваквите размислувања се првенствено живописни во интеракцијата меѓу православието и исламот, при што религиозната припадност е примарна одредница за „инаквоста“. Како што тврди Франкел, за обичниот Македонец, муслиманот е оној „инаквиот“, без оглед на неговата/нејзината етничка припадност, до тој степен што не може да се замисли дека муслиман може да биде дел од македонската етничка група.³³ На пример, вообичаена практика која е широко распространета во османлискиот и поотоманскиот период, која до одреден степен и денес преовладува е да ги обележува и категоризира муслиманите што зборуваат македонски јазик како Турци или Албанци, т.е. како припадници на двете најголеми муслимански групи.³⁴ Бариерите што ги обликуваат ваквите концепции совршено ги сумира еден Македонец муслиман, дипломиран студент по политички науки:

„За нас, религијата е секогаш на прво место. И се дава приоритет наспроти сè друго. Секогаш кога имам првичен контакт со Македонци, Албанци или Турци, тешко ми е да го објаснам мојот етнички македонски идентитет. На Македонците во повеќето случаи им е невозможно да замислат дека некој може да се чувствува како етнички Македонец ако тој или таа не е христијанин. Првичната реакција кога ќе го слушнат моето име секогаш е поврзана со прашањето, како може да бидеш Македонец кога имаш муслиманско име?“³⁵

31 John Coakley, "Religion and Nationalism in the First World," in *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*, ed. Daniele Conversi (London and New York: Routledge, 2002), 218.

32 Ова е особено индикативно за групата муслимани што зборуваат македонски јазик кои се сметаат себеси за етнички Македонци. На пример, Сојузот на Македонците со исламска религија, кој е правен наследник на Републиката заедница на културно-научните манифестации на Македонците муслимани, имаше неколку јавни поплаки со кои се спротивставуваат на употребата на етнонимот.

33 Eran Fraenkel, "Turning a Donkey into a Horse: Paradox into Identity of Makedonci Muslimani," *Balkan Forum* 3, no. 4 (1995):153-163.

34 Анета Светиева, „Политизација на етничкиот идентитет на торбешите (нашинците)“, *ЕтноАнтропологија* 4 (2004), 54.

35 Информација од етнографска работа на терен. Лично интервју.

Ваквите поимања на поделба се видливи и во перцепциите меѓу муслиманите што зборуваат македонски јазик за меѓуверските бракови. Оваа одредница е дел од многу пошироката слика за меѓурелигиската динамика во македонското општество. Северна Македонија веќе има една од најниските стапки на одобрување на меѓуверските бракови во Европа. Така, само 18 % од вкупното население во Северна Македонија би стапил во брак со сопруг/а од друга религија.³⁶ Меѓутоа, ако ја погледнеме регионалната распределба на одговорите, јазот е уште поекстреман. Оттука, во полошкиот регион, каде што има најголема концентрација на муслимани воопшто и особено на муслимани што зборуваат македонски јазик, 93 % од населението не би се венчало со лице кое е надвор од сопствената религиска заедница.³⁷ И обратно, браковите меѓу муслиманите што зборуваат македонски јазик и православните Македонци се исклучително ретки, при што браковите надвор од групата се вршат речиси исклучиво со припадници на двата доминантни муслимански етникуми, Албанци и Турци.

Од друга страна, етничките граници се чини дека се повеќе аморфни ако ги земеме предвид интеракциите меѓу муслиманите што зборуваат македонски јазик и двата доминантни муслимански етникума, Албанците и Турците. Како што видовме, кај двосмислените податоци од минатите пописи, флукуациите и варијациите во самоидентификацијата во корист на двата етникума се мошне чести, и покрај очигледните јазични и етнички разлики (во однос на претпоставеното словенско потекло на муслиманите што зборуваат македонски). Во оваа смисла, верската припадност се чини дека е помоќна од другите одредници. Франкел, на пример, укажува на тоа дека кај муслиманите што зборуваат македонски јазик, исламот се смета за поважен од нивната етничка припадност дотаму што многу членови на групата ги отфрлаат своите словенски корени и прифаќаат несловенски муслимански идентитет.³⁸ Во времето на Југославија, како што тврди Полтон, и покрај државните политики за промовирање на групата како етнички Македонци муслимани, муслиманите што зборуваат македонски јазик останале подложни на асимилација во муслиманско мнозинство, т.е. албанското и турското, докажувајќи дека исламот е често помоќен обединувачки фактор отколку етничката припадност.³⁹

Иако очигледно религијата игра значајна улога во процесите на асимилација, материјалните и индивидуалните интереси се исто така важен дел од сложувалката. Како што тврди Еминов, „луѓето избираат меѓу алтернативни идентитети зависно од степенот до кој одреден идентитет им служи на практичните потреби и интереси

36 Institute for Democracy "Societas Civilis" Skopje (IDSCS), *Religious Dialogue in the Republic of Macedonia* (Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis" and Konrad Adenauer Stiftung, 2011)

37 IDSCS, "Survey"

38 Fraenkel, "Turning," 153-163.

39 Poulton, "Changing," 94.

на поединците или групите.⁴⁰ Според тоа, процесите на трансформација на идентитетот и асимилацијата треба да се согледаат преку објективот на верската припадност и на политизацијата. Уште во доцните 1980-ти имаше обвинувања дека албанските свештеници во Исламската заедница се обидуваа да ги „албанизираат муслиманските Словени во Македонија“.⁴¹ Индикативен пример за страв од албанска асимилација на муслиманите што зборуваат македонски јазик е отвореното писмо до претседателот на Партијата за демократски просперитет на Македонија (главната партија на етничките Албанци во Северна Македонија во тоа време), кое во 1990 година го испрати Риза Мемедовски, претседател на Републичката заедница на културно-научните манифестации на Македонците-муслимани, во кое ја обвини партијата за поттикнување на процес на „тивка асимилација“ и злоупотреба на религијата за промовирање на „косоваризација“ и „албанизација“ на Македонците-муслимани.⁴² Слични дебати беа иницирани неколкупати во изминатите три децении.

Иако е многу тешко да се проценат точните бројки на вакви демографски флукутации, на микро-ниво ова прашање на моменти произведе значителни контроверзии. Најбележит пример е селото Лабуништа во поширокиот струшки регион, каде што податоците од пописот откриваат сериозни промени во идентитетската припадност, т.е. во периодот 1995-2002 година, бројот на Албанци е двојно зголемен за сметка на Македонците, и покрај фактот што повеќето од жителите на селото го имале македонскиот јазик за свој мајчин јазик. Додека политизацијата и кампањското влијание на партиите на етничките Албанци се посочени како главни фактори за овие случувања⁴³, некои истакнати членови на локалното население тврдат дека тие всушност се потомци на словенизирани албански мигранти.⁴⁴

Слично на тоа, друго прашање што беше извор на полемики во изминатите неколку децении е процесот на туркизација на муслиманите што зборуваат македонски. И покрај важноста на социјалните и економските фактори, како и зголемиениот пораст на моќта на Турција на Балканскиот Полуостров, верската припадност е најголемиот поттик за тенденциите на самоидентификација кај муслиманите што зборуваат македонски јазик со Турците. Во овој контекст, од почетокот на 1990-тите има неколку спорови во кои се вклучени групи муслимани што зборуваат македонски јазик кои тврдат дека имаат турски идентитет. Најспорниот инцидент се случи во првата половина на 1990-тите, во дебарскиот регион, и вклучуваше спорови меѓу владата и локалното муслиманско население што зборува македонски

40 Eminov, "Social," 16.

41 Aydin Babuna, "The Bosnian Muslims and Albanians: Islam and Nationalism," *Nationalities Papers* 32, no. 2 (2004): 303.

42 Цитирано во: Poulton, "Changing," 94.

43 Светиева, „Политизација“, 50-74

44 Вест. „Македонците во Лабуништа преку ноќ станаа Албанци“, *Вест*, 13.12.2003

јазик, во врска со прашањето за настава на турски јазик во основните училишта. Така, во селото Жупа во Дебарскиот регион, локалните муслимани што зборуваат македонски јазик побараа основно образование на турски јазик, иако повеќето од нив зборуваа само македонски. Властите првично го отфрлија барањето, што предизвика низа протести кои беа поддржани од Демократската партија на Турците во Македонија. Спорот заврши неколку години подоцна, со дозвола од Министерството за образование за спроведување на настава на турски јазик. Иако во поново време немаше сериозни спорови од ваква природа, прашањето за туркизацијата на муслиманите што зборуваат македонски јазик е повремено предмет на политизација. Една деценија стара изјава на лидерот на Движењето за национално единство на Турците во Македонија, Ердоган Сарач, служи како добра илустрација:

„Според нашето мислење, тие [муслиманите што зборуваат македонски јазик] се муслимани и се најблиску до Турците. Тие се потомци на турското племе Торбаш. Во периодот 1951-1960 година, голем број од нив се декларирале како Турци и се доселиле во Турција. И бидејќи тие беа Турци, Турција ги прифати како свои граѓани.“⁴⁵

Сложената интеракција меѓу религијата и етничката припадност во случајот на муслиманите што зборуваат македонски јазик има деликатно влијание врз динамиката на идентитетот на микро-ниво во областите населени со муслимани што зборуваат македонски јазик. Честите флукуации на самоидентификацијата во некои случаи резултираат со екстремни примери на дифузија на идентитет. Така, во регионот на Долна Река во западна Северна Македонија, има случаи кога во исто семејство родителите прифаќаат турски идентитет, додека децата се идентификуваат како етнички Македонци.⁴⁶ Згора на тоа, неодамна веќе сплетканата слика е дополнително усложнета со појавата на нов процес на формирање на посебен етнички муслимански идентитет што зборува на македонски јазик.

Формирање на етничка припадност „Торбеш“

Во изминатите 15 години, на дискурсот во врска со муслиманите што зборуваат македонски јазик влијаеше и појавата на процес на градење посебен колективен идентитет. Во конструктивистичка смисла, дефиницијата за етничката припадност претпоставува сфаќања за постоењето на релативно хомогена група поврзана со

⁴⁵ <http://telma.com.mk/index.php?task=content&cat=ytcpnrwv&rub=15&item=11078>

⁴⁶ Информации од етнографска работа на терен

концепти за сродство и сличност меѓу нејзините членови, со чувство на споделена историја, симболички капитал, карактеристично име и со самодefинирање наспроти други групи. Меѓутоа, како што тврди Фосет, „етничките чувства не се појавуваат туку така, спонтано. Нивното појавување е поврзано со материјалните интереси на оние кои се мобилизирани од него и, што е најважно, економските и политичките интереси на оние што предводат во буђењето на етничката свест.“⁴⁷ Соодветно на тоа, додека групната самоидентификација со некои вообичаени социјални и културни црти кои се контрастни со другите групи е неопходна тешка состојба, процесите на формирање/конструирање на етно-националните идентитети и националните малцинства убедливо зависат од инструменталните и од политичките стратегии. Според Брубејкер, ваквите групи не се само етнодемографски факти, туку напротив, динамичен *политички* став, кој се карактеризира со три препознатливи елементи: (1) јавното полагање право на членство во етнокултурна нација различна од нумерички или политички доминантна етнокултурна нација; (2) барање за признавање од страна на државата на оваа посебна етнокултурна националност; и (3) барање, врз основа на оваа етнокултурна националност, одредени колективни културни или политички права.⁴⁸

Таквиот политички став се гледа во динамиката на процесот на формирање на карактеристичниот етникум Торбеша. Главната политичка движечка сила што го иницираше и го предводеше целиот процес е Партијата за европска иднина (ПЕИ) и нејзиниот лидер Фијат Цаноски, богат бизнисмен и сопственик на најголемиот приватен универзитет во Северна Македонија. Партијата е основана во 2006 година, со свое упориште во југозападниот дел на Македонија. На изборите во 2006 година, ПЕИ успеа да освои едно место во македонскиот парламент, кое го заведе лидерот Фијат Цаноски, а тој истовремено стана првиот пратеник во историјата на македонското Собрание кој се декларирал како Торбеш. За време на овој мандат, ПЕИ иницираше барања за официјално државно признавање на населението Торбеша како посебно етничко малцинство. Во текот на жестоката дебата во македонскиот парламент за предложените измени и дополнувања на изборниот законик во 2007⁴⁹ година (со кои беа предвидени загарантирани места во парламентот за уставно признаените етнички малцинства), ПЕИ бараше уставни амандмани со кои ќе се вклучи етникумот Торбеша во Преамбулата на македонскиот устав. Исто така, партијата побара до 6 загарантирани места во Парламентот врз основа на тврдењето дека етничката заедница на Торбешите

⁴⁷ Fawcett, "Religion," 7.

⁴⁸ Brubaker, Rogers, *Nationalism Refrained: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 60.

⁴⁹ На крајот, амандманите не беа усвоени поради противење на главните партии на етничките Албанци.

вклучува население од 150 000, со што станува трета по големина етничка заедница во Северна Македонија.⁵⁰

На изборите во 2008 година, ПЕИ повторно освои едно место во парламентот, со Фијат Цаноски како единствен пратеник кој се декларираше како Торбеш. Во наредниот период, политиката за промовирање на посебноста на идентитетот на Торбешите беше зајакната и стана построкурирана со формирањето на Културниот и научен центар – Румелија, невладината организација која од своето основање секогаш уживаше силна поддршка од ПЕИ.⁵¹ Во јануари 2011 година, Румелија во соработка со ПЕИ го организираше првиот таканаречен „Торбешки форум“, каде што уште еднаш беа истакнати барањата за вклучување на етничката заедница на Торбешите во Преамбулата на македонскиот Устав. Натаму, Фијат Цаноски побара воведување на одделни гарантирани квоти за вработувања во јавната администрација на граѓани Торбешите. Според проценките на ПЕИ, таквата политика би ја обврзала Владата да создаде до 8 000 работни места за јавните службеници Торбешите. Конечно, веројатно најважниот исход на Форумот беше промовирање на два клучни документи, Торбешката повелба и Торбешката декларација.

Торбешката повелба, од своја страна, воведува седум членови во кои јасно се истакнува политичката програма која: (1) промовира државно признавање на етничкото малцинство Торбешите засновано врз неговиот посебен идентитет и заедничката историја и (2) бара државна афирмација на колективните политички права на торбешкото малцинство. Од друга страна, Торбешката декларација е уште поинструментална бидејќи обезбедува наратив кој се обидува да промовира постоење на неколку одредници кои ја дефинираат дистриктивноста на Торбешите како етничка група, односно припишување на колективно име, историско толкување на (Богомилското) потекло и еволуцијата на етникумот Торбешите и упатување на заеднички културолошки црти.⁵²

Парламентарните избори во 2011 година ѝ дадоа значителен поттик на Партијата за европска иднина. Интензивната изборна кампања резултираше со три места во македонското Собрание. Тројцата членови на ПЕИ во Парламентот се изјасниле како етнички Торбешите. Во 2012 година тие побараа од парламентот да бидат признаени како пратеници од посебна етничка заедница, да им биде дозволено да учествуваат во Комитетот за односи меѓу заедниците⁵³ и да им биде дозволено

⁵⁰ Утрински весник. „Опозицијата го обвинува Груевски за манипулации со Изборниот законик“, Утрински весник, 6.9.2007.

⁵¹ На пример, генералниот секретар на ПЕИ во тоа време, Мехмед Џемајлоски беше исто така еден од основачите на Културниот и научен центар – Румелија.

⁵² Види: Шериф Ајрадиноски, *Торбешка декларација* (Струга: Румелија – торбешки културно-научен центар, 2011).

⁵³ Во моментот, членството во Комитетот за односи меѓу заедниците (што во реалноста се однесува на односите меѓу етничките заедници) се состои од пратеници кои доаѓаат само од оние етникуми кои се експлицитно цитирани во македонскиот Устав, т.е. македонски, албански, турски, влашки, ромски, српски и босански.

да гласаат според принципот на двојно мнозинство.⁵⁴ На крајот, барањето беше одбиено од Законодавно-правната комисија на Собранието, кое својата одлука ја заснова на отсуството на заедницата Торбеши во македонскиот Устав. Меѓутоа, на следните избори, ПЕИ не можеше да го повтори успехот од 2011 година. Во моментот тие не се парламентарна партија (иако биле членови на победничка коалиција), додека за време на претходниот состав на Парламентот (2016-2020) имаа само еден пратеник кој исто така се изјасни како Торбеш.

Политиките за промовирање на посебна етничка припадност Торбеши не поминаа без контроверзии. Активностите на Партијата за европска иднина предизвикаа бурни реакции од страна на Македонците муслимани кои го обвинија раководството на партијата за намерна манипулација заради остварување материјални и лични интереси. Најгласен актер во оваа конфронтација беше Сојузот на Македонците со исламска религија, кој во неколку наврати ја обвини партијата и нејзиниот лидер за намерни нарушувања на вистината за муслиманите што зборуваат македонски јазик и за обиди за изградба на вештачки етнички идентитет заснован на верска припадност.⁵⁵

Оваа конфронтација е само уште еден доказ за комплексноста на прашањето на муслиманите што зборуваат македонски јазик. Со процесите на градење и политизација на идентитетот на Торбешите, мозаикот на варијации во самоидентификацијата стана уште посложен. И покрај нејзината инструментална природа, динамиката на процесот на формирање идентитет е поврзана со неопходноста од чувство на карактеристично колективно самоидентификување. Во оваа смисла, уставното признавање на Торбешите како посебна етничка заедница може да биде влијателен фактор за реализација на потфат кој во моментот е отворен процес.⁵⁶

⁵⁴ Двојното мнозинство (познато и како принцип на Бадинтер) е воведено со амандманот X на Уставот на Северна Македонија со цел да се заштитат интересите на малцинските етнички заедници во оние политики што се однесуваат на меѓуетничките односи. Амандманот X наведува: „За законите што директно влијаат на културата, употребата на јазик, образование, лична документација и употреба на симболи, Собранието донесува одлуки со мнозинство гласови од присутните пратеници, во рамките на кои мора да има мнозинство од гласовите на присутните пратеници од заедниците кои не се мнозинство од населението во Македонија“.

⁵⁵ За пример види: Македонска нација, „Македонските муслимани не се торбеши, туку само Македонци“, *Македонска нација*, 23.2.2011, <http://www.mn.mk/index.php/fotogalerija/iselenici-region/iselenici-region/3653-Makedoncite-muslimani-ne-se-torbesi-tuku-samo-Makedonci>

⁵⁶ Во овој контекст, во неодамнешната изјава, премиерот на Северна Македонија, Зоран Заев, зборуваше за можностите за измени и дополнувања на Уставот за вклучување на Торбешите како посебна етничка заедница пред идниот влез на Северна Македонија во ЕУ. А1оп. „Заев: Во ЕУ ќе мораме да го отвориме уставот, но во моментот нема потреба за дополнување на етничките заедници,“ *Вест*, 9.3.2021, <https://a1on.mk/macedonia/zaev-vo-eu-ke-morame-da-go-otvorime-ustavot-no-vo-momentov-nema-potreba-za-dopolnuvanje-na-etnichkite-zaednici/>

Заклучок

Статијата ја презентираше комплексноста што произлегува од корелацијата меѓу етничкиот идентитет и религијата во современото македонско општество. Преку испитување на интригантниот случај на муслиманите што зборуваат македонски јазик, статијата ја аргументира социјално конструираната, неконзистентна и променлива природа на етничкиот идентитет. Во оваа смисла, статијата го претстави случајот со муслиманите што зборуваат македонски јазик како јасна парадигма на апстрактниот, субјективниот, флукуирачки, зависен и променлив карактер на идентитетот на етничките групи. Поконкретно, статијата ја истражува меѓусебната поврзаност меѓу етничкиот идентитет и религијата и нејзиното влијание врз варијациите во самоидентификацијата меѓу групите. Соодветно на тоа, написот покажа дека тесното испреплетување на етничкиот и религиозниот идентитет кај муслиманите што зборуваат македонски јазик создава опкружување на дифузија на идентитет и трансформации на идентитет што се јавуваат како последица на деликатната интеракција меѓу јазикот, сродството и религијата. Во овој контекст, религијата се покажа како помоќна компонента бидејќи религиозниот идентитет се појавува како најважната гранична одредница и фактор на перцепција надвор од групата и интеракцијата со другите доминантни етнорелигиозни групи.

Од друга страна, пак, динамиката на идентитетот кај муслиманите што зборуваат македонски јазик не е имуна на политизација. Трилатералната варијација во самоидентификувањето на муслиманите што зборуваат македонски јазик, т.е. присвојувањето на македонски, албански/турски или торбешки идентитет, иако е под влијание на преклопувања меѓу религиозни, етнички и јазични одредници, има и помалку експонирана (и недоволно истражена) инструментална страна. Како што покажа статијата, во последните две децении оваа динамика е моќен извор на политичко оспорување. Како ќе се одвиваат овие процеси на (транс) формирање на идентитетот на муслиманите што зборуваат македонски јазик, сè уште е отворено прашање.

Библиографија

1. Babuna, Aydin. "The Bosnian Muslims and Albanians: Islam and Nationalism." *Nationalities Papers* 32, No. 2 (2004): 287-321.
2. Barth, Fredrik. "Introduction." In *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, edited by Fredrik Barth, 9-38. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
3. Bougarel, Xavier. "Islam and Politics in the Post-Communist Balkans (1990-2000)." In *New Approaches to Balkan Studies*, edited by Dimitris Keridis, Elias Elias-Bursac and Nicholas Yatromanolakis, 345-60. Dules: Brasseys, 2003.

4. Brubaker, Rogers. *Ethnicity without Groups*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2004.
5. Brubaker, Rogers. *Nationalism Refrained: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
6. Brubaker, Rogers. "The Social Organization and Political Contestation of Cultural Difference: Thinking Comparatively about Religion and Language." In *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years*, edited by Thomas Hylland Eriksen and Marek Jakoubek, 152-68. London and New York: Routledge, 2018.
7. Coakley, John. "Religion and Nationalism in the First World." In *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*, edited by Daniele Conversi, 206-28. London and New York: Routledge, 2002.
8. Demerath, Nicholas J. *Crossing the Gods: World Religions and Worldly Politics*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2001.
9. Dikici, Ali. "The Torbeshes of Macedonia: Religious and National Identity Questions of Macedonian-Speaking Muslims." *Journal of Muslim Minority Affairs* 28, No. 1 (2008): 27-43.
10. Eminov, Ali. "Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria." *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 2 (2007): 1-25.
11. Eriksen, Thomas Hylland. *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto Press, 2002.
12. Eriksen, Hylland Thomas and Marek Jakoubek, eds. *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years*. London and New York: Routledge, 2018.
13. Fawcett, Liz. *Religion, Ethnicity and Social Change*. Basingstoke: Macmillan, 2000.
14. Fraenkel, Eran. "Turning a Donkey into a Horse: Paradox into Identity of Makedonci Muslimani." *Balkan Forum* 3, no. 4 (1995): 153-163.
15. Friedman, Victor. "Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond." In: *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, edited by Rubin Barnett, 81-105. New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund, 1996.
16. Gans, Herbert. "Symbolic Ethnicity and Symbolic Religiosity: Towards a Comparison of Ethnic and Religious Generation." *Ethnic and Racial Studies* 17 no.4 (1994): 577-592.
17. Gifford, Paul. *African Christianity: Its Public Role*. London: C. Hurst Co, 1998.
18. Jackson, Jennifer and Lina Molokotos-Liederman, eds. *Nationalism, Ethnicity and Boundaries: Conceptualising and Understanding Identity through Boundary Approaches*. London and New York: Routledge, 2015.
19. Jenkins, Richard. *Rethinking Ethnicity*. London: SAGE Publications, 2008.
20. Institute for Democracy "Societas Civilis" Skopje (IDSCS), *Religious Dialogue in the Republic of Macedonia*. Skopje: Institute for Democracy "Societas Civilis" and Konrad Adenauer Stiftung, 2011.

21. Joseph, Suad. "Muslim-Christian Conflicts: a Theoretical Perspective." In: *Muslim-Christian Conflicts: Economic, Political, and Social Origins*, edited by Suaid Joseph and Barbara Pillsbury, 1-60. Boulder: Westview Press, 1978.
22. Malešević, Siniša. *The Sociology of Ethnicity*. London: SAGE Publications, 2004.
23. Mandić, Dominik. *Bogomilska crkva bosanskih Krstjana*. Chicago: Croatian Historical Institute, 1962.
24. Mitchell, Claire. *Religion, Identity and Politics in Northern Ireland: Boundaries of Belonging and Belief*. London and New York: Routledge, 2016.
25. Partos, Gabriel. "Religion and Nationalism in the Balkans: A Deadly Combination?." In: *Religion, Ethnicity, and Self-identity: Nations in Turmoil*, edited by Martin Marty and Scott Appleby, 89-124. Hanover and London: University Press of New England, 1997.
26. Perica, Vjekoslav. *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
27. Poulton, Hugh. "Changing Notions of National Identity among Muslims in Thrace and Macedonia: Turks, Pomaks And Roma." In *Muslim Identity and the Balkan State*, edited by Hugh Poulton and Taji-Farouki, Suha, 82-102. London: Hurts&Company, 1997.
28. Ruanne, Joseph and Jennifer Todd, eds. *Ethnicity and Religion: Intersections and Comparisons*. London and New York: Routledge, 2015.
29. Searle-White, Joshua. *The Psychology of Nationalism*. Basingstoke: Palgrave, 2001.
30. Todorova, Maria. "Identity (Trans)formation among Pomaks in Bulgaria." In *Beyond Borders: Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe*, edited by László Kürti and Juliet Langman, 63-82. Boulder: Westview Press, 1997.
31. Ајрадиноски, Шериф. *Торбешка декларација*. Струга: Румелија Торбешки Културно-Научен Центар, 2011.
32. Панов, Бранко. *Средновековна Македонија т.3*. Скопје: Мисла, 1985
33. Светиева, Анета. „За преселбите на балканските муслимани и за нашинците – Торбеши, Помаци и други (Турци) во Турција.“ *ЕтноАнтропозум* 6 (2009): 38-68.
34. Светиева, Анета. „Политизација на етничкиот идентитет на торбешите (нашинците).“ *ЕтноАнтропозум* 4 (2004): 50-74.
35. А1оп. „Заев: Во ЕУ ќе мораме да го отвориме уставот, но во моментов нема потреба за дополнување на етничките заедници.“ *А1оп*, 9.3.2021, <https://a1on.mk/macedonia/zaev-vo-eu-kje-morame-da-go-otvorime-ustavot-no-vo-momentov-nema-potreba-za-dopolnuvanje-na-etnichkite-zaednici/>
36. Македонска нација. „Македонските муслимани не се торбеши, туку само Македонци.“ *Македонска нација*, 23.2.2011, <http://www.mn.mk/index.php/fotogalerija/iselenici-region/iselenici-region/3653-Makedoncite-muslimani-ne-se-torbesi-tuku-samo-Makedonci>

37. Утрински весник. „Опозицијата го обвинува Груевски за манипулации со Изборниот законик.“ *Утрински весник*, 6.9.2007.
38. Вест. „Македонците во Лабунешта преку ноќ станаа Албанци“. *Вест*, 13.12.2003
39. <http://telma.com.mk/index.php?task=content&cat=ytcprvv&rub=15&item=11078>

КРАТКИ БИОГРАФИИ

Владимир Божиновски

е вонреден професор на политички студии при Правниот факултет „Јустинијан Први“ на УКИМ. Предава Јавно мислење и Методологија на политички науки. Своето образование го завршил во Македонија и во Италија. Основач е на Институтот за политички истражувања од Скопје – ИПИС каде што е координатор на центарот за истражување

Изворна научна статија
УДК: 323.1:316.347-027.6(4)

Владимир Божиновски

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА СОВРЕМЕНИОТ ЕВРОПСКИ ИДЕНТИТЕТ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Вовед

Втемелување на колективниот идентитет при создавање одреден политички ентитет претставува есенцијален предуслов за негова егзистенција и за понатамошен развој. Европската Унија не е исклучок од ова правило и затоа развојот на современиот европски идентитет всушност може да го насочи и правецот на иден развој на самата Европска Унија како супранационален политички ентитет.

За создавањето на идентитетот потребна е заедничка идеја или концепт кој ќе обединува, и затоа се поставува прашањето *дали може да се креира европски идентитет кој донекаде ќе ја супституира националната идентитетска форма и кој ќе биде базиран само на секуларната традиција.*

Со оглед на тоа што идентитетот претставува предуслов за понатамошна интеграција на супранационалниот европски политички ентитет, *основната претпоставка во текстот подолу е дека е поголема веројатноста да се создаде и да се развие европски идентитет, кој освен на секуларните вредности, ќе биде втемелен и на христијанството како супранационален концепт со своја симболика и вредности врз кои е базирана и самата европска традиција.*

Во однос на методолошкиот пристап, ќе се користат квантитативни и квалитативни методи кои овозможуваат тестирање на претпоставката, како и дескриптивните методи, со цел деконструкцијата на базичните поими и категории релевантни за истражувањето.

Идентитетот како колективен конструкт

При дефинирање на идентитетот, Деланти (*Gerard Delanty*) наведува пет основни карактеристики за колективна идентификација. Тој смета дека европскиот идентитет, слично како и националниот, претставува колективен идентитетски конструкт и затоа теоретски тие не се разликуваат. Според него¹:

- Идентитетот се формира само како последица на општествена акција;
- Секој идентитет има наративна димензија, односно историска компонента;
- Идентитетот се обликува како дистинкција меѓу *себе* и *другиот*, преку сет на симболични маркери и затоа е базиран на *различноста*;

¹ Delanty, Gerard and Rumford, Chris "Rethinking Europe-Social theory and the implications of Europeanization" London: Routledge, 2005, стр. 50-52

- Колективните идентитети најчесто се јавуваат како сложена или мулти-идентитетска формација на вредности. Во зависност од нивната интеракција, тие можат да бидат *преклопени* (делумно коинцидентни), *хибридни* (мешани) или *слоевити* (коегзистирачки);
- Сите идентитети се конструкции, без разлика од нивниот тип – *идентитетска конструкција*.

Овие карактеристики можат да бидат дополнети со уште еден концепт за односот меѓу сложените идентитетски конструкции кој Виенер и Диез (*Antje Wiener u Thomas Diez*) го нарекуваат моделот на „мермерен колач“.² Според овој модел, слоевите на сложените идентитет не можат да бидат одвоени меѓусебе, бидејќи компонентите на идентитетот се дополнуваат и секој слој без останатиот би бил нецелосен, кој може да биде аплициран и на Европскиот идентитет.

Колективниот идентитет како репрезент на заедницата се одржува преку симболика претставена со заеднички институции и традиции, делумно манифестирани и преку социо-културни обичаи и практики, кои можат да се истакнат само преку компарација на *ние* со *останатите*. Колективните идентитетски форми како *нацијата* остануваат релативно резистентни на промените, особено *етничките* наспроти *граѓанските* модели, со оглед на поддршката на традицијата и културните вредности кај едните, наспроти граѓанските принципи на еднаква репрезентација и правна еднаквост кај другите. Според Ситрин и Сајдс (*Jack Citrin and John Sides*)³, атрибутите на етничкиот модел како лесно поимливи и емоционални се покажале многу поефикасни во одржување на интензитетот на самите идентитетски конструкции. Политичкиот како колективен идентитет претставува значајна компонента од секој демократски интегративен процес, со оглед на тоа што постои симбиотска врска, односно предусловеност на самиот процес на интеграцијата со поддршката на јавноста која произлегува од нејзината приврзаност кон создавање или продлабочување на меѓусебните односи меѓу државите кои се креатори на новиот политички ентитет. Ова е особено значајно доколку овој процес не е наметнат (од елитите), туку произлегува од самите граѓани, што е основна претпоставка за успешноста на самата интеграција.

Затоа, прашањето на идентитетска поврзаност на европската јавност со новата политичка заедница и неговото зацврстување претставуваат значајни индикатори во определувањето на идниот развој на Европската Унија, како и определување на факторите кои влијаат во создавање и промовирање на концептот на европски идентитет, заедно со можните решенија за негово надградување и продлабочување, кои произлегуваат од нив и кои ќе бидат предмет на анализа. Сепак, претходно

² Wiener, Antje u Diez, Thomas „European Integration Theory“ Oxford: Oxford University Press 2009, стр. 153

³ Jack Citrin and John Sides во Hermann, Margaret G. „Advances in political psychology- Volume 1“ Oxford: Elsevier Ltd., 2004, стр. 58

треба да се одговори и на прашањето дали постои европски идентитет, односно да се лоцира и да се потврди, како и да се определи степенот на афинитет на граѓаните кон Европската Унија.

Идентитетот не е ексклузивна категорија, односно не само што не се исклучува постоење на сложени политички идентитетски форми, туку тие се подразбираат и вообичаено се во меѓусебен сооднос со перцепцијата за степенот на етапност на територијалното опкружување, прифатена од поединецот. Политичкиот идентитет во себе вклучува повеќе форми на манифестација и може да биде локален, регионален, и(ли) национален, во зависност од перцепцијата и територијалната поделба на политички ентитети кон кои постои идентитетска поврзаност. Во однос на идентитетот, се поставува и прашањето колку е тој „формиран концентрично [или повеќеслојно] за да може неговиот плуралитет да биде приспособен од поединецот, и дали некои негови аспекти можат да бидат во меѓусебен конфликт.“⁴ Можеби најважна карактеристика на повеќеслојните идентитети претставува степенот на доминација во случај на конфликт бидејќи од тоа зависи и која лојалност ќе биде примарна. Постоењето и степенот на инклинација на популацијата кон определен политички идентитет може да биде определен директно, преку истражувања на јавното мислење, и индиректно, преку компаративна анализа на степенот на демократска партиципација на одредена популација во институциите на два или повеќе дистинктивни политички ентитета.

Анализа на перцепции за европскиот идентитет

Редовни и репрезентативни квантитативни истражувања на јавното мислење во кои се вклучени и прашања што го детектираат присуството на европскиот идентитет, како и преференците на јавноста во однос на националниот идентитет се спроведуваат од Европската статистичка агенција (*Eurostat*), преку проектот *Евробарометар*⁵. Едно од стандардните прашања кои се поставуваат во Евробарометар, корисно за опсервација на перцепциите во однос на европскиот идентитет, гласи: *Во блиска иднина, дали се гледате себеси само како припадник на нацијата, припадник на нацијата и Европеец, Европеец и припадник на нацијата или само како Европеец?*

4 McAllister, Richard "From EC to EU An Historical and Political Survey" London: Routledge, 1997, стр. 234

5 http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm податоците од *Евробарометар* во најголем дел се јавни и достапни преку неговата веб-страница. За повеќе компаративни податоци за соодносот меѓу европскиот и националниот идентитет можат, на пример, да се разгледаат истражувањата 2008/69.2, 2010/73.3, 2009/71.3, 2008/68

Понудените категории на одговори во ова прашање се конструирани според *Ликертова мерна скала*⁶ која иако е ординарна мерна скала, резултатите можат да се искористат и за мерење на интервали, кои продуцираат создавање на дихотомни перцепции, преку групирање на степенот на интензитет на варијаблите. Притоа се комбинираат толерантните, односно поинклузивните ставови коишто се приклучуваат кон двата екстрема, при што се добиваат само два сложени збирни интервала или два сета на резултати, кои преку меѓусебно компарирање го определуваат доминантниот, односно ставот кој преовладува. Во одговорите на ова прашање постои можност за избор кој претпоставува ексклузивност на идентитетот (*само како припадник на нацијата* или *само како Европеец*) и ставови кои вклучуваат сложени идентитетски форми (*припадник на нацијата и Европеец* или *Европеец и припадник на нацијата*).

Во анализата на Веил и Нентвич (*Albert Weale u Michael Nentwich*)⁷ добиените резултати покажуваат дека поголем дел од граѓаните на ЕУ имаат дуален национален и европски идентитет, иако голем дел го перципираат само националниот, а многу мал, дури и незначителен дел само европскиот идентитет. Сепак, во случајот на испитаниците со дуален идентитет, најголем дел од нив го претпочитаат прво националниот, а дури потоа европскиот. Доколку се комбинираат резултатите од истражувањето во сложен индикатор, при што едниот сет вредности ги прикажува првите два одговора (*само како припадник на нацијата и припадник на нацијата и Европеец*), додека вториот сет останатите два, односно *само како Европеец и Европеец и припадник на нацијата*, резултатот оди исклучително во полза на националниот идентитет, во соодносот од повеќе од четири спрема еден (83 % спрема 17 %). Овие резултати ја аргументираат претпоставката дека во случај на колизија меѓу националниот и европскиот идентитет, односно судир на интереси меѓу двата ентитета, поддршката кон националниот идентитет и нацијата ќе биде доминантно надмоќна пред европските интереси. Слични заклучоци презентира Хименез (*Antonia Jiménez*) во анализата спроведена врз база на податоците на Евробарометар 57,2 од 2002 година. Иако според податоците може да се претпостави дека дуалниот идентитет има релативно широк опсег меѓу европската популација, и двата идентитета се инклузивни и се дополнуваат, сепак „приврзаноста кон националниот идентитет е сè уште послена отколку кон европскиот, односно речиси половина век на интеграции покажува дека унификацијата на општествата е недоволна за самата да креира идентитет и затоа субјективните афилијации останале приврзани кон националното

6 За подетално на Neuman, W. Lawrence "Basics of Social Research" New Jersey: Prentice Hall, 2007, стр. 129-133 или Pennings, Paul "Doing Research in Political Science" London: Sage Publications Ltd., 2006, стр. 74-75

7 Weale Albert и Nentwich, Michael „Political Theory and the European Union-Legitimacy, constitutional choice and citizenship" London: Routledge, 2009, стр. 20-21

ниво⁸. Според претходните компаративни резултати и анализите кои од нив произлегуваат, националната држава сè уште претставува примарна колективна идентитетска форма, без големи изгледи да биде заменета од некоја поопшта форма на европски идентитет во догледна иднина.⁹

Сè уште доминантната позиција во перцепцијата кон националниот политички идентитет се рефлектира и преку дискрепанцата што се појавува во однос на поддршката за процесот на европски интеграции, во споредбена анализа на ставовите во однос на тоа дали членството во Унијата е добра или лоша работа. Резултатите од истражувањата меѓу 1991 и 2004 година, спроведени на испитаници од ЕУ-15 (членки на ЕУ пред јануари 2004) покажуваат (сериозен) пад во поддршката на евро-интеграцијата во сите национални анкети спроведени од Евробарометар, што наведува на заклучокот дека има генерален тренд на намалување на довербата во ЕУ и нејзините институции, односно „Европската Унија се оддалечила од патот на интеграција во првата деценија на новиот милениум.“¹⁰

Сличен заклучок во својата анализа има и Шор (*Cris Shore*)¹¹, кој во анализа за периодот 1992-1999 наведува дека поддршката кон членство се намалила од 73 % на 46 %, додека само 41 % од граѓаните сметаат дека нивната држава имала корист од членството во Унијата.

Во однос на истражувањата спроведени помеѓу 2004 и 2016¹², поддршката се движи околу 50 %, каде што највисока е во 2007 со 58 % (договорот од Лисабон), а најниска во 2011 со 47 % (ефект од економската криза). Во 2016 година, по завршувањето на економските и должничките кризи од претходните 8 години, поддршката е 53 % и таа се зголемува до 62 % во 2018, со благ пад на 61 % во 2019.¹³ Со оглед на претходните трендови, во идните истражувања повторно може да се очекува намалување на поддршката, пред сè поради ефектите на пандемијата на ковид-19, вакциналната криза, како и поради влошување на економската состојба предизвикана од пандемијата. Од споредбата меѓу позитивните перцепции кон Унијата во изминатите триесетина години и нивните варијации предизвикани, пред сè, поради влијанието на различни социо-економски случувања, може да се извлече валидна опсервација дека поддршката на членството повеќе

8 <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-011a.htm> Jiménez, Antonia M. Ruiz и др. „European and National Identities in EU's Old and New Member States“ European Integration online Papers (EIoP) Vol. 8, 2004 стр. 8 и Lacroix, Justine „For a European Constitutional Patriotism“ Political Studies: Vol 50, Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2002, стр. 944-945

9 <http://www.jhucb.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/032.pdf> Jeroen Moes European identity compared

10 Taylor, Paul “The End of European Integration” London:Routledge, 2008, стр. 2 и 24-33

11 Shore, Cris “Building Europe The Cultural Politics of European Integration” London:Routledge, 2000, стр. 18-19

12 <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2016/major-changes-in-european-public-opinion-2016-report/en-report-exploratory-study-201611.pdf> Nancy, Jacques „ Major changes in European public opinion regarding the European Union “ EPRS, Ноември 2016

13 <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/results-annex/en-parlemeter-2019-results-annex.pdf> Eurobarometer Survey 91.1 of the European Parliament

зависи од перципираната корист отколку од чувството за припадност, односно идентификација на Европејците со Унијата, што само го потврдува неуспехот да се создаде силна европска идентитетска матрица во изминатите шеесетина години.

Мошне често во европската академска литература се појавуваат изданија кои се обидуваат да ја промовираат европската идеја со релативно непрецизно и методолошки неиздржано претставување на резултатите од квантитативните истражувања на *Евробарометар*. Имено, на основното прашање за европскиот и националниот идентитет претставено со Ликертова опционална мерна скала, кое беше објаснето погоре, наместо сложен интервал како индикатор, употребуваат *dummy* варијабли за конфронтирање на европскиот со националниот идентитет. *Dummy*, или бинарна варијабла се користи за детекција на присуство или отсуство на определена категорија која влијае на финалниот аутпут преку подредување на резултатите во заемно ексклузивни (инкомпатибилни или неспојливи) категории. Овие варијабли употребени за детекција на идентитетот се корисни за утврдување на негово постоење, односно когнитивна перцепција во сложени идентитетски формации, но сепак тие честопати се погрешно интерпретирани. Во овие компарации се собираат сите категории во кои се споменува европски идентитет и резултатите се поставуваат наспроти категоријата *само национален идентитет*. Сепак и во дел од овие анализи е неизбежна констатацијата дека „објективните услови за развојот на европската политичка заедница се исполнети само до одреден, релативно низок степен.“¹⁴

Постои уште една формулација што се користи во квантитативните анализи во насока на определување на приоритет на политичките идентитети, односно во евробарометар периодично се поставува прашањето *кој идентитет би го избрале како прв, втор или трет*, при што изборот е меѓу европски, национален и регионален идентитет. Ова прашање е интересно со оглед на тоа што внесува дополнителна идентитетска варијабла, односно *регионалниот* идентитет. Врз база на одговорите од ова прашање, Ван дер Вин (*A. Maurits van der Veen*) смета дека поради недостаток на европски идентитет или барем недостаток на посилна идентификација, самиот прогрес во европските интеграции може да биде редуциран. „Делот од граѓаните на ЕУ кои се чувствуваат примарно или дури секундарно како Европејци е во очигледно малцинство [во споредбена анализа со националниот и регионалниот идентитет], иако најважен заклучок од анализата е дека чувството на европски идентитет е проминентен фактор во креацијата на колективна или индивидуална поддршка на процесот на европски интеграции.“¹⁵

14 [http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/BookSeries/Volume_One_Schmitt, Hermann_European_Elections_after_Eastern_Enlargement, Connex, 2007, стр. 511](http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/BookSeries/Volume_One_Schmitt,_Hermann_European_Elections_after_Eastern_Enlargement,_Connex,_2007,_стр.511)

15 <http://isanet.ccit.arizona.edu/noarchive/vanderveen.html> van der Veen, A. Maurits „Determinants Of European Identity: A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data“, 2002

Претходните опсервации се потврдуваат и со посредна анализа на идентитетскиот афинитет во Европа. Степенот на политичката идентификација, мерен според демократската партиципација, од која подоцна произлегува и легитимитетот на институциите, како релативна прифатливост на демократското мнозинство, на ниво на Европа може да биде проверен преку излезноста на изборите за Европскиот парламент. „Просечната излезност на изборите за Европски парламент е за 10-15 % пониска, отколку при изборот на националните парламенти, што сугерира понизок легитимитет на народниот суверенитет на ниво на ЕУ“¹⁶, „односно високиот степен на гласачка апстиненција (61 % во 1979 на под 50 % од изборите во 1999) индицира висок степен на индиферентност или негативна перцепција кон ЕУ, што како ретко кога порано ја прави ЕУ непопуларна и(ли) нерелевантна за потребите на граѓаните.“¹⁷ На изборите во 2004, излезноста е 45 %, во 2009 и 2013 е 43 %, а одредено зголемување се бележи во 2019, кога излезноста е 51 %.¹⁸ Иако во 2019 се забележува одредено зголемување на излезноста во однос на многу ниската излезност во претходните три изборни циклуси, сепак таа е повторно пониска од изборите за националните парламенти, освен во случаи на задолжително гласање или поклопување со националните изборни циклуси. Токму затоа, со цел зголемување на излезноста, авторите на студијата предлагаат задолжително гласање и поклопување на изборните циклуси заради зголемување на партиципацијата на изборите за Европски парламент.¹⁹ Иако развојот на европските заедници се перципира како европски спас за националната држава или „спасување на Европа од Европа поради можноста за деценијација на европските општества, сепак останува прашањето дали може да има практикување на политика без претпоставен колективен идентитет?“²⁰

Идентитетот и демократска партиципација

Токму од причинско-последичната врска меѓу идентитетот и учеството во демократските процеси произлегуваат и најголемите предизвици со кои може да се соочи идното продлабочување на интегративниот процес, не само поради „недостатокот од европски идентитет, туку и заради континуитет на стабилно опстојување на националниот идентитет.“²¹

¹⁶ Weale Albert и Nentwich, Michael, 2009, стр. 21

¹⁷ Shore, Cris, 2000, стр. 19

¹⁸ <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/> EU election results, turnout by year

¹⁹ <https://reconnect-europe.eu/blog/participation-in-european-parliament-elections-is-it-all-about-timing/> Briatte, François, Kelbel, Camille и Navarro, Julien „Participation in European Parliament Elections: Is It All About Timing?“ Reconnect, May 2020“

²⁰ Delanty, Gerard *“Handbook of Contemporary European Social Theory”* London:Routledge, 2006, стр. 286 и 299

²¹ <http://mondediplo.com/1999/06/05thiesse> „Le monde diplomatique“ ANNE-MARIE THIESSE, 1999

Посматрано од позитивен аспект, супранационалните институции го поттикнуваат создавањето на европскиот идентитет. Но, и покрај тоа, Ситрин и Сајдс (*Jack Citrin and John Sides*) сметаат дека „и под услов националните лидери да бидат подготвени за поголема интеграција, нема гаранции дека федерацијата на европско ниво ќе може да биде прифатена во догледна иднина.“²² Овие ставови се должат, пред сè, на недостатокот на легитимитет, со оглед на тоа што не може да се очекува доверба и поддршка за институциите и на самиот процес на обединување доколку постои распространета скепса околу нивниот авторитет и кредибилитетот во носење одлуки, предизвикан од демократскиот дефицит. Тука дополнително се наметнува прашањето за импликацијата врз нивото на квалитет на демократијата на супранационално ниво, со оглед на тоа што демократското правило за авторитет на мнозинството кое се стекнува на избори не може да биде во целост имплементирано доколку нема доволно високо ниво на легитимитет. „Главниот предизвик за Унијата во иднина не претставува дали степенот на интеграција ќе биде во тандем со процесот на демократизација во самата Европска Унија, туку како таа демократија да се легитимира.“²³

Конструкцијата на европски идентитет е долготраен процес, кој претпоставува создавање конзистентност на заедницата, првенствено преку културна идентификација. Кај повеќето нации, во економската и политичка унификација често биле инволвирани и „државната принуда и драконски техники на државотворност. За самиот процес на идентитетска формација, потребни се, пред сè, *висок степен на културна хомогеност*, кој се постигнува преку заеднички јазик, униформни медиуми и образовен систем. Европскиот *vocation federale* не е загарантиран процес, бидејќи зависи од способноста на европската администрација да се стекне со демократски легитимитет на управување, кој е предусловен со способноста да се креира *европска јавност*.“²⁴ Во овој контекст се наметнува прашањето за транспозиција на одредени политички процеси кои учествуваат во идентитетската формација, од национално кон европско ниво, во обид за зајакнување на легитимитетот, но според Веил и Нентвич, тоа може повторно да создаде тешкотии со легитимирањето на таквите одлуки. Иако можеби „постојат европски граѓани, процесот на обединување не успеал да создаде од нив интегрирана заедница со заеднички идентитет.“²⁵

Од претходната анализа може да се сумира дека Европа сè уште нема изградено силна дистинктивна идентитетска формација која ќе може да му парира на националниот идентитет. Со тоа, изградената лојалност кон супранационалната

²² Hermann, Margaret G, 2004, стр. 69

²³ Chrysochoou, Dimitris N. „*Theorizing European Integration*“ London:Routledge, 2009, стр. 132-133

²⁴ Shore, Cris, 2000, стр. 19-21 и 64

²⁵ <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/080.pdf> Memoli, Vincenzo “*The Development of European Citizens: When Integration is not Enough*” 2008, стр. 10

идеја е сè уште нестабилна и предизвикува намалување на перцепцијата за доверба кон Европа во случај на кризи, особено по економски турбуленции како оваа последната. Тоа претпоставува дека за трајност и конзистентност на процесот на европско обединување, освен иницијалните економски погодности, потребен е *силен политички идентитет* кој ќе генерира суфицит во демократската партиципација, како фундамент на легитимитетот на европските институции.

Создавање на европскиот идентитет

Проблемот со спрегата идентитет – легитимитет е антиципиран уште кон крајот на осумдесеттите години од минатиот век, кога администрацијата подготвила проект за иницијативата *да ѝ се даде душа на Европа*, претставен од Делор во 1992 година и кој, меѓу другото, делумно апелира и кон традиционалните духовни вредности. Сепак, проектот на Делор не е прва перцепција која ја антиципира неопходноста од создавање на европски политички идентитет. Според Страт (*Bo Stråth*), Европа како ентитет „не е стабилен, суверен и автономен објект, туку егзистира само во форма на натпревар за моќ во историските релации помеѓу државите, додека како концепт е проширен во седумдесеттите.“²⁶ Сепак, останува дилемата дали само меѓусебниот антагонизам ја дефинира Европа, иако констатацијата е точна доколку се опсервираат деветнаесеттиот и првата половина на дваесеттиот век, но креацијата на историска Европа сепак треба да се бара малку подалеку во времето. Жане (*Henri Janne*) за потребите на Комисијата изработил студија презентирана во 1973 година, која претставува прв синхронизиран обид на европската администрација да ги детектира историските корени на европската кохезија, со цел да се зајакне чувството на заедничка припадност меѓу државите-членки. Тогаш е периодот во кој по неколку кризи од шеесеттите години, станало јасно дека само економската интеграција издвоена од останатите социо-економски односи, нема да може стихично да креира единство помеѓу популацијата од државите-членки, според претпоставената рамка за интеграција на Моне. Хантингтон (*Samuel Huntington*) смета дека „економските асоцијации претпоставуваат кооперација, но таа може да биде успешна и да се зајакне само доколку се базира на доверба што прилегува од заедничките вредности и култура.“²⁷

Во извештајот на Жане, меѓу другото се вели:

„... Дали постојат првични (оригинерни) европски вредности и што го предизвикува актуелното [во време на анализата] преиспитување на европскиот

²⁶ Stråth, Bo „*The Meaning of Europe*“ Oxford: Berg, 2000, стр. 7 и 11

²⁷ Huntington Samuel, „*Сукоб Цивилизација*“ Београд: ЦИД, 2000, стр. 130-131

културен систем?... Оваа култура е фундирана на морална филозофија која е базирана на религија и обновена од рационализмот. Европа [ЕЕЗ] е креирана како „браќ од потреба“, но неопходна потреба доколку овој дел од човештвото сака да продолжи да егзистира како валидна цивилизација... европско единство постоело во минатото, фундирано на латинскиот и христијанството и на комуналните и феудални структури... Европската култура во промоција на нејзиниот диверзитет треба да се отвори кон светот.“²⁸

Иако според претходниот текст, проблемот со недостатокот на изразен европски идентитет е правилно детектиран, сепак е очигледно дека инструментите што подоцна се користени во тој правец не биле доволни за посериозно да ја променат јавната перцепција во насока на европеизирање на колективните идентитети. Во однос на евалуација на обидите за промоција на европскиот дух, Деланти (*Gerard Delanty*) смета дека преку поизразената европска симболика, промоцијата на европските вредности добиваат на интензитет, но Белами (*Richard Bellamy*) и Кастиљоне (*Dario Castiglione*) го перципираат интензивирањето на европскиот идентитет како „плиток симболизам во обид за себепромociја, бидејќи е нецелисходно славење на Европа заради самата себе, без да се истакнат заедничките национални и културни вредности и обележја.“²⁹ Причината за непромовирање на дистинктивните европски национални и културно-општествени вредности, е можеби токму во политиката на отвореност и диверзитет каде што се супресираат обидите за исклучивост на Европа во однос на останатите. Тоа е навидум политички коректно и во духот на прокламираниот космополитизам и мултикултура во пошироки глобални рамки, но низ историјата, европскиот космополитизам генерално бил ограничен само во границите на Европа. Европскиот идентитет сам по себе делува како парадоксален проект, кој „од една страна треба да обезбеди солидарност меѓу членките и да го надмине национализмот, но од друга, самата креација на *сопствен* идентитет бара дефинирање на *останатиот*.“³⁰ Потребата за баланс меѓу односите на ЕУ и државите-членки на интерно ниво и ЕУ и останатите држави на екстерно ниво, предизвикува резервираност и неодлучност во проекциите за идно делување во насока на европска идентитетска формација, што создава контрадикција во обидот за создавање на идентитет кој бара дистанцирање од *другиот*, спрема промоцијата на *мултикултурни* вредности кои сами по себе се инклузивни и го вклучуваат и *другиот* од кого треба да се направи дистанца. Политиката на баланс меѓу нацијата и Европа е присутна преку одлуките на европската администрација за интегрирана промоција на мулти-идентитетски обележја, како на пример

28 <http://aei.pitt.edu/5588/1/5588.pdf> Henri Janne, „For a Community policy on education“ Bulletin of the European Communities Supplement 10/73, стр. 17

29 <http://www.freewebs.com/ovsiste/nationa%20state%20beyond.pdf> Bellamy, Richard and Castiglione, Dario „Building The Union: The Nature Of Sovereignty In The Political Architecture Of Europe“ Law and Philosophy 16, 1997, стр. 439

30 <http://est.sagepub.com/cgi/content/abstract/5/4/387> Stråth, Bo 2002; 5; 387, стр. 398

компатибилно европско и национално државјанство. Причината е „неопходноста за создавање на легитимитет на европско ниво, кој во исто време мора да обезбеди и репрезентативност на националните идентитети поради несигурност дека доколку тие се супресираат, тоа ќе предизвика реакција и негативно ќе се одрази на самиот процес на интеграција.“³¹ Овие политики коишто промовираат повеќе делови од повеќеслоен колективен идентитет што меѓусебно се надополнуваат не можат да влијаат негативно на ниту еден од *слоевите*, но од друга страна, не можат ниту да интензивираат наклоност кон еден од тие слоеви, во случајот европскиот. Од друга страна, обидот за балансирање кај сложените идентитети дополнително се продлабочува со промоција на глобален мултикултурализам кој ги вклучува и неавтохтоните идентитети што потекнуваат надвор од Европа, но се присутни преку имиграција. Доколку во првиот случај, промоцијата на автохтоните европски национални идентитети е сè уште неопходна, која е причината за еднаков третман на увезените малцински идентитети, особено што на тој начин, поради неможност за дефиниција на *другиот* или *другите*, секое градење на посебен европски идентитет станува невозможно? На крајот од првата декада на 21 век, неуспехот за коегзистенција преку мултикултурна интеракција со неавтохтони култури во претходно компактни општествени заедници на локално и национално ниво беше потврден и од самите политички елити.³²

Во процесот на создавање нации кои се континуирано најинтензивна колективна идентитетска формација, „државата како суверен ентитет креирала политички идентитет кој е еднаков со доминантната културна идентификација и затоа мултикултурализмот бил сведен на маргините на општеството.“³³ Со оглед на тоа што може да се направи паралела меѓу посакуваниот европски и постоечкиот национален идентитет, очигледна е потребата за дефинирање на европски доминантен културен идентитет, кој може да произлезе само од мнозинството. Се разбира, неопходно е претходно да се дефинираат европски вредности кои ќе го определат културниот мајоритет. Затоа е потребно да се промовираат карактеристики на колективен идентитет како вредности кои од една страна ќе постават граници на инклузија, но од друга страна потребно е тие да бидат варијабилни и да опфатат спектар кој ќе биде поширок од националните колективни социо-културни специфики. Поинаку кажано, промоцијата на мултикултурни вредности да се лимитира во опсегот на содржини специфични само за поширок европски регион. Со тоа би се поттикнала меѓунационална кохезија меѓу земјите-членки, но истовремено истите тие вредности ќе бидат автентични и ќе се однесуваат само на Европа. Со тоа ќе се создаде интегративна матрица

31 Banchoff, Thomas F. и Smith, Mitchell P. „*Legitimacy and the European Union: the contested polity*“ London:Routledge, 1999, стр. 164

32 http://www.stratfor.com/weekly/20101018_germany_and_failure_multiculturalism Кон крајот на 2010, германската канцеларка Ангела Меркел даде изјава дека мултикултурализмот е апсолутен неуспех, по што следеа слични изјави и на францускиот претседател и британскиот премиер.

33 Delanty, Gerard „*Community*“ London:Routledge, 2003, стр. 73

за земјите-членки, која во исто време за останатите ќе биде монокултурна и ќе креира дистанца од *другите* кои не се Европа, како предуслов за интензивна идентитетска формација. Според Деланти, „доколку не постои европското *јас*, не може да биде дефиниран ни *другиот*, но мора да постои начин да се биде Европеец без тоа да биде поставено спротивно на примарната лојалност кон националниот и регионалниот идентитет.“³⁴ Прашањето е само кој е корпусот на социо-културни вредности кои би биле автохтоно европски и нема да бидат во колизија со другите колективни идентитетски конструкции?

Перцепции за иден развој

Во преамбулата на договорот од Лисабон е наведено³⁵: *Инспирацијата се црпи од културното, религиозното и хуманистичкото наследство на Европа, од кои се развиле универзалните вредности за неприкосновени и неменливи права на човекот...*

По дебатата дали да се наведе и *Бог* во преамбулата, таа референца е променета³⁶, но сепак со споменување на религиозното наследство, конечно е прифатена неговата улога, односно влијанието на христијанските вредности и традиции како привлечна сила кон европските интеграции, која со векови ги инспирирала европските идеи за единство.

Христијанската симболика може да се пронајде и во официјално мото на Европската Унија – *единство преку диверзитетот (In varietate Concordia)*, кое според Деланти има недостаток на филозофска длабочина, но сепак и тоа е прифатливо во недостиг на останати консензуални дефиниции за Европа. Меѓу другите објаснувања, ова мото може да биде дефинирано и како „*диверзитет кој произлегува од единството*, како единство произлезено од историското наследство на хеленистичко-латинската култура и христијанството и чија идеја е дека фундаментот на единството постои и диверзитетот не е пречка за негова реализација“³⁷, аргументирано со христијанското и империјално единство. Уште пред да се создаде Европската Унија, се забележува тенденција на идентификација на идната заедница со христијанските вредности и принципи. Имено, со оглед на тоа што „духовните вредности

³⁴ Delanty, Gerard и Rumford, Chris, 2005, стр. 69 и 76

³⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT> Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007

³⁶ https://www.researchgate.net/publication/49614233_References_to_God_and_the_Christian_Tradition_in_the_Treaty_Establishing_a_Constitution_for_Europe_An_Examination_of_the_Background Barbulescu, Iordan Gheorghe and Andreescu, Gabriel “References to God and the Christian Tradition in the Treaty Establishing a Constitution for Europe: An Examination of the Background” Journal for the Study of Religions and Ideologies Vol. 8(24), December 2009 стр. 208-209

³⁷ Delanty, Gerard и Rumford, Chris, 2005, стр. 56

промовираат етичка држава, христијанските принципи мора да бидат интегрален дел од структурата на новата унија.³⁸

Во својата визија за обединета Европа, Конрад Аденауер смета дека главните цели на унификацијата треба да бидат „презервација на христијанската традиција и промоција на нејзините вредности, спротивставени на национализмот и на други форми на радикализам, со што прави цврста спрега меѓу христијанското и европското единство. Затоа, правците за идниот развој на единствена Европа водат преку интензивната промоција на христијанските принципи во јавните политики.“³⁹ Сепак, иако христијанските вредности и симболика се присутни во Европската Унија, тие генерално се промовираат како дел од една поширока интерпретација, со што се губат традицијата и спецификите на нивното европско значење неопходни во конструкцијата на идентитет, со оглед на тоа што постојано се инсистира тие да добијат глобален граѓански контекст. И Сен-Симон (*Saint Simon*) под импресија на средновековната *respublica christiana*, предлага нејзина супституција преку секуларен модел на „обновување на европското единство, со замена на религиозните убедувања со политиките на либерализмот и следствено институциите на црквата со тие на парламентарната демократија.“⁴⁰

Но, и покрај исполнувањето на овие предуслови во современ контекст, мали се изгледите на обидот за создавање нова *европска* цивилна религија исклучиво преку граѓанската симболика, со намера да се наметне над *националната* свест. Неможноста да се интегрира традицијата на претходните универзални вредности на христијанството во креација на новиот идентитет, претставува суштинска контрадикторност во обидот за замена на една нација која има идентитет заситен со традиција и емоции, со друга, која набљудувано од емоционален аспект, претставува празна рамка, без содржина или *un objet politique non-identifié*. Со тоа се исклучува можноста за посериозен успех во доброволната замена на доминантната национална *цивилна религија* со друга европска, со оглед на тоа што вредностите коишто се промовираат, апелираат првенствено кон таа што треба да биде потисната, за што сведочи приоритетот на национална идентитетска свест и по половина век Европа.

Затоа, можеби единствен начин за конструкција на првична (оригинерна) европска идентитетска формација е директно поврзување со христијанската традиција како единствен силен стимул кој е компатибилен со *нацијата*, но во исто време ги надминува националните граници во Европа. Тоа би бил релевантен обид да се креира нов сеопфатен европски политички идентитет што ќе коегзистира, но

38 <http://www.jstor.org/stable/2144397> Haas, Ernst B., „The United States of Europe“ Political Science Quarterly, Vol. 63, No. 4, 1948, стр. 540

39 Perkins, Mary Anne „Christendom and European identity: the legacy of a grand narrative since 1789“ Berlin: Walter De Gruyter, 2004, стр. 107

40 Pagden Anthony, „The idea of Europe“, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, стр. 22

со текот на времето ќе му го одземе приматот на националниот идентитет, како предуслов за креирање легитимен европски политички ентитет.

Според Перкинс (*Mary Anne Perkins*) и Ман (*Golo Mann*) „идејата за Европа, држава и нација се меѓусебно компатибилни и меѓузависни, со оглед на тоа што и во средновековниот *Christianitas* бил прифатен и потврден диверзитетот на заедниците кои својата конституента му ја должат на природниот закон и на божественото провидение. Локалниот патриотизам бил во согласност со поширокиот космополитизам на *Respublica Christiana*, како што било случај и со мислителите од деветнаесеттиот век во однос на либералниот национализам и космополитскиот идеал.“⁴¹

Самата констатација за разликите меѓу соодветните заедници во средниот век, како и претходно, но и потоа е неспорна. Исто така е неспорно дека овие разлики настанале како резултат на јазик, климатски услови, распространетост, локална традиција и симболика што се прифатени како карактеристики и на модерната национална идеја и нејзини деноминатори. Но, овие карактерни особини се исто така дистинктивни како карактеристики и за одредени регионални и локални поделби во помал (но и во поголем обем) и во самите национални држави, а сепак, тие се региони, но не и нации, иако дел од нив се обиделе и успеале да се трансформираат, но како резултат на рекомпонирање на регионалната во национална идеја и исклучиво поради неуспехот за наметнување на конкурентната национална форма.

Идентитетите можат да коегзистираат, но доколку направиме паралела меѓу модерните и средновековните идентитетски форми, во средновековниот космополитизам христијанството била доминантна идентитетска матрица во која биле вклучени и заедниците, кои со сите свои особености биле секундарен идентитетски облик. Од друга страна, примарен идентитет во модерната држава е националниот, кој делумно го апсорбира и регионалниот како инфериорен идентитет. Затоа претходно прашањето не беше дали постојат одредени карактеристики како специфика на одреден идентитет, бидејќи и индивидуалната и колективната дефиниција прифаќаат мулти-идентитетски форми, туку кои се карактеристиките на идентитетот што ја дефинира припадноста кон примарната организирана политичка структура, односно доминантниот политички ентитет.

Примарната идентитетска припадност ја апстрахира и Перкинс, со напомена дека „секоја нација сака да се промовира како бранител на европска култура синтетизирана од класичното и христијанското наследство“, но потоа продолжува: „балансот помеѓу идеалот на *националниот* и *европскиот* дух станал исклучително

⁴¹ Perkins, Mary Anne, 2004, стр. 189

сложен за да биде одржлив. Со делумна инвокација на идеалот на *Respublica Christiana*, екстремниот национализам се здобива со широка популарност и го гради својот авторитет врз премисите на религиозната традиција, со што патриотизмот станува *прашање на вера*.⁴² Со погрешни интерпретации и деформација на неговата суштина, христијанскиот наратив бил ставен во служба на нацијата, како еден од нејзините најексплоатирани пропагандни инструменти. Националниот идентитет со употреба на религиозната митологија се претворил во антитеза на *Christianitas*, кој претходно бил континуиран извор на европскиот идентитет. Во почетокот на дваесеттиот век, *цивилната религија* на нацијата, во најголем дел ги апсорбирала и ги парцијализирала традиционалните космополитски христијански вредности и ги претворила во национални христијански вредности. Тоа што останало од христијанскиот европски космополитизам било целосно маргинализирано. Идентитетот на Европа станал безначајна форма во сенката на нејзините нации. Прашањето е дали овој процес не може да биде реверзибилен и христијанските вредности апсорбирани во националните идентитети да послужат како основа за нова европска идентитетска формација?

* * *

Во однос на предизвиците на европскиот идентитет како колективен конструкт и неговото влијание врз идниот развој на ЕУ како европски политички ентитет, може да се издвојат неколку можни алтернативи за европскиот интегративен процес.

Првата е силна централизирана Европска Унија, за која, очигледно, нема поддршка од државите-членки, со оглед на тоа што секој посериозен обид во тој правец доживува неуспех, како што беше во случајот со европскиот Устав.

Втората алтернатива е Унијата да остане во рамките на сегашната дефиниција како недефинирана структура, односно нешто помеѓу организација и посебен политички ентитет. Сепак, и во овој случај поради инфериорниот европски идентитет кој ги делегитимира супранационалните институции, секој посериозен предизвик како што се неодамнешните економски кризи, може сериозно да ги разлиша темелите на ЕУ и интеграциите да добијат реверзибилна насока.

Третата опција е коегзистенција на националниот и европскиот идентитет во поврзана, компатибилна структура што ќе го креира моделот на „мермерен колач“ во новата идентитетска структура и со тоа ќе ги легитимира европските политички институции. На овој начин, интеграцијата ќе може да се интензивира без притоа националните држави да се почувствуваат загрозувани. Една од можностите за создавање компактен сет на емоции, чувства и вредности кој може да го постигне

42 *Ibid.*, стр.190

овој ефект е христијанскиот космополитизам, демонстриран преку „органската теорија што претпоставува хармонија меѓу поединецот и општеството со позитивен став кон политичката организација како неопходност за надополнување на човековата природа.“⁴³

Библиографија

Книги

1. Banchoff, Thomas F. и Smith, Mitchell P. „*Legitimacy and the European Union: the contested polity*“ London:Routledge, 1999
2. Chrysochoou, Dimitris N. „*Theorizing European Integration*“ London:Routledge, 2009
3. Delanty, Gerard „*Community*“ London:Routledge, 2003
4. Delanty, Gerard and Rumford, Chris „*Rethinking Europe-Social theory and the implications of Europeanization*“ London: Routledge, 2005
5. Delanty, Gerard „*Handbook of Contemporary European Social Theory*“ London:Routledge, 2006
6. Hermann, Margaret G. „*Advances in political psychology- Volume 1*“Oxford: Elsevier Ltd., 2004
7. Huntington Samuel, „*Сукоб Цивилизација*“ Београд: ЦИД, 2000
8. McAllister, Richard „*From EC to EU An Historical and Political Survey*“London:Routledge, 1997
9. Lacroix, Justine „*For a European Constitutional Patriotism*“ Political Studies: Vol 50, Oxford: Blackwell Publishing ltd, 2002
10. Neuman, W. Lawrence „*Basics of Social Research*“ New Jersey: Prentice Hall, 2007
11. Pagden Anthony, „*The idea of Europe*“, Cambridge: Cambridge University Press, 2002
12. Pennings, Paul „*Doing Research in Political Science*“London:Sage Publications Ltd., 2006
13. Perkins, Mary Anne „*Christendom and European identity: the legacy of a grand narrative since 1789*“ Berlin: Walter De Gruyter, 2004
14. Shore, Cris „*Building Europe The Cultural Politics of European Integration*“ London:Routledge, 2000
15. Stråth, Bo „*The Meaning of Europe*“ Oxford: Berg, 2000
16. Taylor, Paul „*The End of European Integration*“London:Routledge, 2008,
17. Weale Albert и Nentwich, Michael „*Political Theory and the European Union-Legitimacy, constitutional choice and citizenship*“ London:Routledge, 2009

⁴³ Lewis, Ewart „*Organic Tendencies in Medieval Political Thought*“ The American Political Science Review, Vol. 32, No. 5 (Oct., 1938), стр. 87

18. Wiener, Antje и Diez, Thomas „*European Integration Theory*“ Oxford: Oxford University Press 2009

Интернет извори

1. https://www.researchgate.net/publication/49614233_References_to_God_and_the_Christian_Tradition_in_the_Treaty_Establishing_a_Constitution_for_Europe_An_Examination_of_the_Background Barbulescu, Iordan Gheorghe and Andreescu, Gabriel "References to God and the Christian Tradition in the Treaty Establishing a Constitution for Europe: An Examination of the Background" Journal for the Study of Religions and Ideologies Vol. 8(24), December 2009
2. <https://reconnect-europe.eu/blog/participation-in-european-parliament-elections-is-it-all-about-timing/> Briatte, François, Kelbel, Camille и Navarro, Julien „Participation in European Parliament Elections: Is It All About Timing?“ *Reconnect*, May 2020
3. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/closer-to-the-citizens-closer-to-the-ballot/results-annex/en-parlemeter-2019-results-annex.pdf> Eurobarometer Survey 91.1 of the European Parliament
4. <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en/turnout/> EU election results, turnout by year
5. <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-011a.htm> Jiménez, Antonia M. Ruiz и др. „*European and National Identities in EU's Old and New Member States*“ European Integration online Papers (EIoP) Vol. 8, 2004
6. <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/032.pdf> Jeroen Moes European identity compared
7. http://www.mzes.uni-mannheim.de/projekte/typo3/site/fileadmin/BookSeries/Volume_One Schmitt, Hermann *European Elections after Eastern Enlargement*, Connex, 2007
8. <http://isanet.ccit.arizona.edu/noarchive/vanderveen.html> van der Veen, A. Maurits „*Determinants Of European Identity: A Preliminary Investigation Using Eurobarometer Data*“, 2002
9. <http://mondediplo.com/1999/06/05thiesse> „*Le monde diplomatique*“ ANNE-MARIE THIESSE, 1999
10. <http://www.jhubc.it/ecpr-riga/virtualpaperroom/080.pdf> Memoli, Vincenzo „*The Development of European Citizens: When Integration is not Enough*“ 2008
11. <http://aei.pitt.edu/5588/1/5588.pdf> Henri Janne „*For a Community policy on education*“ Bulletin of the European Communities Supplement 10/73
12. <http://www.freewebs.com/ovsiste/nationa%20state%20beyond.pdf> Bellamy, Richard и Castiglione, Dario „*Building The Union: The Nature Of Sovereignty In The Political Architecture Of Europe*“ Law and Philosophy 16, 1997
13. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2016/major-changes-in-european-public-opinion-2016/report/en-report-exploratory-study-201611.pdf> Nancy, Jacques „*Major changes in European public opinion regarding the European Union*“ EPRS, Ноември 2016
14. <http://est.sagepub.com/cgi/content/abstract/5/4/387> Stråth, Bo 2002; 5; 387

15. http://www.stratfor.com/weekly/20101018_germany_and_failure_multiculturalism
16. <http://www.jstor.org/stable/2144397> Haas, Ernst B. „*The United States of Europe*“ *Political Science Quarterly*, Vol. 63, No. 4, 1948
17. <http://www.jstor.org/stable/1948223> Lewis, Ewart „*Organic Tendencies in Medieval Political Thought*“ *The American Political Science Review*, Vol. 32, No. 5 (Oct., 1938)

КРАТКИ БИОГРАФИИ

Ризван Сулејмани

е вонреден професор на политички студии при Правниот факултет „Јустинијан Први“ на УКИМ. Предава Јавно мислење и Методологија на политички науки. Своето образование го завршил во Македонија и во Италија. Основач е на Институтот за политички истражувања од Скопје – ИПИС каде што е координатор на центарот за истражување.

Марјан Ѓуровски

е проректор на Универзитетот „Св. Климент Охридски“ и професор на Факултетот за безбедност – Скопје. На Институтот за безбедност, одбрана и мир при Филозофскиот факултет на Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ – Скопје, со одбрана на докторската дисертација на тема „Анализа на современите теориско концепциски пристапи во креирање на безбедносната политика на Република Македонија“ се стекнал со звањето доктор по општествени науки од полињата на безбедност и одбрана-безбедност. На Факултетот за безбедност во Скопје е вонреден професор во научните области Безбедносни науки, Меѓународна безбедност и меѓународни односи. Универзитетскиот професор Ѓуровски е партнер во реализацијата на повеќе проекти со фондацијата „Конрад Аденауер“, поранешен продекан за наука и развој на Факултетот за безбедност – Скопје. Тој е претседател на Македонското политиколошко друштво на Република Северна Македонија, претседател на Комисијата за одликувања и признанија на претседателот на

Република Северна Македонија, член на Стратешкиот совет на Министерството за надворешни работи на Република Северна Македонија, автор и коавтор на повеќе универзитетските учебници, монографии, зборници и други книги и публикации. Меѓу другото, зел учество во проекти финансирани од Европската Унија, САД, УНДП, ДИКАФ, Фондацијата „Конрад Аденауер“, Фондацијата „Ханс Зајдел“, Комората на Република Северна Македонија за приватно обезбедување и др.

Изворна научна статија
УДК: 327:911.3(497)

Ризван Сулејмани
Марјан Ѓуровски

ИДНИНАТА НА БАЛКАНОТ ВО ВРЕМЕТО НА ИНТЕГРАЦИИТЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈАТА – ОПАСНОСТИ И ПРЕДИЗВИЦИ НА ДЕНЕШНОТО ВРЕМЕ

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Контекстот на поделбата, Исток – Запад

За поделбата Исток – Запад, односно Ориентот наспроти Оксидентот, имаат пишувано повеќе автори, кои вообичаено ја претставуваат како поделба на две системски вредности. Овие поделби се квалификуваат како културни, но повеќе религиозни и историски. Најгласен за оваа поделба е Едвард Саид (Edward W. Said), кој вели дека Ориентот е дух кој го креирале оксиденталистите, при што таа поделба е во начинот на размислување врз онтолошки и епистемолошки разлики¹.

Куленовиќ, повикувајќи се Престон (Preston), вели дека идејата за супериорноста на западниот човек не е родена одеднаш. Идејата за супериорниот и надмоќниот колонијален човек има своја еволуција. Според него, во раниот период на трговија на Европејците и другите неевропски народи, и муслиманите се гледале како егзотични, но *културолошки еднакви*. Во деветнаесеттиот век, пак, како што се ширел колонијализмот, почнала да се менува перцепцијата за нив како за диви и нецивилизирани².

Од друга страна, Џон М. Хобсон (John M. Hobson) смета дека поделбата Исток – Запад ќе земе замав по паѓањето на Константинопол под Османлиите во 1453. Како пример ја посочува цилиндричната мапа проектирана од географот Герард Меркатор во 1569, каде што јасно се гледа нееднаквото претставување, имајќи предвид дека јужната хемисфера е двојно поголема од северната, но на мапата се претставува спротивното, две третини опфаќа северот, наспроти една третина југот³.

Но нашиот интерес не е поделба Исток – Запад, туку да ја анализираме позицијата на Балканот кој географски се протежира по границите на таа имагинарна поделба. За таа цел, ќе се осврнеме на видувањата на Марија Тодорова која своите ставови ги изнесува во книгата „Imaging the Balkans“.

Каде е местото на Балканот во поделбата Исток – Запад?

Анализирајќи посебни специфики на народите на овие простори во својата книга, Тодорова се обидува да најде едно коше што не припаѓа ни на Истокот ни на Западот, или на двете по малку, но сепак да е автентично, посебно, но Балканот

1 Edward W. Said, "Orientalism", превод на албански, "Orientalizmi", (2009), Logos-A, Скопје, стр. 24-25

2 Tarik, Kulenovic,(2012), превод на албански, "islami politik – Konceptet themelore, autorët dhe grupet e një lëvizjeje moderne", Logos A, Скопје, стр. 124, кој го цитира Preston (2002:138).

3 John M. Hobson, "The Eastern Origins of Western Civilization"(2013) Cambridge University Press, превод на албански, "Origjinat lindore të qytetërimit Perëndimorë" (2018) Logos –A, Скопје, стр. 23.

не го гледа ниту како транзитна зона на цивилизации ниту како крстопат каде што тие се судираат. Оваа книга денеска е добра референца за балканолозите кои се занимаваат со историјата на Балканот и „балканизацијата“⁴. Според неа, името на Балканскиот Полуостров, под поимот „Балкан“ за првпат е употребено од Филипо Буонакорси Калимах (Filippo Buonaccorsi Callimachus) во 1490, во неговите мемоари за Папата Инокентиј VIII. Тој за планината што била позната како „*quem incolae Volchanum vocant*“ го употребува и името „Балкан“. Во 1577, германскиот свештеник Соломон Швајгер, во една книга печатена во 1608 го употребил името Балкан за планина што во антиката била позната како *Netus*, иако меѓу мештаните била позната како *Komonica*. На почетокот, името било користено само за планината што се протегала од Тимок до Црното Море, во должина од 555 километри. Некои дури етимологијата на овој збор ја наоѓаат во турскиот збор „кал“, додавајќи „ан“ во смисла на намалување⁵.

Ако се чита повнимателно книгата на Тодорова, се добива впечаток дека поимот Балкан од тие што се занимаваат со неговата географија, историја, но и филозофија, добива разни форми и значење, зависно од надворешните и внатрешните фактори. Честопати тој се перципира како генеза на модерна Европа, Ориентот заглавен во Оксидент, Европа која е изоставена, но многу почесто како двозначност или аномалија. Неговите граници, во различни историски периоди, се дефинираат различно, некогаш како географски граници, некогаш како културолошки и религиозни. Исто така, и името се менува од Централна Европа до Југоисточна Европа, но најчесто како Балкан⁶. Но најважно можеби е тоа што секогаш се гледа како синоним на различно од „нас“, од „западњаците“.

Предраг Симиќ потсетува дека името Балкан е дадено од германскиот географ Август Цојне (August Zeune), во обид да го употреби несмасниот израз во тоа време, како што е „Европски дел од Турција“ или „Турција во Европа“. Така, од најдобриот дел од историјата, од Римските *limes* (граница) до Железната завеса од дваесеттиот век, Балканот бил граница помеѓу империји, религии, цивилизации, за што народите често се судриле во улога на бранители на таа граница. Меѓу последиците од тие империјални војни, е и големата миграција на народите што довело до тоа етничката распределба на населението, а со тоа и различните религиозни и културни традиции, да изгледаат како „леопардова кожа“. Различните религиозни и културни влијанија резултираа со мешање на католичките и православните христијани со верници од исламот⁷. Овој став на Симиќ најдобро може да се види

4 Поимот „балканизација“ потекнува од почетокот на дваесеттиот век и усвоен е како лексиколошка терминологија, во наједноставната интерпретација значи „поделба на едно или повеќе места на мали политички територии, често непријателски настроени една наспроти друга“.

5 Maria Todorova, „Imaging the Balkans“, Oxford University Press, *përkyther shqip*, „Ballkani imagjinar“, (2013), Tiranë, Botimet IDK, fq. 43-49

6 Исто така, страна, 50-62.

7 Predrag Simic, „Do the Balkans exist?“, The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.

ако се анализираат податоците од табелата за етничкиот состав на земјите од Западен Балкан (види табела 1).

Главното прашање што бара одговор е зошто државите на Балканот останаа хетерогени според нивниот национален состав, кои во деветнаесеттиот век и почетокот на дваесеттиот век беа во некој перманентен конфликт од каде што се вовеле поимот „балканизација“, како синоним на овие поделби и меѓусебни кавги. Дел од одговорот беше даден од страна на Симиќ, но тој уште додава: „Борбата за независност и национална преродба во почетокот на деветнаесеттиот век ги вовлече во конфликт балканските народи во нивните проекции за национални држави.

Кога сме кај создавањето на нациите и националните држави, ќе мора да потсетиме дека според Ентони Д. Смит, националниот идентитет на народите во историски периоди имале издигнувања и падови и зависно од историскиот контекст, можат да се поделат на предмодерни „нации“⁸, односно примордијални, како египетската, израелската (јудаизмот) и ерменската. Историски „нации“ се британската и француската, кои се издигнаа како последица на 100-годишната војна. Нации што се сметаат за модерни и се резултат на национализмот се германската и италијанската (1870 – 1871)⁹. Во групата модерни спаѓаат и нациите што се родија по Првата светска војна, како антипод на комунизмот. На оваа поделба ги додаваме и нациите што се промовираа во услови на феудализмот и милетскиот систем на Отоманската Империја, како што се грчката, српската, бугарската, романската. Тие не се резултат на индустријализмот и урбанизмот, што беше случај на западниот дел од Европа, кој доведе до поделба на трудот и создавање на модулираниот секуларен човек на Генлер¹⁰ како предуслов традиционалната вера да ја замени со „нова вера“¹¹, нацијата. Предраг Симиќ констатира дека мешањето на големите сили оневозможи воспоставување на етнички граници или воспоставување хегемонија на некои од нив во регионот. Затоа, според авторот, Балканот се здоби со епитетот „буре барут“ во дваесеттиот век, а тоа е извор на стереотипи и ден-денес.

Табела 1. Преглед на националниот состав на населението од земјите на регионот

Преглед на националниот состав на населението од земјите во регионот								
Национален состав на населението на Република Северна Македонија								
Вкупно	Македонци	Албанци	Турци	Роми	Срби	Власи	Бошњаџи	Останати
2 022 547	1 297 981	509 083	77 959	53 879	35 939	9 695	17 018	20 993

8 Поимот „нации“ се става во наводници затоа што тие не спаѓаат во поимот нација што се користи денес.

9 Повеќе за категоризацијата види, Anthony D. Smith, "The antiquity of Nations", превод на македонски, „Потекло на нациите“, (2016) ARS studio, стр. 4-13 и Rizvan Sulejmani, "Shqiptaria Miti&Filozofia" (2020), Interlingua, стр. 123

10 Ernest Gellner (1994), "Conditions of Liberty: Civil society and its rivals", превод на македонски (2003), „Услови за слобода: Цивилно општество и неговите противници“, Современа мисла, Магор, Скопје, стр. 45.

11 Rizvan Sulejmani, "Shqiptaria Miti&Filozofia"(2020), Interlingua, стр. 123

Национален состав на населението на Република Србија									
Вкупно ¹²	Срби	Албанци	Бошњаци	Црногорци	Власи	Маџари	Македонци	Хрвати	Останати
7186862	5988150	5809	145278	38527	35330	253899	22755	57900	
Национален состав на населението на Република Црна Гора									
Вкупно ¹³	Црногорци	Срби	Бошњаци	Албанци	Хрвати	Муслимани	Роми	Останати	
516590	278865	178110	53605	30439	6021	20537	6251		
Национален состав на населението на Република Босна и Херцеговина									
Вкупно ¹⁴	Бошњаци	Хрвати	Срби	Не се изјаснуваат	Останати	Непознато			
3531159	1769592	544780	1086733	27055	96539	6460			
Национален состав на населението на Република Албанија									
Вкупно ¹⁵	Грци ¹⁶	Македонци	Власи	Роми	Не се изјаснуваат	Неопределени	Црногорци	Останати	
2,876,591	24.243	5.512	8.266	8.301	390938	44144	366	3368	
Национален состав на населението на Република Косово									
Вкупно ¹⁷	Срби ¹⁸	Турци	Бошњаци	Роми	Ашкалии	Египќани	Горани	Други/не се изјаснуваат	
1739825	25532	18738	27533	8824	15436	11524	10265	3264	

Фактот што за време на дваесеттиот век, на Балканот избувнаа дури седум војни: Првата и Втората балканска војна, Првата светска војна, Турско-грчката војна, Втората светска војна, Граѓанската војна во Грција и последната со распаѓањето на бивша Југославија во 1990 година, е главниот аргумент што таква една клетва виси над народите на овој дел од Европа¹⁷. Исто така, непобитен факт е дека најчеста причина за овие војни била воспоставување национални држави чии граници ќе се совпаднаат со етничките граници на народите од овие простори.

Каде се границите на Балканот денес?

Ако се вратиме малку назад, во доцните 1980-ти и раните 1990-ти, според Предраг Симиќ, кој се повикува на стратешки документ наречен „Балканот и новите европски одговорности“¹⁸, цени дека Европската Заедница не развила некоја

12 REZULTATI POPISA, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, Извор, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=0>.

13 Попис 2011, Извор: www.instat.gov.al/al/census/census-2011/te-dhenat-e-census2011.aspx

14 Дел од податоците за помалите етнички групи се преземени од извештајот на народниот правобранител за правата на малцинствата 2014, кој ги презел од ИНСТАТ.

15 Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë, 2011 REZULTATET PËRFUNDIMTARE TË DHËNAT KRYESORE, i realizuar nga Istat, CIRPS- Universiteti i Romës Sapienza, ICON-INSTITUT dhe Rrota Burimi, <https://ask.rks-gov.net/media/2074/te-dhenat-kryesore.pdf>

16 Податоците од 2011, вклучително и Пописот на населението од 2011, вклучена е и процентката за северниот дел од Косово.

17 Predrag Simic, "Do the Balkans exist?", The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.

18 Berelsman Stiftung, "The Balkans and New European Responsibilities", strategy paper presented to the special meeting of The Club of Three and the Balkans, 29-30, June 2000, Brussels.

специјална политика спрема Југозападна Европа; наспроти тоа спроведувала специјално дизајнирани политики за централните и источноевропските земји. Според авторот, дел од политичките елити од Западна Европа, биле на мислење дека границите на Европа треба да се совпаднат со „Каролиншка Европа“, и од тие причини помошта главно била ориентирана спрема таканаречените земји на Вишеград. Со разликата на развојот што се создала меѓу Централна и Источна Европа, наспроти Југоисточна, се продлабочил јазот меѓу нив. Така, Југоисточна Европа остана маргинализирана. Проширувањето на Европа спрема источните земји уште повеќе ги маргинализирале земјите од Југоистокот, со што, според него, „Европа дефакто го подели регионот преку промовирање мултилатерална соработка меѓу државите од десната страна на истиот регион.“¹⁹

Дали продолжува овој тренд на поделби, градации, или поточно кажано, дали регионот продолжува да се дели на основа на новите критериуми кои им се поставуваат на претендентите за членство во Европската Унија? Одговорот на ова прашање можеби лежи во споредбата на Солунската декларација од 2003 година, со последниот документ попознат како зајакнати критериуми за членство од 2020 година.

Во Солунската декларација, произлезена од Европската комисија, земјите што претендираат за членство во Унијата, а за кои тие ценат дека имаат перспектива, се нарекуваат Западен Балкан. Во документот се набројуваат земјите што ја сочинуваат групата, во кои спаѓаат: Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија²⁰, Србија, Црна Гора и Хрватска²¹. По рамноправното членство на Хрватска (2013) во ЕУ, во последниот документ од 2020, наречен, „Enhancing the accession process – A credible EU perspective for the Western Balkans“, со стари критериуми со адаптација ќе се водат Србија и Црна Гора, додека Албанија, Босна и Херцеговина и Северна Македонија ќе се оценуваат врз основа на нови критериуми.

Официјалното образложение е дека двете земји што продолжуваат со исти критериуми веќе ги имаат започнато преговорите, додека останатите сè уште не. Но, сепак не може да не се забележи една карактеристика што е заеднички именител за земјите што ќе се оценуваат според новите правила, а тоа е дека овие земји или се мнозински народ кој е со исламска вероисповед или во нив живее значителен број на граѓани кои се идентификуваат со оваа религија. Не тврдиме дека овој податок влијаел на одлуката, но сепак остава лош впечаток затоа што

19 Истиот документ точка 17, страница 3-4. Цитиран од Предраг Симиќ, „Do the Balkans exist?“, The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001., страна 29.

20 Северна Македонија, во документот се нарекува како Македонија бидејќи во тоа време не беше променето името на државата.

21 Косово не е на листата затоа што во тоа време статусот на Косово сè уште не беше определен како независна Република Косово.

може да асоцира на тоа дека границите на Балканот добиваат нова димензија каде што религиозната припадност е елемент кој не може да се занемари.

Можеби уште поеклатантен е случајот со Република Северна Македонија, која покрај општите критериуми добива нови, дополнителни критериуми за членство, кои се наметнуваат од соседните земји. Таков е случајот со промената на името, којашто беше наметната од соседна Грција, во моментот се соочуваме со наметнати критериуми од соседна Бугарија во врска со јазикот и историјата. Со премолченото толерирање на овие заложби, Европската Унија ризикува да биде дел од сценариото каде што цртањето на границите на Балканот ќе се водат според хегемонистичките тенденции на земјите што имаат такви претензии. Уште пострашно е ако таквите тенденции се легализираат, и на крајот само Македонија останува Балкан, односно верен чувар на поимот „балканизација“. Така од некогашна „оаза на мирот“ се претвори во јаблоко на раздорот и целиот регион го воведо во дестабилизација, и во војна. Оптимизмот е поттик да се продолжи напред наспроти песимизмот, кој поттикнува на претпазливост. Цениме дека дадените предвидувања во овој случај се од гледна точка на еден реален оптимист.

Новите предизвици на Балканот во ерата на интеграции и глобализација

Земјите од регионот кои не се дел од Европската Унија во канцелариите на оваа организација веќе не се водат како дел од Југоисточна Европа, туку добија ново име, Западен Балкан. Колку се „европски или неевропски“ овие земји, се цени зависно од тоа кој е нивниот однос и статус со ЕУ и во НАТО. Тие денес се градуирани визави односот кон членството во ЕУ и НАТО како „поевропски“ и „помалку европски“. Дел од државите што денес се водат под Западен Балкан, се членки на НАТО, но што се однесува до европските интеграции, тие или ги почнале преговорите или се во фаза на подготовка за почеток на преговори. Но има и такви како Босна и Херцеговина и Косово, кои се некој вид на благ протекторат, затоа што нивната заштита од надворешни ризици го гарантира НАТО. Најмоќната земја на Западен Балкан, Србија, е во преговори со ЕУ, но нема намера да стане членка на НАТО затоа што се смета за неутрална, но перманентно се наоружува повеќе од Исток, Русија, отколку од Запад.

Оваа недефинирана позиција ги држи во постојана неизвесност, што само по себе значи ризик и опасност. Најголемиот предизвик за овие држави е како да се одржува мирот, во услови на нееднаков статус визави овие две организации, имајќи предвид дека целиот концепт на стабилизирање на регионот беше базиран на „демилитаризацијата“ на државите преку влегување под заеднички безбедносен чадор, НАТО, и економска и социјална рехабилитација преку интеграција во

ЕУ. Отсуството на Србија од овој концепт, преку одбивањето да биде членка на НАТО, но и преку перманентно оставање на отворена врата спрема Русија, иако формално ги има започнато преговорите со ЕУ, го доведува во прашање претходно наведениот концепт за безбедноста на регионот. Ова прашање станува по актуелно ако се има предвид дека земјите се комплетно асиметрични во поглед на воените и безбедносните сили, но и во економскиот и човечки потенцијал како што може да се забележи од податоците дадени во табела 2.

Табела 2. Асиметријата на државите на Балканот

Асиметријата на државите на Балканот			
Име на државата	Население 2017	БДП \$ по жител/ 2017	% од БДП за војска /2017
Македонија	2.078.453	5.350,4	1,0 %
Албанија	2.873.457	4.868,1	1,2 %
Босна и Херцеговина	3.507.017	5.561,2	0,9
Бугарија	7.075.991	8.311,9	1,5
Црна Гора	622.471	7.812,9	1,7
Србија	7.022.268	5.992,2	1,98 %
Турска	8.0745.020	14.933,2	2,17
Грчка	10.760.421	23.027,4	2,5
Косово	1.830.700	4.068,2	0,78 %
Хрватска	4.125.700	15.219,8	1,44 %

Вториот предизвик е како овие земји ќе се справат со надворешните центри на влијание и со празниот простор што се создава како резултат на различниот статус што го имаат земјите во однос на овие две моќни организации, ЕУ и НАТО, а со уште помал капацитет да ги решаваат меѓусебните проблеми.

Влијанието на надворешните центри може да се види од шемата што ја нацртал С.А. Јанакос (S.A. Giannakos), во книгата „Ethnic Conflict, Religion, Identity and Politicis“²², при што се анализираат причините за конфликти во Балканот и поимот „балканизација“.

Од скиците се дадени два триаголника со точките на притисок, едниот постабилен, Белград, Букурешт, Атина, наспроти вториот кој е полабилен, Загреб, Тирана, Истанбул. Над овој триаголник, авторот додава друг триаголник со кој се означени верските центри кои имаат влијание во регионот, Рим, Москва, Истанбул.

Ако се анализираат податоците од табелата 2 и скицата 1, одржувањето на стабилноста во регионот во денешните услови кога се соочуваме и со еден невиден непријател, како што е пандемијата на вирусот корона, станува уште покомплексно.

22 S.A. Giannakos, „Ethnic Conflict, Religion, Identity and Politicis“, (2002) Ohio University Press, përkthimi shqip, „Konflikti etnik - Religjioni, Identiteti dhe Politika“.

Во продолжение, имајќи ги предвид изнесените податоци, но и историскиот развој на поимот Балкан и „балканизација“, ќе се обидеме да дадеме извршно резиме за трудот, со можност тие да се третираат како заклучоци од трудот.

Резиме

Во обид да дадеме наше заклучно видување за перспективата на Балканот и за народите од овој регион во ерата на интеграции и предизвици од глобализацијата, ќе анализираме две стојалишта, едното на Исмаил Кадаре и другото на Марија Тодорова.

Првото, на Исмаил Кадаре, најпознат албански писател, кој вели:

„Народите на Балканот стојат пред портите на Европа, но сè уште не можат да го скријат впечатокот што го оставила Османлиската Империја на нивното тело и свест. Тие чувствуваат носталгија кон Европа, но заедно со ова чувство во нив лежат иритацијата и гневот: иритација за сопствените грешки што не сакаат да ги признаат и гнев за тоа што нивниот матичен континент ги има заборавено толку долго“ (превод на авторот)²⁵.

Според овој автор, иднината на Балканот зависи од два основни фактора: прво, од народите кои живеат тука и второ, од Европа, поточно Атлантска Европа. Па продолжува да објаснува: „кога судбината од двете страни, разбирањето или недоразбирањето, стануваат фундаментални фактори, за текот на настаните се одговорни двете страни. Модерно е да се каже дека Балканот е неразбирлив за Европа, а според авторот, и балканските народи го тврдат тоа. Дури тој додава дека тоа го велат со скриена нијанса на жалење, но над овој посебен сентимент како да остануваат во нивното тврдење: „Ние сме непредвидливи, енигматични, и никој не може да претпостави што мислиме“, кога кокетираат со каприциозна гордост.²⁶

Второто, пооптимистичко видување е она на Марија Тодорова, која вели:

„Луѓето и боговите се сретнуваат и се вкрстуваат над мост или крстопат. На Балканот, тие се обединуваат во еден комплексен процес контакт – конфликт, што ги прави различни од идеалните типови на религиозни доктрини и идеологии. Во развојот на човечките цивилизации, Балканот не е една транзитна зона, туку е област каде што луѓето ги надминуваат контрадикциите на Бога и боговите. Ова е високата цена на животот

²⁵ Ismai Kadare, “The Balkans: truths and untruths”, The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.

²⁶ Ismai Kadare, “The Balkans: truths and untruths”, The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001. стр.5.

платен од многу поколенија, којшто бара ревидирање на основните идеолошки начела откриени преку метафоричните етики над мостот, крстопатите и стратегиите кои течат на видикот.”²⁷

Нашето видување е дека последните зборови, „... којшто бара ревидирање на основните идеолошки начела откриени преку метафоричните етики над мостот, крстопатите...” даваат одговор на прашањето кој е главниот предизвик на народите од Балканот во ерата на глобализација и новите предизвици.

Народите на овој регион треба се обидат да го исфрлат товарот кој неправедно им се товари, дека Балканот е транзитна зона, или мост на цивилизација, и да заземат став: Балканот е центар на цивилизациите и не е место каде што тие се вкрстуваат, судираат, туку се спојуваат, комуницираат, и изнаоѓаат решенија. Уште помалку треба да чувствува грижа на совест што во одреден историски период припаѓал во една зона на Европа која била под една империја каде што модернизацијата, за која зборува Кадаре, стигнала доцна.

Тие знаат и умеат да ги надминуваат разликите на „малите богови“ кои промовираат некои свои парцијални етики и идеологии, затоа што веруваат во еден единствен Бог, Господ, Алах, додека сè друго што се поврзува со историските контексти на откривање на оваа една и единствена вистина, преку актерите што историјата ги исфрлила на површина е споредна и безначајна.

Народите и нациите се промовираат во одреден историски контекст кој го детерминира патот по кој тие ќе се издигнат. Тие околности колку што зависат од нивните одлуки, уште повеќе се производ на космолошките сили во кои тие немаат свој удел. На Балканот, тој процес имаше свој тек каде што се забележани темни, но и светли страни. Задача на оваа генерација е да ги открива светлите страни на историјата кога народите на овие простори знаеле и умееле да живеат во мир и хармонија, без ментори и тутори.

Во овој момент, Балканот по секоја цена треба да избегне да биде линија, линија на поделба на цивилизации, религии и култури, туку да се води според вокацијата што му ја доделиле географијата и историјата, а тоа е да биде центар на поврзување.

Оваа улога прво треба да се препознае, па потоа да се бара една нова стратегија, нова филозофија, за новиот човек на глобализацијата, човек кој е подготвен да ги поврзе не само Истокот и Западот, туку и Југот и Северот.

²⁷ Georgieva, “Kohra i bogove”, 41, цитирана од Maria Todorova, “Imaging the Balkans”, Oxford University Press, превод на албански, “Ballkanin imaginari”, (2013), Tiranë, Botimet IDK, fq. 94.

На мислење сме дека само во еден така позициониран Балкан, во ерата на интеграција и глобализација, не само што полесно ќе се надминат моменталните предизвици, туку ќе се отвори и посветла иднина.

Литература

1. Anthony D. Smith, "The antiquity of Nations", превод на македонски, „Потекло на нациите“, (2016) ARS studio.
2. Edward W. Said, "Orientalism", превод на албански, "Orientalizmi", (2009), Logos-A, Скопје.
3. Ernest Gellner (1994), "Conditions of Liberty: Civil society and its rivals", превод на македонски (2003), „Услови за слобода: Цивилно општество и неговите противници“, Современа мисла, Магор, Скопје.
4. John M. Hobson, "The Eastern Origins of Western Civilization"(2013) Cambridge University Press, превод на албански, "Originat lindore të qytetërimit Perëndimorë" (2018) Logos -A, Скопје.
5. Maria Todorova, "Imaging the Balkans", Oxford University Press, përkthyer shqip, "Ballkani imagjinar", (2013), Tiranë, Botimet IDK.
6. Rizvan Sulejmani, "Shqiptaria Miti&Filozofia"(2020), Interlingua.
7. S.A. Giannakos, "Ethnic Conflict, Religion, Identity and Politics", (2002) Ohio University Press, përkthimi shqip, "Konflikti etnik - Religjioni, Identiteti dhe Politika".
8. Tarik, Kulenović, (2012), превод на албански, "islami politik - Konceptet themelore, autorët dhe grupet e një lëvizjeje moderne", Logos A, Скопје.
9. Ismai Kadare, "The Balkans: truths and untruths", The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.
10. Ljubomir Frckovski, "Macedonia and the Region", The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.
11. Predrag Simic, "Do the Balkans exist?", The southern Balkans: perspectives from the region, Chaillot Paper 46, Paris-April 2001.

Други документи

1. Berelsman Stiftung, "The Balkans and New European Responsibilities", strategy paper presented to the special meeting of The Club of Three and the Balkans, 29-30, June 2000, Brussels
2. Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë, 2011 REZULTATET PËRFUNDIMTARE TË DHËNAT KRYESORE i realizuar nga Istat, CIRPS- Universiteti i Romës Sapienza, ICON-INSTITUT dhe Rrota Burimi, <https://ask.rks-gov.net/media/2074/te-dhenat-kryesore.pdf>

3. REZULTATI POPISA, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013, Извор, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=0>
4. Дел од податоците за помалите етнички групи се преземени од Извештајот на Народниот Правобранител за правата на малцинствата 2014, кој ги презел од ИНСТАТ.
5. Попис 2011, Извор <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=322>, Uprava za Statistiku MONSTAT.
6. Попис 2011, Извор, Burimi: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele-Republički-zavod-za-statistiku>.
7. Попис 2011, Извор: www.instat.gov.al/al/census/census-2011/te-dhenat-e-census2011.aspx

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Јорданка Галева

го завршува своето високо образование на Универзитетот во Болоња, Италија. Дипломирала на Факултетот за политички науки „Роберто Руфили“ во Форли, на насоката меѓународна политика, магистрирала на Економскиот факултет, на мастер програмата Економија на кооперација, а со докторска титула по Меѓународна соработка и политики за одржлив развој се стекнува на Универзитетот во Болоња, во конзорциум со Универзитетот во Пиза. За време на својот престој во Италија работи за Кооперативата „Сезамо“, како јазичен и социјален медијатор, а по враќањето во Македонија работи и во приватниот сектор, во делот на странските инвестиции. Таа е доцент на Правниот факултет, при Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип, каде што ги предава следните предмети: Геополитика, Меѓународни односи, Историја на меѓународни односи, ООН и Медиумски жанрови. Автор е на голем број научни трудови и има земено учество во многу научни проекти и меѓународни конференции. Нејзин интерес на истражување се малцинските прашања, мултикултурализмот и геополитиката.

Изворна научна статија

УДК: 327.7:323.1(479.24)

327.7:323.1(497.7)

Јорданка Галева

ГЕОПОЛИТИЧКИТЕ ИНТЕРЕСИ НА МЕЃУНАРОДНАТА ЗАЕДНИЦА ВО РЕШАВАЊЕ НА МУЛТИКУЛТУРНИТЕ ПРАШАЊА ВО РЕПУБЛИКА АЗЕРБЕЈѢАН И ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Вовед

Во последната деценија од дваесеттиот век, кога отпочна политичката транзиција во Источна Европа, поточно во рамките на СССР и СФРЈ, земјите од Балканот и Кавказот во своите обиди за осамостојување го привлекоа светското внимание со етничките конфликти. Она што ги прави слични земјите од овие два региона се нивните мултикултурни општества и геополитичката атрактивност. Додека Балканот претставува крстосница и клучна друмска точка помеѓу Западот и Истокот, Кавказот како копнен мост помеѓу Црното и Каспиското Море, претставува извор на енергетски ресурси и клучен премин за нивниот транспорт кон Западот. Ваквите карактеристики, колку и да претставуваат предност за геополитичките атрактивни држави, толку се и цел на влијание на големите сили. Од друга страна, мултикултурализмот, колку и да претставува богатство за едно општество, толку може да претставува и иницијативна каписла за избувнување на конфликти, што значи и слаба точка што големите сили може да ја искористат за остварување на своите геополитички интереси. За целите на ова истражување, во продолжение е направена анализа на Република Азербејџан од Кавказот и Република Северна Македонија од Балканот¹. Она што ги прави слични овие две земји, покрај нивната припадност на региони кои се геополитички атрактивни, се нивните мултикултурни општества и вклученоста на меѓународната заедница² во изнаоѓање на решение за етничките конфликти³ (конфликтот од 2001 во Македонија и конфликтот во Нагорно Карабах во Азербејџан). Целта на истражувањето е да се види кои се резултатите и улогата на меѓународната заедница во решавањето на мултикултурните прашања, односно во решавање на етничките конфликти кои ги зафатија двете земји; и дали геополитичките фактори (како на пример, местоположбата или поседувањето енергетски ресурси во земјите зафатени од конфликтите) имаат влијание во изнаоѓањето трајни решенија.

1 Во анализата и споредбата на двете држави, авторот ја користи кратенката Македонија, која се однесува на Република Северна Македонија (со исклучок каде што тоа е објаснето на друг начин) и кратенката Азербејџан која се однесува на Република Азербејџан.

2 За меѓународна заедница во овој труд се мисли на повеќе институции, нивни претставници и држави, односно на: Европската Унија, НАТО, ООН, ОБСЕ, САД, Групата Минск.

3 Според дефиницијата на Британика: етнички конфликт претставува конфликт во кој целите на барем една од страните се дефинирани со етнички термини. Или со други зборови, кога конфликтот, она што му претходи и можните решенија се перципираат долж етничките линии. Конфликтот вообичаено не се однесува на самите етнички разлики, туку на политичките, економските, социјалните, културните или на територијални прашања. Encyclopædia Britannica, Inc. (20.06.2021) Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/ethnic-conflict>

Краток осврт на државното конституирање на Република Азербејџан и Република Северна Македонија

Ако тргнеме од Скопје и патуваме до Баку, треба да поминеме 2 946 километри друмски пат, поминувајќи низ територијата на Бугарија (Европска Унија), Турција (евроазиска земја членка на НАТО) и Грузија (проевропски насочена евроазиска земја). Ова широко пространство, во кое припаѓаат и Република Северна Македонија и Република Азербејџан, е дел од Балканскиот и Каспискиот регион кои отсекогаш ги побудувале интересите кај другите. Азербејџан географски се наоѓа во јужниот дел на Кавказ, на територија која се простира на површина од 86 600 км² и се граничи со Ерменија, Грузија, Иран, Русија, Турција и со водите на Каспиското Море. Во нејзините државни граници влегува и ескавата Накшиван, која претставува автономна република, и регионот Нагорно Карабах, кој до 1991 година има автономен статус. Историјата на Азербејџан⁴ е тесно поврзана со историјата на неговите соседи од јужнокавкаскиот регион, кој најпрвин е под персиска власт, за постепено да биде освоен и да стане дел од руската царска империја. Првата Азербејџанска Демократска Република се конституира во 1918 година (која ќе опстане 23 месеци, сè до руската инвазија во април 1920 година), додека својот прв Устав го усвојува во 1921 година, во рамките на Советскиот Сојуз. Со отпочнување на распаѓањето на СССР, во октомври 1991 година, Високиот совет на Азербејџан ќе го усвои уставниот акт за независност, а во 1995 година ќе биде усвоен и Уставот на самостојна Република Азербејџан. Слично како во случајот со Азербејџан, територијата на денешна Република Северна Македонија (која се простира на површина од 25 430 км² и граничи со Србија, Бугарија, Грција, Албанија и со Косово) како дел од географскиот регион Македонија⁵, најпрвин влегува во рамките на една империја, отоманската, потоа станува конститутивен дел од Србија (со Букурешкиот договор од 1913), па конститутивен дел од југословенската федерација (1944), за на крајот, во 1991 година, да се конституира како самостојна и независна држава.

4 Gabriele Natalizia, Daniele Pommier Vincelli (a cura di), *Azerbaijan, una lunga storia*, Passigli Editori, 2012, Firenze, (04.02.2021) Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/264542999_Azerbaijan_Una_lunga_storia

5 Користењето на терминот Македонија во рамките на Отоманската Империја се однесува на географскиот регион Македонија, отоманска провинција која административно била поделена на три вилаети: солунски, косовски (скопски) и битолски. Во книгата *The politics of terror*, Duncan M. Perry, пишува дека секое настојување да се определат границите на Македонија, дури и денес, е неплодно, и во тој контекст, во груби црти кажува дека Македонија е територија сместена помеѓу Шар Планина и Осоговските Планини на север, планинскиот венец Пинд, реката Бистрица и Егејското Море на југ, реката Места и Родопите на исток и албанските планини на запад. Тој објаснува дека во рамките на Отоманската Империја, територија е поделена на три територијални провинции (вилаети) и дека кон на крајот на 19 век, јадрото на античката Македонија одново било наречено Македонија. Имено, во ерата на Александар Македонски, Македонија се сметала за подрачје кое ги опфаќало денешна Македонија, Тракија, Косово, Албанија и уште некои територии. *Duncan M. Perry, The politics of terror, Macedonian liberation movements 1893-1903*, Скопје, Магор, 2001, стр.13. Во времето на византиското владеење, пак, територијата на Македонија е поделена на три теми (провинции) наречени Нов Епир (денешна источна Албанија), Македонија Салутарис (поранешна Дарданија и денешна Република Македонија) и главниот дел на Македонија (денешна Егејска Македонија). John Shea, *Македонија и Грција, битката за дефинирање нова балканска нација*, Скопје, Макавеј, 2002, стр.60.

За разлика од Азербејџан, кој по распаѓањето на Руската Империја се конституира како држава, а потоа станува дел од советската федерација, територијата на Македонија⁶, во процесот на распаѓање на Отоманската Империја е предмет на договори за нејзина поделба⁷. Нејзината територија, која конечно ќе биде ослободена со Балканските војни од 1912-1913 година, е поделена меѓу нејзините соседи (во 1913 година⁸), а на географскиот дел кој тогаш ќе ѝ припадне на Србија, подоцна во 1944 година се конституира Демократска Федерална Македонија⁹. Првиот нејзин устав е усвоен во 1946 година, како Устав на Народна Република Македонија, во рамките на југословенската федерација, додека последниот Устав е усвоен во 1991, кога се конституира како самостојна и суверена Република Македонија.

По осамостојувањето и прогласувањето на независноста, двете држави го привлекоа светското внимание. Македонија, со своето мирно излегување од федерацијата (кое не беше случај со останатите нејзини членки) и по последователните тешкотии околу меѓународното признавање под уставно име. Азербејџан со конфликтот кој се водеше на територијата на Нагорно Карабах и кој одвреме-навреме сè уште се разгорува, заради неговиот до крај нерешен статус¹⁰. Во контекст на *мирно излегување* на Македонија и успешното избегнување

- 6 Терминот Македонија се спомнува во одредени билатерални и мултилатерални договори склучени во периодот од втората половина на 19 век, па сè до Балканските војни од периодот 1912-1913. Види во: Михајло Миноски (редакција и коментари) *Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861-1913, документи*. Архив на Македонија, Филозофски факултет, Матица македонска;
- 7 Со формирање на Балканскиот сојуз, кој се формирал преку преговори меѓу Бугарија, Србија и Грција, на кој се приклучува и Црна Гора, било договорено да го ослободат европскиот дел од Турција, со тоа што Договорот за пријателска соработка меѓу Бугарија и Србија од 13 март 1912 година содржел и таен анекс за поделбата на територијата на Македонија, (види: чл. 2 од таен анекс кон Договорот за пријателство и сојуз меѓу Царството Бугарија и Кралството Србија, (Софија, 29 април/13 март 1912) во: Александар Христов, Јован Донеv, *Македонија во меѓународните договори 1875-1919*, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1994, стр.165), додека пак Грција на 13 (26) октомври 1912, предложила да се започнат преговори за идните граници со Бугарија и го искажала интересот за македонските градови Кавала, Драма, Серес, Солун, Лерин и Битола. (Јан Рихлик, Мирослав Коуба, *Историја на Македонија*, Македонска реч, Скопје, 2009, стр.181). На 17 септември (30) 1912, балканските сојузници ѝ даваат ултиматум на турската Влада, барајќи од неа врз основа на чл. 23 од Берлинскиот договор, да им се даде автономија на христијанските области. Откога ова барање било одбиено, балканските сојузници изјавиле дека меѓу нив и Високата Порта настанува состојба на војна. По извојуваните победи, во ноември, во Лондон, во присуство на велесилите, отпочнале преговорите за мир, а договорот бил потпишан дури на 17 (30) мај 1913 година (види: Док.31 Лондонски мировен договор во: Александар Христов, Јован Донеv, Оп. цит., стр. 176-179), со кој Турција се одрекува од сите територии на запад од линијата Мидија-Енос и од островите во Егејското Море. Само два дена по склучувањето на овој договор, Србија и Грција склучуваат таен договор, со кој се договараат дека нема да дозволат Бугарија да завладеа со територијата на запад од реката Вардар, маркирајќи ја границата помеѓу нивните држави на територијата на Македонија (чл.3 од Договорот за сојузничтво меѓу Кралството Грција и Кралството Србија, Солун 19 мај/1 јуни 1913, види во: Александар Христов, Јован Донеv, Оп. цит., стр.183).
- 8 Во јуни 1913 почнува Втората балканска војна која се водела меѓу Бугарија од една страна и нејзините претходни балкански сојузници Србија, Грција и Црна Гора (на кои се приклучиле Романија и Турција). Војната завршила со примирје во јули истата година, а на 28 јули (10 август) бил потпишан Мировниот договор во Букурешт, со кој територијата на Македонија е поделена меѓу Грција, Бугарија и Србија (Док. 33 Договор за мир меѓу Кралството Србија, Кралството Грција, Кралството Романија и Кралството Црна Гора од една страна и Кралството Бугарија, од друга страна, Букурешт, 28 јули/10 август 1913).
- 9 На 2 август 1944 година, се одржува Првото заседание на АСНОМ, на кое со *Решението за прогласување на Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ)*, АСНОМ се конституира во врховно, законодавно и извршно претставничко тело на Македонија и на македонската држава. Македонската држава се конституира како рамноправна федерална единица во состав на новоформираната Демократска Федеративна Југославија. *Актите на Првото заседание на АСНОМ*, Парламентарен институт на Собранието на Република Македонија, (24.06.2021) Retrieved from <https://www.sobranie.mk/>
- 10 Со изразот *до крај нерешен статус* во овој труд се мисли на постигната win-win спогодба која нуди прифатливо решение за двете страни, односно резултати со кои се задоволни двете страни, и со која би можело да се претпостави дека би ставила крај на конфликтот.

на конфликтот при распадот на југословенската федерација, писателот Предраг Матвејевиќ ќе напише: *Глигоров е жив доказ дека војната во Југославија можеше да се избегне. Дека можеме да се поделиме без пролевање крв... Македонија го бара своето место во светот кој е изменет. Тоа го прави со сочуваното достоинство. Ја избегна војната, што на нејзино место беше речиси невозможно да се избегне. Отфрли од себе непријатели кои беа многу појаки. Луѓе со добра волја ја почитуваат и ја сакаат таа Македонија*¹¹. Имено, за успехот на избегнатата војна сведочи и Медитеранската награда за мир¹², која во 1998 година фондацијата Медитеранска лабораторија му ја врачува на претседателот Киро Глигоров. Со сигурност може да се каже дека умешноста за избегнување на конфликт се должеше и на неговиот предлог: доколку има мирно повлекување од Македонија, Југословенската народна армија (ЈНА) да го понесе со себе целото оружје, а до крајот на април 1992 година, да се дозволи сите војници од Македонија кои служат во ЈНА да се вратат во својата држава¹³. Ваквиот предлог беше даден во 1992 година, при средбата со заменикот сојузен секретар за одбрана, генерал Аџиќ, на која се договараше начинот за повлекување на ЈНА од територијата на Македонија. По склучениот договор, оружјето беше повлечено, последниот војник од ЈНА си замина од Македонија на 27 март 1992 година, а при крајот на истата година, со цел да ги заштити границите на државата, Глигоров упати барање до претседателот на ООН за присуство на мировни сили во Македонија. Со Резолуцијата 795¹⁴ се воспостави мировна мисија за надгледување на северната и западната граница на Македонија и таа ќе остане до 1997 година, за потоа да биде заменета од НАТО. За ваквото дејствување, избегнување на крвав конфликт, одржување на мирот при излез од федерацијата, Киро Глигоров на својата држава ѝ го даде епитетот „оаза на мирот“, термин кој често се користи од страна на аналитичари и политичари во описот на состојбата од

11 *Од патот по Македонија, „Глигоров е жив доказ дека војната во Југославија можеше да се избегне“* Извадоци од книгата на Предраг Матвејевиќ, „Граници и судбини(1)“, 17.03.2015, MKD, (16.06.2021) Retrieved from <https://www.mkd.mk/makedonija/od-patot-po-makedonija-gligorov-e-zhiv-dokaz-deka-deka-vojnata-vo-jugoslavija-mozheshe-da>

12 На 5 јануари 1998 година во Неапол, Италија, Киро Глигоров ја добива Медитеранската награда за мир од страна на Fondazione Laboratorio Mediterraneo, за неговите дејствувања, со кои се спречи трагедија каква што доживеаја слични европски режими. Со оваа награда, меѓу другото, му се дава признание за неговата храброст во однос на афирмирањето на водечки идеи кои не се совпаѓаа со тогашните политики и преку кои успеа од Македонија да направи пример. *Premio Mediterraneo di Pace 1998 a Kiro Gligorov*, 5 gennaio 1998, Fondazione Laboratorio Mediterraneo (16.06.2021) Retrieved from <https://www.fondazionemediterraneo.org/index.php/comunicati-stampa/20153?id=313>

13 Киро Глигоров, *Македонија е сè што имаме*, ТРИ, Скопје, 2000, стр.187-190

14 Resolution 795, Former Yugoslav Republic of Macedonia, 11 December 1992, UNSCR, (16.06.2021) Retrieved from <http://unscr.com/en/resolutions/795>

првото десетлетие од независноста на македонската држава¹⁵. Во овој контекст на „оаза на мирот“, би го споменала и гледиштето на американскиот аналитичар Грег Шалти (Greg Schulte), кој подоцна елаборирајќи ја генезата за конфликтот од 2001, вели дека до неодамна Македонија беше посочувана како модел на демократија и етничка хармонија на Балканот, но дека подоцна таа слика значително се менува со избувнување на насилствата од 2001¹⁶.

Овој период, иако релативно мирен во споредба со состојбата во другите бивши југословенски републики, не беше воопшто лесен ако се земе предвид: негодувањето од страна на Грција во однос на признавањето на Македонија, и покрај позитивната оценка добиена од Арбитражната комисија (позната и како Бадинтерова комисија) во рамките на Декларацијата на Европската заедница за Југославија¹⁷. Спорот со Грција за името *Македонија* ќе доведе до грчко трговско ембарго¹⁸, до задоцнето признавање и воспоставување дипломатски односи со ЕУ¹⁹, како и до вето поставено од страна на Грција за влез на Македонија во НАТО (на Самитот одржан во Букурешт во 2008 година)²⁰. На внатрешен план, меѓународното внимание беше привлечено и од вооружениот конфликт кој се случи во 2001

- 15 Cit: „Пред вооружениот конфликт од 2001 година беше позната како 'оаза на мирот', најмногу затоа што на сите им требаше барем еден мирен актер и наведен успех во регионалниот кошмар. Самиот факт дека немаше насилство и непријателство беше високо пофален – првенствено затоа што ова 'достигнување' беше неверојатно во споредба со сите други случаи во регионот“, Biljana Vankovska, *The role of the Ohrid Framework agreement and the peace process in Macedonia*, Stefano Bianchini et al (eds.), *Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans*, 2007, (16.06.2021) Retrieved from https://www.academia.edu/1267906/The_role_of_the_Ohrid_framework_agreement_and_the_peace_process_in_Macedonia
Cit: „While Croatia, Bosnia and Herzegovina and even Kosovo endured calamity, Macedonian officials boasted of their 'oasis of peace'. Western diplomats pointed to Macedonia as a success story. Preventive diplomacy was matched by a UN conflict prevention force, with a few thousand Scandinavian soldiers and a few hundred US rangers, to prevent the conflict from "spilling over". It seemed to work“. Blerim Shala, *Fyrom: Removing the causes of war*, (BCR N. 272 17 -Aug.-2001), Blerim Shala is editor-in-chief of the Pristina-based daily Zeri. (18.06.2021) Retrieved from <https://reliefweb.int/report/former-yugoslav-republic-macedonia/fyrom-removing-causes-war>
Cit: Macedonia's brush with disaster has been a sobering experience, shattering the casual optimism that had earlier characterised Macedonian attitudes to their country's security, stability and economic prospects. Indeed, during the first decade of their country's independence, Macedonians of all ethnicities were probably complacent about the dangers lurking beneath the surface. In part, the lavish praise of foreigners, who variously described Macedonia as an "oasis of peace", a "multiethnic miracle" and the "only former Yugoslav republic whose sovereignty did not bear the scars of an armed conflict", contributed to this false sense of security. The 2001 crisis brought both Macedonians and their leaders back to reality with a bump. Nano Ruzin, *looking forward to a Balkan Big Mac*, (18.06.2021) Retrieved from <https://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/english/special.html>
- 16 Сашо Вељановски, *Геополитиката на САД во конфликтите на Балканот (1990-2001)*, Балкански форум за безбедност, Скопје, 2007, стр. 157
- 17 *Conference on Yugoslavia Arbitration Commission, Opinion on question arising from the dissolution of Yugoslavia*, (18.06.2021) Retrieved from https://www.pt.uni-lj.si/media/skrk_mnenja.badinterjeve.arbitrazne.komisije.1_10.pdf
- 18 *Во февруари 1994 година, Грција воведува целосно трговско ембарго кон Македонија*, Македонска нација, 03 ноември 2010, (18.06.2021) Retrieved from <http://www.mn.mk/aktuelno/2855-Vo-fevruari-1994-godina-Grcija-vovede-celosno-trgovsko-embar-go-kon-Makedonija>
- 19 Заради спротивставувањето на Грција, Република Македонија да се признае под уставното име, задоцни процесот на меѓународно признавање и воспоставување дипломатски односи со ЕУ. Целосните дипломатски односи меѓу РМ и ЕУ се воспоставени во декември 1995 година, кога е отворена и мисијата на РМ во ЕУ. *Меѓународна соработка, Република Македонија на патот кон ЕУ*, Собрание на РСМ (18.06.2021) Retrieved from <https://www.sobranie.mk/r-makedonija-na-pat-kon-eu.aspx>
- 20 We recognise the hard work and the commitment demonstrated by the former Yugoslav Republic of Macedonia to NATO values and Alliance operations. We commend them for their efforts to build a multi-ethnic society. Within the framework of the UN, many actors have worked hard to resolve the name issue, but the Alliance has noted with regret that these talks have not produced a successful outcome. Therefore we agreed that an invitation to the former Yugoslav Republic of Macedonia will be extended as soon as a mutually acceptable solution to the name issue has been reached. We encourage the negotiations to be resumed without delay and expect them to be concluded as soon as possible. *Bucharest Summit Declaration, 03 April 2008*, NATO, (18.06.2021) Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm

година²¹, на кој му претходеа низа тензични ситуации и настани во врска со одредени отворени прашања поврзани со барањата на Албанците од Македонија. Актуелни настани и теми, пак, од третата деценија од независноста на Македонија кои го привлекоа и меѓународното внимание се настаните од 27 април 2017 година, за кои пишуваше и Вашингтон пост²², како и оспорувањето на македонскиот јазик од страна на Бугарија и нејзиното вето од 2020 година за отпочнување на преговорите со ЕУ²³.

Во однос на Азербејџан, конфликтот во Нагорно Карабах го привлече меѓународното внимание уште во првата година од осамостојувањето, кога во рамките на Европската конференција за безбедност и соработка беше изразена длабока загриженост за константните ескалации на вооружениот конфликт во и околу Нагорно Карабах и се дискутираше за начинот како да се стави крај на конфликтот, имајќи ги на ум импликациите кои неговото ширење може да ги има за регионалната и за меѓународната сигурност²⁴. Три децении подоцна, овој регион е сè уште конфликтен и е тема на меѓународната заедница. Последните вооружени судири се случија во есента 2020 година, во кои покрај Турција, која даде отворена поддршка на Азербејџан, Русија побара прекин на огнот, додека Иран, Грузија и Катар понудија медијација²⁵. Дека овој регион е сè уште во центарот на вниманието, сведочи и последната финансиска поддршка од дополнителни 10 милиони евра кои Европската Унија ги намени за погодените од конфликтот²⁶.

Од горенаведеното кратко излагање може да се увиди дека и во двата случаја, меѓународната заедница е вклучена во решавање на одредени проблематики, а за споредба на нивната инволвираност, ажурност и геополитичка заинтересираност, во овој труд се прави осврт на конфликтот во Нагорно Карабах и вооружениот конфликт во Македонија од 2001 година. Заедничкото на овие два конфликта покрај етничката природа е и меѓународната инволвираност.

За целите на истражувањето, во продолжение е даден краток осврт на мултикултуралната реалност и правната заштита во двете земји.

21 Macedonia: Country Background and recent conflict, Congressional Research Service, Novembre 7, 2001- March 28,2002 (19.06.2021) Retrieved from <https://www.everycrsreport.com/reports/RL30900.html>

22 Sarah Wilson Sokhey, Danilo Gjukovikj, *This is why the West should pay attention to the drama in Macedonia*, Washington Post, 29 May 2017, (19.06.2021) Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/05/29/this-is-why-the-west-should-pay-attention-to-the-drama-in-macedonia>

23 Branimir Jovanovic, The EU should resolutely after the Bulgarian veto, The Vienna Institute for international Economic studies,15 December 2020, (19.06.2021) Retrieved from <https://wiiw.ac.at/the-eu-should-act-resolutely-after-the-bulgarian-veto-n-476.html>

24 Summary of Conclusion, Helsinki Additional Meeting of the CSCE Council, 24 March 1992 (19.06.2021) Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/29121.pdf>

25 Laurence Broers, *Armenia - Azerbaijan conflict: Why Caucasus flare-up risks wider war*, 30 September 2020.VVC News, (19.06.2021) Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-54356336>

26 Nagorno Karabakh conflict: EU allocates additional 10 million euro to support those affected, European Commission, 17 May 2020 (19.06.2021) Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2462

Споредба на мултикултуралноста и уставната заштита во Република Азербејџан и Република Северна Македонија

Ако се земат предвид етничката, религиската и јазична припадност на населението кое живее во Азербејџан и во Македонија, со сигурност може да се каже дека и двете се мултикултурни општества. Според последните податоци од почетокот на 2020 година, вкупниот број на населението во Азербејџан изнесува 10.067.100 жители, а според етничката припадност, 91,6 % се Азербејџанци, 2 % се Лезгинци, 1,3 % се Руси, и иста толкава процентуалност се Ерменци и Талиши, додека остатокот од 2,4 % се од друга етничка припадност, како Авари (0,6 %), Турци (0,4 %), потоа Татари, Тати и Украинци (секоја по 0,3 %), Сакури, Грузијци, Евреи, Курди (секоја по 0,1 %), Кризи, Удини (секоја по 0,04 %), 0,2 % се Киналги и 0,10 % припадници на други²⁷. Јазиците кои се користат во оваа држава припаѓаат на туркиската фамилија на јазичи, севернокавказките јазичи, на словенските и ирански јазичи од индоевропското семејство на јазичи, како и на картвелското семејство на јазичи²⁸. Според податоците на ЦИА од 2009 година²⁹, 92,5 % од населението го зборува азербејџанскиот јазик, 1,4 % рускиот јазик, 1,4 % ерменскиот јазик и 4,7 % зборуваат други јазичи, додека во однос на религиската припадност, 96,6 % од населението е муслиманско (шиити), 3 % се христијани, помалку од 0,1 % се припадници на други религии, и исто толкава процентуалност не се поврзува со ни една религија. Иако бројките покажуваат дека поголемиот дел од населението е азербејџанско (91,6 %) со муслиманска религија (96,6%), постоењето на други етнички малцинства кои зборуваат јазик различен од службениот и припаѓаат на други верски заедници, го карактеризира азербејџанското општество како мултикултурно.

Во македонскиот случај ја имаме следната состојба: според податоците од пописот кој се одржа во 2002 година³⁰, од вкупно население од 2.022.547 жители, 64,18 % се декларирале како Македонци, 25,17% како Албанци, 3,85 % како Турци, 2,66 % како Роми, 1,78 % како Срби, 0,84 % како Бошњаци, 0,48% како Власи и 1,04% припадници на други етнички заедници. Во однос на религиската вероисповест, 64,78% од вкупното население се православни христијани, 33,33 % муслимани, 0,35

27 Statistical Yearbook of Azerbaijan 2020, The state statistical committee of the Republic of Azerbaijan, (04.02.2021) Retrieved from https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/?lang=en

28 Азербејџанскиот јазик припаѓа на турската фамилија на јазичи; лезгиски јазик зборуван од Лезгинците, и тој влегува во класата на ранлив јазик (според класификација на Унеско). Аварскиот јазик припаѓа на североисточното кавкаско семејство на јазичи и се зборува во северозападен Азербејџан и во Дагестан, додека јазикот талиш е јазик со иранско потекло. Во групата на загрозуени јазичи, според Унеско, кои воедно припаѓаат и на североисточното кавкаско семејство на јазичи се: будушки јазик и критис (кризис) (кои се самури јазичи), јазикот киналуг, јазикот чек и удишки јазик. Покрај овие, други загрозуени јазичи се јазикот јухури, познат и како Judeo-Tat, кој припаѓа на индоевропските јазичи и е тесно поврзан со персискиот, потоа рутулски јазикот, цахурски јазикот и јазикот тат кој има иранско потекло. *The minority languages in Azerbaijan*, Worldatlas (18.06.2021) Retrieved from <https://www.worldatlas.com/articles/what-languages-are-spoken-in-azerbaijan.html>

29 *The world Factbook, country Azerbaijan*, CIA, (04.02.2021) Retrieved from <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/>

30 Државен завод за статистика на РМ, *Попис на населението, домаќинствата и становите во РМ, 2002* (05.05.2020) <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=54>

% католици, 0,03 % протестанти, додека 1,52 % од населението се идентификувале со некоја друга религија или воопшто не се идентификувале на верска основа. Во однос на мајчиниот јазик на населението, македонскиот јазик е мајчин јазик на 66,49 % од населението, албанскиот јазик на 25,12 %, турскиот јазик на 3,55 %, ромскиот јазик на 1,9 %, српскиот јазик на 1,22 %, босанскиот јазик на 0,42 %, влашкиот јазик на 0,34 %, додека 0,95 % од населението како мајчин јазик користи некој друг јазик.

И во двата случаја е видна мултикултуралната реалност и таа е солидна основа за основање, промоција и развој на мултикултурни општества, односно политики за нивна консолидација. Тргувајќи од фактот дека и во двата случаја имаше етнички конфликт, во продолжение ќе биде направена анализа на уставните одредби (од 1991 во случајот со Македонија, и од 1995 во случајот со Азербејџан), со цел да се види колку уставот како највисок правен акт обезбедува заштита и промоција на оваа мултикултуралност и во овој контекст, дали тој е причина за конфликтот.

Во првата глава на Уставот на Азербејџан³¹, насловена „моќта на народот“³², се содржани одредби кои го одредуваат изворот на моќта, суверенитетот, правата за претставување на народот и неговото единство. Оттука, според првиот член, насловен како „извор на моќта“³³ за народ на Азербејџан се сметаат граѓаните на Република Азербејџан кои живеат на и надвор од нејзината територија и кои се подредени на државата и на нејзините права. Членот 5, насловен како „Единство на народот“ одредува дека народот на Азербејџан треба да биде здружен и дека претставува основа на државата Азербејџан, која е заедничка и неделива татковина на сите нејзини граѓани. Членот 18 го уредува религиското прашање, одредувајќи дека религијата е одделена од државата и дека сите религии се еднакви пред законот. Според податоците на Државниот комитет за религиски асоцијации на Република Азербејџан³⁴, во земјата постојат 942 регистрирани верски заедници, од кои 907 се исламски, 35 се неисламски: од кои христијански 24, еврејски 8, 1 кришна заедница и 2 бахаи. Вкупниот број, пак, на религиозни објекти е: 2.054 џамии, 14 цркви и 7 синагоги.

Во однос на јазичното прашање, членот 21 одредува дека службен јазик на Република Азербејџан е азербејџанскиот јазик, а неговиот развој, како и гаранција за слободна употреба и развој на другите јазици кои се зборувани од населението, ги обезбедува Републиката. Поконкретно, членот 45 одредува дека секој има право да го користи својот роден јазик и право да биде образован и да

31 The Constitution of the Republic of Azerbaijan, (04.02.2021) Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/5748/file/Azerbaijan_Const_1995_am2009_en.pdf

32 Оригиналниот термин е People's power

33 Оригиналниот термин е The source of power

34 The State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan, (04.02.2021) Retrieved from http://www.dqdk.gov.az/en/view/pages/306?menu_id=83

извршува креативна активност на јазикот кој го посакува. Во делот десет од член 127 се одредува дека за правните процедури се употребува службениот јазик на републиката или јазикот на мнозинското население од одредена област. Членот 7 од Законот за образование, пак, одредува дека образованието во образовните институции се одржува на службениот јазик, но во исклучителни случаи (меѓународни спогодби или врз основа на договори со извршните власти), на барање на граѓаните и основачите на образовни институции, образованието може да се одржува и на други јазици под одредени стандарди. Вака поставен, Уставот на Азербејџан се чини дека е сосема во согласност со стандардите за промоција и заштита на религијата и јазична разновидност, додека етничката различност на народот е сплотена во граѓанскиот принцип.

За разлика од азербејџанскиот Устав, кој се заснова на граѓанскиот принцип, во Преамбулата и членот 7 од Уставот на Република Македонија од 1991 година се тргнуваше од националниот принцип и се одредуваше дека: Македонија се конституира како национална држава на македонскиот народ, а дека македонскиот јазик и кирилското писмо, се службени во Република Македонија. Покрај ова, во членот 19 со кој се гарантираше слободно изразување на верата, се споменува само Македонската православна црква. Со вака поставени одредби се воочува дека конститутивен народ на државата се етничките Македонци, а оттука нивниот јазик и вера се придружни елементи како за идентификација на мнозинството од нив³⁵, така и за идентификација на самата држава. Меѓутоа, земајќи го предвид фактот дека во државата живеат и националности со друга етничка, јазична и верска припадност, односно Албанците, Турците, Ромите, Власите и другите националности, во Преамбулата се одредуваше дека Република Македонија обезбедува нивна целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство со македонскиот народ, а во членот 7 дека покрај македонскиот јазик и кирилското писмо во единиците на локалната самоуправа во кои, како мнозинство или како значителен број живеат припадниците на националностите, во службена употреба се и нивниот јазик и писмо. Имено, и во самиот член 9 се одредува дека граѓаните на РМ се еднакви во слободите и правата независно од полот, расата, бојата на кожата, социјалното и националното потекло, политичко и верско уверување, имотната и општествена положба. Додека, за сите прашања од меѓунационален карактер во рамките на државата беше загарантирано основање на Совет за меѓунационални односи (член 78) со задача да ги разгледува овие прашања и да дава совети и предлози за нивно решавање.

Земајќи ја предвид позитивната оценка што Македонија во 1992 година ја доби од страна на Арбитражната комисија на ЕУ за нејзино меѓународно признавање,

³⁵ Мнозинството од етничките Македонци се со православна религија и мајчин јазик македонски, додека мала процентуалност од нив се со муслиманска вероисповест.

таа значеше дека нејзиниот Устав, покрај другото, ги исполнува условите и е во хармонија и со меѓународните стандарди за заштита на малцинствата³⁶. Да се напомене дека покрај потребните документи кои беа доставени до Комисијата, Македонија требаше да потврди и дека ги отфрла сите територијални претензии и дека користењето на името Македонија не значи територијална претензија кон друга држава. Имено, уште од самиот почеток на својот пат како независна држава, Македонија се соочи со оспорување од страна на соседна Грција, во врска со името Македонија и со негодување од страна на Албанците во Македонија во однос на нивниот статус во државата. Во решавање на двата случаја ќе биде вклучена меѓународната заедница, со тоа што вооружениот конфликт ќе биде решен по неколку месеци, а спорот со Грција ќе потрае повеќе од две децении. Од друга страна, ни Азербејџан нема да помине незабележан во своето осамостојување и ќе го привлече меѓународното внимание по воениот конфликт во Нагорно Карабах и спорот со Ерменците кој трае уште од 1988 година.

Вклученоста на меѓународната заедница во решавање на конфликтите во Република Азербејџан и во Република Северна Македонија

По прогласувањето на својата независност во 1991 година, уште од наредната година Азербејџан ќе стане член на Обединетите нации и ќе го искористи тоа за да ја промовира својата мировна политика кон конфликтот кој се случуваше во Нагорно Карабах. Имено, конфликтот почнува меѓу Ерменија и Азербејџан уште во 1988 година, во рамките на СССР, но ќе продолжи и во моментот на прогласување на кавкаските независни републики, кога преминува во вооружен судир и ќе го привлече меѓународното внимание. Нагорно Карабах, како дел од Транскавказкиот регион (со вкупна површина од 4.400 км²), станува дел од Руската Империја по војните со Персија и од средината на дваесеттите години на XIX век влегува во нејзините граници. По речиси еден век, со конституирањето на првите кавкаски републики (во дваесеттите години од XX век), претензии кон овој регион пројавуваат, како Азербејџан (заради територијална поврзаност со „турско-отоманските браќа“), така и Ерменија (заради природната граница на географското единство на Ерменија и Ерменците)³⁷. Статусот на овој регион во СССР ќе биде решен со широка автономија во рамките на советската Азербејџанска Република,

³⁶ Поставените услови предвидуваа заштитата на националностите да биде обезбедена во рамките на одредбите на Повелбата на Обединетите нации, Завршниот акт од Хелсинки и Париската повелба.

³⁷ Во јули 1918 година, Ерменците од овој регион, врз основа на правото на самоопределување на народите, прогласуваат своја независност, за по неполни две години поради тоа избие конфликт меѓу Азербејџан и Ерменија, но тој набрзо ќе биде решен во рамките на СССР. Централниот комитет на руската Комунистичка партија во 1921 година ќе одлучи регионот да го додели на новата Азербејџанска Република, на кој секако му се доделува широка автономија. *Breve storia del Nagorno-Karabakh tra diritto internazionale e legge del più forte*, 2.11.2020, Filodiritto, Quotidiano di cultura, diritto e società, Bologna, (07.02.2020), Retrieved from <https://www.filodiritto.com/breve-storia-del-nagorno-karabakh-tra-diritto-internazionale-e-legge-del-piu-forte>

а стабилноста ќе трае до почетокот на распаѓањето на СССР. Со воведување на политиката на Горбачовата *перестројка*, властите на автономниот азербејџански регион Нагорно Карабах, во февруари 1988 година ќе достават, до Советскиот врховен совет, Резолуција за спојување на регионот со Советската Република Ерменија. Оваа Резолуција ќе биде одбиена како од Азербејџанскиот совет, така и од Врховниот советски совет, повикувајќи се на чл. 78 од советскиот Устав од 1977, според кој територијата на федералната територија не може да биде изменета без нејзино одобрение. Покрај ова, во согласност со чл. 86, автономните региони се доделени и под надлежност на советските републики, што значи дека се нивен конститутивен дел и немаат право за отцепување. Вториот потег за одвојување на регионот од Азербејџан е направен во 1991 година, во согласност со чл. 3 од Советскиот закон за отцепување од СССР (од 1990 година), според кој народите од автономните заедници го задржуваат правото автономно да одлучат дали да останат во рамките на СССР и во рамките на републиките кои се отцепуваат, како и да го отворат прашањето за правниот статус. Имено, откако Азербејџан на 30 август ќе ја донесе Резолуцијата за независност, три дена подоцна, ерменското население од Нагорно Карабах ќе ја прогласи својата независност, а на 26 ноември азербејџанскиот Парламент ќе го укине неговиот статут за автономија. По оваа постапка, во декември, властите во Нагорно Карабах ќе организираат референдум на кој ќе излезе да гласа само ерменското население, а во јануари ќе самопрогласат независност на Република Арцах³⁸. Во следните две години ќе се водат вооружени борби, со што Ерменците ќе го окупираат целиот регион и ќе освојат уште седум азербејџански области, зголемувајќи ја територијалната површина на 7.000 км². Ерменско-азербејџанскиот воен конфликт во кој се вклучени Ерменија, властите на Нагорно Карабах и Азербејџан ќе биде привремено замрзнат во 1994 година, со потпишување на Договорот од Бишкек³⁹ за прекин на огнот, со надеж дека наскоро ќе се најде мирно решение за сите вклучени страни. Во потпишувањето на договорот, покрај завојуваните страни ќе учествуваат и претставници од Киргистан, Заедницата на независни држави и од Русија, која меѓу другото, заедно со САД и Франција се дел од Групата Минск⁴⁰. Она што го направи оваа група во текот на периодот што ќе следува беше повикување на непрекршување на примирјето и давање предлог за примена на неколку стратегии⁴¹. Во 2004 година, по десет

38 Не е признаена од ниту една членка на ООН, ниту пак од самата Ерменија. Gabriele Natalizia, Daniele Pommier Vincelli (a cura di), *Op.cit.*, pp.77, 86.

39 За повеќе информации за Договорот од Бишкек <https://www.peaceagreements.org/view/310>. На овој договор му претходеше иницијативата на ООН, чиј Совет за безбедност во 1993 ќе донесе 4 резолуции за прекин на огнот.

40 Групата Минск е креирана од страна на Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ), која ќе биде задолжена за понатамошни преговори за изнаоѓање трајно решение. <https://www.osce.org/minsk-group/108306>

41 Првата стратегија чекор по чекор предвидуваше воено евакуирање на Ерменците од азербејџанските делови (со исклучок на Карабах) и нивно населување со Азербејџанци, (не беше прифатена од Ерменците); потоа следеше стратегијата пакет-договор, за решавање на статусот на Нагорно, кој требаше да биде дефиниран истовремено со повлекување на ерменските сили (не беше прифатена од Азербејџанците, затоа што сметаа дека правото на враќање на бегалците не е доволно заштитено); третата медијација пак предлагаше „заедничка држава“ како федеративна држава на Азербејџан, (одбиена од Азербејџанците). Gabriele Natalizia, Daniele Pommier Vincelli (a cura di), *Op.cit.*, p.84

години од потпишувањето на прекилот на огнот, прашањето за Нагорно Карабах се отвора и на „Прашкиот процес“, помеѓу лидерите на двете држави, без учество на ерменската Влада на Карабах, а се продолжува со нови преговори врз основа на „Принципите на Мадрид“⁴². Во 2016 година, конфликтот повторно се разгорува и иако траеше неколку дена, ќе однесе многу жртви, за повторно да се активира во септември 2020 година и да заврши на 9 ноември истата година, со потпишување примирје. Договорот за примирје е потпишан од страна на претседателите на АзербејѢјан, Ерменија и Русија и предвидува: прекин на конфликтот; преземање на освоените области од страна на АзербејѢјан и повлекување на Ерменците од окупираниите азербејѢјански области; Ерменија да гарантира транспорт до Накшиван и до источните делови на АзербејѢјан, додека АзербејѢјан да обезбеди комуникација долж коридорот Лашин, кој ги поврзува Карабах и Ерменија. Двата коридора ќе бидат под надзор на руските миротворци, кои покрај ова, имаат задача во следните пет години да учествуваат во контролата на Карабах. Прашањето за статусот на Нагорно-Карабах останува сè уште нерешен, односно барањата на Ерменците од Нагорно Карабах за самостојна република не е задоволено.

За разлика од конфликтот во Нагорно Карабах, она што претходеше на конфликтот од 2001 година во Република Северна Македонија имаше поинаква динамика. Низа барања кои беа поставувани од страна на Албанците од Македонија, (кои до некаде, во текот на годините, беа остварени преку усвоени закони и политики), беа причина за избувнување на конфликтот, иако постојат и такви гледишта дека војната беше „инсценирана“; дека Македонија беше „жртва на криминал и терористички операции“; дека екстремистите посакуваа „територијални отцепувања“, или дека конфликтот е резултат на „ефектот на прелевање“ од Косово, односно директен исход од „НАТО агресијата кон Југославија“⁴³. Секако, барањата не беа нови,

42 Врќање на териториите околу Нагорно Карабах под контрола на АзербејѢјан; привремен статус за Нагорно Карабах со кој се обезбедува гаранција на безбедност и самоуправање; коридор што ја поврзува Ерменија со НК; идно утврдување на конечниот статус на Нагорно Карабах преку правно обврзувачко изразување на волја; право на раселените лица и бегалци да се вратат во поранешните места на живеење; и меѓународни безбедносни гаранции кои би вклучиле мировна операција. Доколку бидат прифатени од двете страни, истото би овозможило изготвување на сеопфатно решение за иден мир, стабилност и просперитет за двете држави и за поширокиот регион. Овој предлог беше поддржан од Групата Минск и при средбата на Г8 во 2007 година, тој доби согласност од АзербејѢјан, но Ерменија не зазеде јасен став. *Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries*, 10 јули 2009, (07.02.2021) Retrieved by <https://www.osce.org/mg/51152>.

43 Според извештајот на Етнобарометар објавен во 2002 година, најголем дел од етничките Македонци сметале дека вооружениот конфликт во 2001 година е резултат на ефектот на прелевање (spill-over effect) од Косово, додека најголем дел од етничките Албанци ги отфрлиле таквите ставови тврдејќи дека условите во земјата навестувале таква драматична ескалација на настаните. Во контекст на ова последното, може да се спомене изјавата на Алити, според кој: вооружениот конфликт е одраз на незадоволство на Албанците од нивната сеопшта положба, акумулирано со децении... кое извира од срцето и инстинктите можеби сите Албанци ја поддржуваат ОНА и се со неа. Според Тодор Атанасовски, генерал во пензија, војната беше инсценирана, од повеќе страни, методично и систематски подгревана и провоцирана, додека професорот Шкарик вели дека во конфликтот од 2001 е видлив тероризмот, етничката герила, платениците и надворешното влијание (НАТО и САД) и дека екстремистите сакаа да присвојат дел од територијата на македонската држава и да ја приклучат кон Албанија или кон Косово. На слично мислење бил и Марк Томсон од Меѓународната кризна група, според кој: она што ги интересира екстремистите не се човекови права и дијалог, туку територија. Од друга страна, американскиот аналитичар од Центарот за меѓународни и стратески студии, Брус Џексон вели дека Македонија била жртва на криминал и на прекугранични криминални и терористички операции. Види во: Сашо Велјановски, *Оп. цит.*, стр. 146, 147, 150, 151,152. Рускиот став во врска со случувањата на почетокот на кризата во Македонија во 2001 година беше дека таа е директен исход од НАТО агресијата против Југославија и од последователните погрешни чекори на западните држави во однос на Косово. *Russia calls for Balkans intervention*, Op.Cit., The Guardian, 23 март 2001 (25.06.2021) Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2001/mar/23/balkans4>

туку имаат историјат уште од времето на референдумот за осамостојување и гласањето на првиот Устав во 1991 година. Имено, по изгласувањето на Одлуката за распишување референдум (донесена на собраниската седница одржана на 6 август 1991 година⁴⁴), албанските пратеници не го потпишуваат и не го поддржуваат Прогласот со кој треба да се повика населението на Македонија да гласа на референдумот⁴⁵, а подоцна го бојкотираа и гласањето за Уставот на Република Македонија (17.11.1991), заради неприфатените „национални барања на ПДП“⁴⁶. На референдумот излегува 75,75 % (1.132.981 граѓани) од вкупниот број на населението со право на глас, од кои 72,16 % гласале „за“, додека за предлогот за Уставот на Република Македонија гласаат 92 пратеника од вкупно 120 (а за Одлуката за прогласување на Уставот гласале 96 пратеници)⁴⁷. Една од основните причини за бојкотот се однесуваше на конститутивниот елемент на државата. Имено, иако во Уставот од 1991 година се одредуваше дека суверенитетот произлегува и му припаѓа на граѓанинот (чл. 2), во Преамбулата на Уставот стоеше дека Македонија се конституира како национална држава на македонскиот народ во која се обезбедува целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство на македонскиот народ со Албанците, Турците, Власите, Ромите и другите националности кои живеат во Република Македонија, а со цел меѓу другото да се обезбеди мир и сожителство на македонскиот народ со националностите кои живеат во Република Македонија. Ваквата содржина на Преамбулата на некој начин беше пресликување на она што беше претходно усвоено со амандманот LVI од 1989 година⁴⁸ (кога Социјалистичка Република Македонија сè уште беше дел од Социјалистичка Федеративна Република Југославија), со кој се измени Преамбулата

44 Прашањето на кое граѓаните на Македонија требале да се изјаснат на референдумот организиран на 8 септември 1991 година, гласи: Дали сте за суверена и самостојна држава Македонија, со право да стапи во иден сојуз на суверени држави на Југославија?

45 Дејан Маролов, Оливер Митев, *Создавање на независна Република Македонија, внатрешни состојби и надворешни политики*, Универзитет Гоце Делчев-Штип, 2016, стр.82-83

46 Од интервјуто на Исмет Рамадани, пратеник на ПДП во првиот состав на повеќепартиското Собрание, со Сакамдакажам.мк, *Да ја слуша ПДП во 1991, немаше да има конфликт за рамковен договор, вели Исмет Рамадани*, Сакам да кажам. Мк, 7 септември 2016 (21.06.2021) Retrieved by <https://sdk.mk/index.php/neraskazhani-prikazni/da-ja-slushaa-pdp-vo-1991-nemashe-da-ima-konflikt-za-ramkoven-dogovor-veli-ismet-ramadani/>

47 Стенографски белешки од 26. седница на Собранието која се одржа на 17.11.1991, Собрание на Република Македонија, Скопје ноември 1991, (21.06.2021) Retrieved by <https://sobranie.mk/WBStorage/Files/26sed17noem91god.pdf>

48 Амандман LVI: 1. Социјалистичка Република Македонија е национална држава на македонскиот народ, заснована врз сувереноста на народот и врз власта и самоуправувањето на работничката класа и на сите работни луѓе, и социјалистичка самоуправна демократска заедница на работните луѓе и граѓаните, на македонскиот народ и на рамноправните со него припадници на другите народи и на народностите кои живеат во неа; 2. Со овој амандман се бришат зборовите: „и држава на албанската и турската народност во неа“ во алинеја 2 на став 1 на Преамбулата; се заменува став 1 на член 1; се укинува член 2; се додаваат зборовите: „припадниците на другите народи“ во членовите 3 и 4 од Уставот на СРМ. Амандман на Уставот на Социјалистичка Република Македонија, Службен весник на СРМ, бр.29 од 26.07.1989 (21.06.2021) Retrieved by <https://www.sivesnik.com.mk/Issues/245BBB86D1354148B0725DC74D5D893A.pdf>

на Уставот од 1974 година⁴⁹ и со кој фактички албанската и турската народност⁵⁰ го изгубија конститутивниот статус во државата.

Во Преамбулата од 1991 година не беа споменати ниту Србите, кои претставуваа околу 2%⁵¹ од населението, можеби со причина што тие во југословенската федерација беа еден од конститутивните народи, а сега требаше да бидат набројани во редовите на националностите⁵². Во текот на процедурата за донесување на новиот устав, албанските пратеници бараа и права кои се однесуваа на образованието, службена употреба на албанскиот јазик и писмо, национални и верски симболи, адекватно национално учество на Албанците во вршење на власта, консociјално решавање на прашањата на меѓунационалните односи и други⁵³. Незадоволството од неостварените барања подоцна се манифестираше и преку спроведување илегален референдум (по иницијатива на ПДП и НДП на 11 јануари 1992) за политичко-територијална автономија на Албанците во Македонија⁵⁴ и закана за повторен бојкот на пописот кој беше предвиден да се одржи во 1994

49 Устав на СРМ од 25.02.1974, Службен весник на СРМ, бр.7, год. XXX, 25.02.1974, (21.06.2020) Retrieved from <http://www.sivesnik.com.mk/Issues/0AF2E0456C964935B7705FB5BF6F31F9.pdf>

50 Во еден дел од науката, со народност се означува таков вид или степен на развиеност на етничка заедница што се наоѓа помеѓу „народ“ и „нација“. Со уставните промени во Југославија, со „народност“ почнаа да се нарекуваат „националните малцинства“, така што зборот „народност“ доби речиси исклучиво статусно значење, додека за припадност кон народ или нација се употребува изразот „националност“. Иван Тошевски, *Нација или Нација*, МИ-АН, Скопје, 2003, Стр.136

51 Според статистичките податоци од 1981, Србите претставуваат 2,3% од населението, додека според статистичките податоци од спорниот попис 1991, нивната процентуалност е намалена минимално и изнесува 2,1 %.

52 Во врска со ова прашање, во 1993 година Владата потпиша договор со претставници од Демократската партијата на Србите, обврзувајќи се дека ќе го гарантира нивното уставно признавање и доделување на поголеми јазични права и пристап кон медиумите. Од друга страна, политичките претставници на оваа партија се обврзуваат да се спротивстават на каква било акција против македонската држава. Alice, Ackermann, *Making peace prevail, preventing violent conflict in Macedonia*, Syracuse University press, 2000, p. 87

53 Мирјана Малеска, *Етнички конфликт и прилагодувањето*, Култура, Скопје, 1997, стр. 90

54 Прашањето за кое Албанците на овој референдум требаа да се изјаснат гласеше: „Дали сте за политичка и територијална автономија на Албанците во Македонија“, Ризван Сулејмани, Консоцијална демократија поделба на моќта во Македонија, во *Поделба на Власта и спроведување на Охридскиот Рамковен Договор*, Фондација Фридрих Еберт, Скопје, 2008, ст. 198 (23.06.2020) Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/skopje/06358.pdf>

Собранието ќе го оцени овој референдум како неуставен и без основа за да произведе правни дејства, но и покрај ваквата одлука, во април истата година Албанците ќе прогласат формирање на автономна република Илирида. Во однос на идејата за Илирида, Исмет Рамадани, пратеник и член на раководството на ПДП, коментира дека на Албанците во тој период им бил потребен некаков политички капитал, во смисла, ако некој одлучи да се здружи со некоја република, Албанците да го имаат тој капитал, односно слободно изразената волја, дека ние не припаѓаме таму (се мисли на вториот дел на прашањето кое беше дел од референдумот од 08.9.91 „со право на спојување со друга“). Тој објаснува дека тогашната атмосфера беше, што и да се случи, Албанците нема да прифатат да бидат во заедничка држава со таа Југославија каде што доминираше режимот на Милошевиќ“. Да ја слушаа ПДП во 1991, немаше да има конфликт за рамковен договор, вели Исмет Рамадани, Сакам да кажам. мк, Оп. Цит.

година, по неуспешниот во 1991 година⁵⁵. Следниот потег, кој исто така беше прогласен како неуставен и нелегален, беше отворањето на Универзитетот во Мала Речица со наставен јазик на албански јазик. Иако од 1993/1994 година, за студентите припадници на националностите, Владата обезбеди 10 % од државната квота за запишување на универзитетите, Албанците инсистираа на државен универзитет (и самоиницијативно го основаа оној во Мала Речица⁵⁶), кој според тогашниот лидер на Партијата за демократски просперитет на Албанците, Арбен Џафери, „е од битно значење за промоција на развојот на културата на Албанците во Македонија“⁵⁷. За разлика од него, македонските политички претставници сметаа дека истата институција ќе претставува културна и јазична бариера која може да доведе до гетоизација на албанската националност во однос на другите граѓани на Македонија⁵⁸. Отворањето на универзитетот следеше по отфрлањето, од страна на Владата, на барањето за основање универзитет на албански јазик (12.12.1994 година), но иако беше затворен, тој продолжи да работи илегално сè до неговото официјално легализирање (во 2004 година⁵⁹), иако во меѓувреме беа донесени Законот за јазиците на кои се изведува наставата на Педагошки факултет⁶⁰ и Законот за високото образование⁶¹. Во однос на другите права,

55 Основните причини за ваквото однесување на Албанците се поврзани со одредени одредби од Законот за државјанство (последователно објаснет во текстот), заради тврдењето дека ќе бидат намерно прикажани како помалку и заради несогласувањето на мнозинството од Собранието за употребата на јазиците на националностите при пописот, во општините каде што тие се во мнозинство, или во значителен број.

Според излагањата на Виктор Фридман, пописот од 1991 беше спроведен од 1 до 15 април (во рамките на СФРЈ), но беше бојкотирани од страна на сите Албанци во Југославија, а во поголемиот дел и од Албанците во Македонија, (предводени од Партијата за демократски просперитет (ПДП) и помалата, но погласна радикална Народна демократска партија (НДП)), кои тврдеа дека ќе бидат намерно прикажани како помалку. Во однос на пописот од 1994 година, на состанок меѓу членовите од групата експерти и членови на ПДП, Алити, кој подоцна стана претседател на ПДП, забележал дека пописот има политичка димензија и дека ако тој и неговата Партија отворено повикаат на поддршка на пописот, би биле избришани од политичката карта, заради што, она што најмногу може да стори неговата партија е да вети дека нема да повика на бојкот, но не и дека ќе побара поддршка на пописот. Алити јасно кажа дека ја сафа ситуацијата и сака пописот да биде успешен, но исто така рече дека не гледа поента во тоа радикалите да му ја уништат политичката кариера.

Victor Friedmen, *Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond*. Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans, ed. by Barnett Rubin. New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund. 1996. 81 105 & 119 126. (21.06.2020) Retrieved from <http://www.newbalkanpolitics.org.mk/item/Observing-the-Observers:-Language,-Ethnicity,-and-Power-in-the-1994-Macedonian-Census-and-Beyond/mk#.YHN33GzBIW>

56 На 4 јуни 1994 се одржува основачкото собрание во Тетово и е поставен камен-темелник на Универзитетот. На 26 септември истата година се одржува второто собрание на кое се носи решение за прогласување на свеченото основање (на 17 декември пред Собранието во Тетово, а на 15 јануари 1995 година пред зградата на Универзитетот во Мала Речица, во присуство и на една американска делегација е прогласен почеток на академската година во присуство на 100.000 граѓани, а веќе следниот ден, на 16 јануари и на 18 јануари, македонската полиција ќе се обиде да го спречи одржувањето на наставата, во кој настан животот ќе го изгуби еден човек) – од излагањето на Сали Рамадани, на петтата седница на Собранието на РМ од 14.11.1995 година, *Стенографски белешки, од четвртото продолжение на двестет и петтата седница на Собранието на РМ* одржана на 14.11.1995 година, (21.06.2020) Retrieved from <https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/25sed4prod14noe95god.pdf>

57 Alice Ackermann, *Op. cit.*, стр. 69

58 Vladimir Ortakovski, *Inter-ethnic relations and minorities in the Republic of Macedonia*, in *Southeast European Politics*, Vol.2, n.1, pp. 24-25, May 2001, стр.37

59 *Закон за основање на Државен универзитет во Тетово*, Службен весник на РМ бр.8/2004 од 23.02.2004 година.

60 Според овој Закон, наставата на студиските групи за предучилишно воспитување и за одделенска настава, освен на македонски јазик беше предвидено да се изведува и на јазиците на националностите, како и по наставните предмети содржани во наставните планови и програми. Меѓу другото, на Филозофскиот факултет беа отворени катедри по литература на албански и на турски јазик, а на Факултетот за драмска уметност одредени предмети се изучуваа и на овие јазици. *Закон за јазиците на кои се изведува наставата на Педагошки факултет*, Службен весник на Р. Македонија, бр. 5/97 од 06.02.1997 година.

61 Член 95 од Законот за високо образование одредуваше дека наставата на приватните високообразовни установи може да се изведува и на јазиците на припадниците на националностите или на светските јазици. *Закон за високо образование*, Службен весник на РМ, бр. 64/2000 од 03.08.2000 година.

барањата беа поставени во рамките на Законот за државјанство, Законот за локална самоуправа, Законот за знамињата, како и поголема застапеност на Албанците во државните и во политичките институции. Имено, со Законот за државјанство се поставуваше услов за престој од петнаесет години, што го исклучуваше најголемиот неодамнешен бран на албанска имиграција од Косово, заради што во текот на дебатите околу овој закон, албанските политичари вршеа притисок да се намали периодот на пет години, зашто подолг период од овој би ги исклучил Албанците кои се дојдени во Македонија од Косово⁶². Во однос на Законот за локалната самоуправа, прашањето кое беше причина за несогласување меѓу македонските партии (на крајот на 1991 и почетокот на 1992 година) и меѓу коалициските партнери од владејачката елита од 1994, беше степенот на автономија на албанското малцинство, односно степенот на децентрализација⁶³. Во однос на Законот за знамињата, негодувањето од страна на Албанците кулминираше со настаните од јули 1997 година (кога се случи инцидент со повеќе повредени и три жртви), при полициската интервенција за отстранување на албанските знамиња од пред општинската зграда во Гостивар⁶⁴. Законот за употреба на знамињата преку кој припадниците на националностите во РМ го изразуваат својот идентитет и национални особености, беше донесен во текот на овие настани, меѓутоа Указот за прогласување на овој Закон и самиот Закон беа укинати во 1998 година⁶⁵. Во однос на прашањето за поголема застапеност на Албанците во државните институции, барањето произлезе од самата фактичката состојба. Имено, податоците од 1986 година, кои се однесуваат на општествениот сектор, покажуваат дека според национална припадност на вработените, Македонци се 85 %, Албанци се 7 %, Турци се 1,8 %, Срби се 2,4 % и 3,8 % се останати. Слична состојба има и во 1991 година, кога процената на работници во РМ според изјаснување на националната

⁶² Victor Friedmen, *Op.Cit.*

⁶³ Законот за локална самоуправа не можеше да се донесе затоа што беше блокиран и од самата Влада, заради несогласување и од страна на Албанците и од страна на Македонците во Владата. Мирјана Малеска, *Op.Cit.* 100-101

⁶⁴ На 14 февруари 1997 година, Советот на општина Гостивар носи одлука согласно Статутот (член 140) на општината, со која се одлучува албанското и турското знаме да се истакнат заедно со македонското пред Собранието на градот. На 14 март, Владата побарала од Уставниот суд подигнување на постапка за оценување на уставноста на овој акт, и на 21 мај тој донесува привремена мерка за забрана за употреба на знамињата во Гостивар, односно ја спендира одлуката на Советот. На 24 мај, градоначалникот на Гостивар организира собир како реакција на одлуката на Уставниот суд, а два дена подоцна го известува судот дека нема да ја почитува неговата одлука, додека на 6 јуни го предупредува Уставниот суд дека времената мерка ќе доведе до етнички судири. На 11 јуни Уставниот суд ја укинува одлуката на Советот на Гостивар со образложение дека се пречкорени овластувањата со истакнување на туѓи знамиња. На 9 јули полицијата ги отстранува знамињата, по што следуваат немири низ градот, во кои се повредени 196 лица, а три го изгубија животот. Слаѓана Димишкова, *Употребата на знамињата пред локалните јавни објекти*, во Охридскиот рамковен договор, Студија на случај, Македонски центар за меѓународна соработка, Скопје, август 2011, стр. 51-52.

⁶⁵ Укинувањето беше направено по поведената постапка од страна на Уставниот суд за оценување на уставноста на овие акти, по иницијатива поднесена од ВМРО-ДПМНЕ, Либерално-демократската партија, Демократската партија на Македонија, Лигата за демократија, Македонска народна партија, ВМРО-ДП и Светскиот македонски конгрес. Во одлуката од Уставниот суд од 18.11.1998 година (Решение У.бр. 141/97 и У.бр. 146/97) меѓу другото, Судот оцени дека одредбата од членот 48 од Уставот им го гарантира правото на припадниците на националностите да го изразуваат, негуваат и развиваат својот идентитет и национални особености се однесува на негување, изразување и развивање на нивните обичаи, култура, јазик и традиции, преку културни и уметнички институции, научни и други здруженија, што не значи дека во оваа група може да се поведат правата на државни симболи на матичните земји како што се грбот, знамето и химната. Според тоа, уставната гаранција за заштита на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на припадниците на националностите не може да се изразува преку давање можност, односно донесување на посебни закони за употреба на знамињата. *Одлука на Уставниот суд од 18.11.1998* (21.06.2020) Retrieved from <http://ustavensud.mk/?p=7259>

припадност е следната: Македонци 80,6 %, Албанци 10,4 %, Турци, 2,3 %, Роми 1,6 %, Власи 0,6 %, Срби 2,3 % и 2,3 % припадници на други, останати етнички групи⁶⁶.

Во август 1994 година, новиот лидер на ПДП, Алити ќе изјави дека новата цел на партијата е интеграција (а не федерализација на Македонија) што значи пропорционално претставување на Албанците во сите политички, државни и други институции⁶⁷. Меѓутоа, откако коалицијата меѓу СДСМ и ПДП нема да ги донесе очекуваните резултати за претставниците на Албанците во власта, на митингот во Дебар одржан во октомври истата година, Алити ќе изјави дека опцијата за автономија на Албанците во Македонија не е отфрлена⁶⁸. Во однос на ова прашање беше отпочнато спроведување на неформална политика, преку вработувања на припадници на националностите во Министерството за внатрешни работи, Министерството за одбрана, во Воената академија, во редовите на кадетите, офицерите, како и во Уставниот и Врховниот суд⁶⁹.

Сите овие настани, негодувања и неостварени барања кулминираа во вооружен конфликт, кој во февруари 2001 година го отпочна таканаречената Ослободителната народна армија (ОНА), а на кој одговорија безбедносните сили на државата, и заврши пак со посредство на меѓународната заедница. За да се избегне и да се спречи она што не се успеа во војната во Босна и Херцеговина, меѓународната заедница, поточно НАТО посредуваа при евакуирање на војниците на ОНА од Арачиново, (едно од местата на конфликтот), а подоцна беа вклучени и во процесот на нејзино разоружување⁷⁰. Меѓународната заедница, пак, преку претставници од САД и ЕУ (Џејмс Пердју и Франсоа Леотар), учествуваше и во потпишувањето на Охридскиот рамковен договор (ОРД), заедно со лидерите на двете најголеми македонски и двете најголеми албански партии, додека за координација и

66 Славко Милосавлевски, Мирче Томовски, *Албанците во Република Македонија 1945-1995, легислатива, политичка документација, статистика*, НИП Студентски збор, Скопје, декември 1997, стр. 317-318

67 Мирјана Малеска, *Оп. цит.*, стр. 92

68 Исто, стр. 923

69 На почеток на 90-тите години, во Министерството за внатрешни работи, припадниците на малцинствата претставуваа 3 % од вкупниот број на вработени, а во 1996 година застапеноста се зголемува на 8,7 %. Пораст се забележува и меѓу граѓанските службеници во Министерството за одбрана, од 16 % на 22 %; во воениот сектор е регистрирано зголемување на бројот на кадетите припадници на албанската националност, во Воената академија од 2 % на 12 % и на воените офицери од 0,1 % во 1993 година на 3 % во 1995 година. Во Уставниот суд, од вкупно 9 судии, двајца се припадници на албанската националност, а во Врховниот суд од вкупно 16 судии, четворица се припадници на албанската националност. Alice Ackermann, *Оп. цит.*, стр. 91

70 Mark Laity, *Preventing war in Macedonia, Pre - Emptive Diplomacy for the 21st Century*, RUSI Кралски институт на заедничките служби, 2009, стр. 84; (превод: Марк Лејти, *Спречување војна во Македонија, Превентивна дипломатија за 21 век*, Вајтхол труд, Фондација Институт отворено Општество-Македонија, 2009) (02.05.2021) Retrieved from <https://www.fosm.mk/CMS/Files/Documents/Sprecurvanje-vojna-vnatresni-mark-lejti.pdf>

имплементација на ОРД беше предвиден ангажман на ЕУ во соработка со Советот на Европа и Европската комисија, како и на ОБСЕ и УНЦХР⁷¹.

Кои се резултатите од вклученоста на меѓународната заедница во конфликтот во Република АзербејѢјан и во Република Северна Македонија? Додека претходните договори во врска со конфликтот во Нагорно Карабах, досега беа потпишувани за прекин на огнот и со надеж за понатамошна соработка за изнаоѓање мирно решение, она што се постигна со последниот договор е враќање на окупираниите области на АзербејѢјан. Тоа значи дека конфликтот не само што заврши, туку се реши во полза на АзербејѢјан, на големо незадоволство кај ерменската јавност, што не дава сигурност дека конфликтот нема да продолжи, таму каде што застана. Во македонскиот случај, ОРД гарантира дека суверенитетот и територијалниот интегритет на Македонија, и унитарниот карактер на државата се неповредливи и мора да се сочуваат и дека не постојат територијални решенија за етничките прашања. Клучот на решението беше во основниот принцип дека мултиетничкиот карактер на македонското општество мора да се сочува и да најде свој одраз во јавниот живот. Имено, со имплементацијата на ОРД се направија уставни и законски измени со кои: се промовира граѓанскиот концепт, кој сепак остана етнички обоен (Македонија е конституирана од граѓаните на Македонија, а тие по етничка припадност се: македонскиот народ, дел од: албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и други кои живеат во нејзините граници)⁷²; се одговори на одредени барања (од административната и политичка сфера) кои соодветствуваат на оние што се предмет на политичката интерпретација на мултикултурализмот⁷³; се потенцира мултирелигиозноста и мултијазичното општеството, а се креираа и мултикултурни

71 Учеството на меѓународната заедница во имплементирањето на Договорот беше одредено во анексот Ц, насловен *Имплементација и мерки за градење на довербата*. Помошта беше предвидена во однос на набљудување на пописот и на следните избори, помош за имплементација на ОРД во областа на високото образование, ревизија на општинските граници, давање финансиска поддршка и поддршка во мерките за зајакнување на локалната самоуправа и во ревитализација и обнова во подрачјата погодени од борбите, враќање на бегалците и раселените лица, помош за подготовка и имплементација во акционен план за ревитализација и обнова на областите погодени од непријателствата, како и во обезбедување соодветна распределба на полициските служби чиј состав требаше да се одрази според распределбата на населението. За оваа обврска, како и за обуката и програмите за помош на полицијата беа задолжени ОБСЕ, ЕУ и САД. *Охридски рамковен договор*, (07.02.2021) Retrieved by https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/ramkoven_dogovor-3.pdf

72 Терминот *националности* беше заменет со *делови од народи* во Преамбулата и со *заедници* во уставните членови. Последната измена што ја претрпи Преамбулата, направена во 2019 година, воведо нова ставка во името на државата (амандман 33) и предвиде бришење на зборовите „кои живеат во нејзините граници“ (амандман 34) и оттука финалната содржина на Преамбулата денес гласи: „Граѓаните на Република Северна Македонија, македонскиот народ, дел од албанскиот народ, турскиот народ, влашкиот народ, српскиот народ, ромскиот народ, бошњачкиот народ и други“.

73 Одредбите кои соодветствуваат на политичка интерпретација на мултикултурализам (кој предвидува реализирање на барањата за административни и политички права, од страна на етничките, религиски или лингвистички малцинства во рамките на националната држава) се содржани во темелната вредност за соодветната и правична застапеност на граѓаните (амандман 6 со кој се дополни чл. 8) и во Бадинтеровото правило (амандман 10 со кој се замени чл. 69). Политичката интерпретација на мултикултурализам е објаснета во: Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd, 2004, стр.35

општини⁷⁴. Ваквата поставеноста на нештата доведе до стабилност, која е битна не само за политичкиот, економскиот и социјален развој на земјата, туку и за стабилноста на регионот и непречен развој на меѓународните односи.

Од геополитичка гледна точка, на меѓународната заедница ѝ одговара стабилен регион, но уште повеќе ѝ одговара доколку го контролира, тргнувајќи од сопствените интереси. Во случај, пак, да не може да оствари директна контрола, ја поддржува политиката на државата преку која може да ги оствари интересите. Во оваа насока, во продолжение се елаборирани интересите на меѓународната заедница во однос на Азербејџан и Македонија, а со цел да се увиди дали тие влијаеа врз донесувањето на политиките за решавање на конфликтите.

Геополитичките интереси на меѓународната заедница во однос на Република Азербејџан и Република Северна Македонија

Кога зборуваме за фактори, односно карактеристики кои една држава ја прават геополитички атрактивна, неизбежно е да се каже дека тоа се местоположбата и она со што располага таа, во смисла на ресурси (водни и енергетски), рудни богатства, население, вооружување, работна рака итн. Денес, енергетската безбедност како реална секојдневна потреба ги прави енергетските ресурси, заедно со местоположбата, фактори кои влијаат врз донесувањето политики за остварување на сопствените интереси. Од геополитички аспект, атрактивноста на кавкаскиот регион се должи како на неговата географска местоположба, која му го дава епитетот мост помеѓу Истокот и Западот, така и на неговата богата количина на енергетски ресурси кои се наоѓаат во водите на Каспиското Море. Уште од крајот на 19 век, овој регион го привлекува меѓународното внимание со производството на нафта, кое пред сè, се одвива во зоната на Баку, главниот град на Азербејџан⁷⁵. Денес се проценува дека на дното на касписките води се наоѓаат околу 75 милијарди барели нафта и 6,9 трилиони метри кубни гас. Благодарение на ресурсите, местоположбата и добрата енергетска инфраструктура на нафтовите

⁷⁴ Во Уставот, покрај Македонската православна црква се набројуваат и Исламската верска заедница во Македонија, Католичката црква, Евангелско-методистичката црква, еврејската заедница и други верски заедници и религиозни групи. Новата територијална општинска поделба, резултатите од пописот и уставниот амандман кој го измени чл. 7 (според кој, покрај македонскиот јазик и неговото кирилско писмо кој останува службен јазик на државата и во меѓународните односи, службен јазик ќе биде и оној јазик што го зборуваат најмалку 20 % од граѓаните), се креираа 31 мултикултурни општини во кои се користат и јазици на мнозинските заедници, а во оние кои претставуваат мнозинство или се повеќе од 50 % се истакнуваат и нивните знамиња. Покрај ова, се отвори и првиот државен универзитет на албански јазик во Тетово.

⁷⁵ Податоците од тој период (во 1897 година) сведочат дека 45 % од светската нафта се произведувала токму таму, а дека Русија во периодот од 1898 до 1902 година, благодарение на овој регион го поставува приматот во светското производство. Компаративно на тој период, при моментот на распаѓањето на СССР, нафтата која се црпи од овој регион претставува само 3 % од светското производство, и тоа најголемиот дел се снабдува од Азербејџан. Bülent Gökyay, *Petrolio e geopolitica nel bacino del Mar Caspio, Volume IV / Economia, politica, diritto degli idrocarburi*, (07.02.2021) Retrieved by http://www.treccani.it/portale/openscms/handle/404?exporturi=/export/sites/default/Portale/sito/altre_aree/Tecnologia_e_Scienze_applicate/enciclopedia/italiano_vol_4/423-430_x8.2x_ita.pdf

БТЦ (Baku-Tbilisi-Ceyhan), БТЕ (Baku-Tbilisi-Erzurum) и гасоводот Southern Gas Corridor (кој се состои од South Caucasus Pipeline, Trans-Anatolian Pipeline и Trans Adriatic Pipeline), Азербејџан претставува централен јазол за енергетскиот коридор Исток – Запад, кој овозможува заобиколување на руските рути на север и иранските на југ⁷⁶. Оттука, енергетската безбедност што Азербејџан му ја овозможува на Западот е еден од основните интереси на политиката што ја водат нејзините земји. Ако се вратиме на конфликтот во Нагорно Карабах и на резултатите добиени од досегашното медијаторство на Групата Минск, се чини дека на нејзините ко-претседавачи повеќе им одговара статус кво ситуација, отколку наоѓање на трајно решение кое ќе ги задоволи двете страни. Во овој контекст се поставува прашањето *кои би биле интересите на меѓународните актери од не/решавањето на статусот на Нагорно Карабах?*

Највлијателен актер од Групата Минск во збиднувањата во Нагорно Карабах е Русија, која има долговековна историска поврзаност со регионот и е географски најблиска со него. Руското влијание во регионот е овозможено токму преку Ерменија, каде што Русија освен по своето воено присуство (воените бази 102 и 3624), има и клучни инфраструктурни и индустриски инвестиции и монопол во достава на гас⁷⁷. Од друга страна, пак, Русија нема волја да ги наруши односите со Азербејџан, кој претставува еден од редовните купувачи на оружје (кое го плаќа по полна цена, што не е случај со Ерменија која има привилегиран третман по ова прашање). Иако е проерменски настроена, рускиот економски интерес, земајќи ја предвид воената и економска соработка со двете земји, е повеќе наклонет кон балансирање на конфликтот, отколку за негово трајно решавање, односно во полза на Ерменија⁷⁸. Русија учествуваше директно во склучување на договорите за примирје меѓу Ерменија и Азербејџан во 1994, 2016 и во 2020 година и во наредните пет години нејзините мировни сили ќе учествуваат директно во контролата на Нагорно Карабах. Последователната спогодба, пак, која Русија ја направи со Турција за нејзино учество во мировната контрола, беше остро критикувана од страна на Франција, која се спротивставуваше и на воената турска поддршка што Азербејџан ја доби во конфликтот во 2020 година. Русија, од друга страна, иако преку „Договорот за колективна безбедност“ се велеше дека може да ја заштити Ерменија, сепак не го направи тоа, за да не ги наруши односите со Турција, кои се засноваат и на добри економски зделки, како што е последната

⁷⁶ Trans Adriatic Pipeline ТАП е гасовод со должина од 870 километри, дел од меридијалниот енергетски коридор за гас кој би се црпел од Шах Дениз, а потоа би поминувал преку Грузија и Турција, преку гасоводот Баку – Тбилиси – Ерузрум и ТАНАП (Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project) преку Грција и Албанија до Италија и Северна Европа. Идем, стр. 212-213

⁷⁷ Anna Hess Sargsyan, *Nagorno - Karabakh: obstacles to a negotiated settlement*, CSS Analysis in security policy n.131, Center for security studies, April 2013 Zurich, (10.02.2021) Retrieved from <https://css.ethz.ch/>

⁷⁸ Sergey Markedonov, *Russia and the Nagorno-Karabakh conflict: a careful balancing*, 12.03.2018, Istituto per gli studi di politica internazionale, (10.02.2021) Retrieved from <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/russia-and-nagorno-karabakh-conflict-careful-balancing-19832>

поврзана со Турскиот тек⁷⁹. Во контекст на ова, за сепак да не се нарушат односите со Ерменија, односно за таа да не се чувствува напуштена, рускиот претседател Путин изјави дека Русија не требало да се вклучи во конфликтот, затоа што никој ја немаше нападната територијата на Ерменија, односно никој не направи агресија на територија која е членка на договорот⁸⁰. Од друга страна, пак, незаземањето страна на Франција во конфликтот стана предмет на критика во Франција, земајќи го фактот дека таму живеат од 400.000 до 600.000 Ерменци⁸¹. Последователно на ова, францускиот Сенат усвои резолуција (консултативна) со која побара од нејзиниот Парламент да ја признае независноста на Република Арцах, на што Азербејџан побара од ОБСЕ, Франција да биде исфрлена од Групата Минск заради неодржување на неутралноста. Имено, иако Турција не е дел од Групата Минск, таа е многу позаинтересирана за конфликтот и директно вклучена преку моралната и воена поддршка што му ја дава, пред сè на Азербејџан. Ваквата наклонетост се должи на желбата за воспоставување добрососедски односи со туркофонските бивши советски земји и народи, како и на енергетските и економските интереси што ја врзуваат со Азербејџан (гасоводот Trans-Anatolico). Од друга страна, пак, САД, кои се дел од Групата Минск, не се „жесток“ инволвирани во случајот Нагорно Карабах, и на некој начин имаат ограничен интерес и влијание. Иако тие одржуваат добри односи со двете завојувани страни, имаат поголема соработка со Азербејџан, која се должи на економските односи, на логистичката поддршка што Азербејџан ја даде за време на конфликтот во Авганистан и Ирак, како и на нејзината местоположба, која претставува тампон-зона помеѓу Русија и Иран⁸². Од друга страна, на Ерменија се гледа како на инструмент за притисок врз Турција и во тој контекст може да се оцени и американското признавање (во 2019 година) на Резолуцијата за признавање на ерменскиот геноцид од 1915-1917. Иран, пак, иако со Азербејџан има историски, религиски и културни врски, кои постојат уште од времето на Персиската Империја, во конфликтот Нагорно Карабах ја поддржува Ерменија, со цел да не потпали иредентистички желби од страна на азербејџанското малцинство кое живее во Иран, а од друга страна заради азербејџанската соработка со Израелците. Од друга страна, пак, Израел воено го поддржува Азербејџан, а за возврат добива користење на азербејџанските аеродроми и инфраструктури со крајна цел собирање информации за иранската безбедност⁸³. Европската Унија во сите овие случувања има неутрален став кон конфликтот и нејзината единствена

79 За повеќе детали види <https://turkstream.info/>

80 *Putin si esprime sullo status giuridico del Nagorno Karabakh*, 24.11.2020, Sicurezza internazionale, Luis Osservatorio sulla sicurezza internazionale, (26.02.2021) Retrieved from <https://sicurezzainternazionale.luiss.it/2020/11/24/putin-si-esprime-sul-nagorno-karabakh/>

81 Chiara Gentili, *Nagorno-Karabakh: Francia teme il ruolo della Turchia*, 21.11.2020 Sicurezza internazionale, Luis Osservatorio sulla sicurezza internazionale, (10.02.2021) Retrieved from <https://sicurezzainternazionale.luiss.it/2020/11/21/nagorno-karabakh-francia-teme-ruolo-della-turchia/>

82 Zafer Yildirim, U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From "Alliance" to "Strategic Partnership", Alternatives Turkish journal of international relations, (28.02.2021) Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19299>

83 Giuseppe Gagliano, *Come si destreggia Israele tra Armenia e Azerbaijan in Nagorno-Karabakh*, Start Magazine, (10.02.2021) Retrieved from <https://www.startmag.it/mondo/come-si-destreggia-israele-tra-armenia-e-azerbaijan-in-nagorno-karabakh/>

реакција на последниот конфликт беше повикување да се прекинат нападите над цивилното население и да се продолжат преговорите за мир, најавувајќи хуманитарна помош од половина милион евра. Нејзината неутралност во некои постапки е двосмислена, ако се земе предвид фактот дека во 2006 година, во Акциониот план потпишан со Азербејџан ја признава важноста за почитување на територијалниот интегритет на државите, додека во оној со Ерменија ја истакнува важноста на самоопределување на народите⁸⁴. Во суштина, интересите на земјите-членки на ЕУ се засноваат на геополитичките интереси во регионот, кои може да се дефинираат како „стабилен регион, безбедна достава на енергетски ресурси“ кои во ЕУ пристигнуваат токму од Азербејџан.

За разлика од Азербејџан, Македонија е копнена држава, без излез на море и нема енергетски ресурси со кои би го побудила интересот на меѓународната заедница. Нејзината геополитичка атрактивност се должи на територијалната местоположба, која го зазема централниот дел на Балканот, крстопат помеѓу некогашните трговски патишта: исток – запад (Via Egnatia) и север – југ (Via Militaris) и преку која може а, и не мора да поминуваат енергетските рути од Кавказот. Во изминатите години бевме сведоци на стратегии и натпревар во сфери на влијание повторно меѓу Русија, ЕУ, Америка, па и Турција, но овој пат на мапата на енергетскиот транспорт. Меѓутоа, за да ги сфатиме меѓународните интереси во регионот и конкретно во Република Северна Македонија, да се навратиме на конфликтот од 2001 година и неговото решавање. Ако сомничаво се гледа на настаните, тогаш може да се каже дека интересот на некои големи сили беше остварен, со самата дестабилизација на регионот, инструмент кој ќе овозможи давање помош за идно негово стабилизирање, што со други зборови значи контролирање и маневрирање. Затоа, од геополитичка гледна точка може да се каже дека интересот на меѓународната заедница за решавање на конфликтот во 2001 година беше стабилизација преку која ќе се воспостави контрола⁸⁵. Но како дестабилизацијата би влијаела на интересите на меѓународната заедница? Македонското прашање на меѓународната сцена не е ново и е дел од идеологиите за големи држави на нејзините соседи. Тоа значи дека неговото отворање или дестабилизација би значело дестабилизација на целиот регион. Според аналитичарот Шалти, настаните во Македонија предизвикаа загриженост заради можната ескалација на борбите и појава на голем број бегалци, што сериозно би го дестабилизирало регионот и би ги загрозило интересите на САД во европската безбедност⁸⁶. Конфликтот во 2001 стаса во Македонија како домино

⁸⁴ Lorenzo Ferrari, *Nagorno – Karabakh: la prudenza dell'UE*, 30.10.2020 (10.02.2021) Retrived from <https://www.balcanicaucaso.org/areel/Azerbaijan/Nagorno-Karabakh-la-prudenza-dell-UE-205860>

⁸⁵ Во овој контекст може да се споменат видувањата на американскиот професор Чосудовски, според кој, основата на современата експанзионистичката стратегија на САД е само реинкарнација на старата римска максима *подели па владеј* и на македонскиот професор Шкарик, според кој, албанското сеционистичко движење им одговараше и на НАТО и на САД, затоа што кога Балканот е поделен на поголем број слаби и мали етнички држави, тие можат поупспешно да се владеат. Во: Сашо Велјановски, *Оп. цит.*, стр. 140

⁸⁶ Исто, 157

ефект од Косово и на меѓународната заедница ѝ одговараше и тука да застане, за да отпочне период на процес на стабилизација, во кој лесно може да се условува земја која има потреба од поддршка. Поддршката пристигна преку засилување на контролата на КФОР долж границата, олеснувачи во преговорите за потпишување на ОРД, а подоцна и поддршка преку процесот на разоружување на ОНА.

Конфликтите што се случија во Косово и во Македонија претставуваа можност за ЕУ да го направи тоа што не успеа во другите конфликти во бивша Југославија, но и покрај нејзината вклученост преку олеснувачот во преговорите, сепак мнението на некои аналитичари е дека овие конфликти уште еднаш ја докажаа улога и важноста на НАТО, а преку неа и на САД, во запирање на конфликти во регионот⁸⁷. Како резултат на добро завршената „мисија“ на овие простори, САД добија простор за нивно физичко стратешко место како на Косово (каде што американската база, заедно со Кинескиот сид се единствени кои се гледаат „од Месечината“⁸⁸) така и во Македонија (каде што американската амбасада има стратешко место во градот). На овој начин, САД и НАТО се на чекор од евроазискиот простор од каде што може да се делува во сите правци. Покрај ова, САД се на *Портата кон Истокот* од каде што можат да ги спречат руските превирања, а воедно да го контролираат и моравско-вардарскиот премин кој со векови наназад е во геополитичките агенди на големите сили. Во прилог на ова може да се земат заклучоците на Велјановски дека преку дипломатскиот ангажман на САД и НАТО во војните на Балканот, во кој влегува и конфликтот од 2001 година, САД ја зацврстија својата позиција на Балканот, целосно го маргинализираа присуството на Русија, ја потврдија лидерската улога на САД на меѓународната арена и ефикасноста на НАТО во запирање на етнички конфликти⁸⁹. Во однос на руската дипломатија, пак, за конфликтот од 2001 година, може да се спомне дека на самиот почеток на кризата Русија го обвини НАТО дека не успеало да ги уништи терористичките активности на Косово, Јужна Србија и во Македонија и повика меѓународната заедница да преземе итни чекори, вклучувајќи и употреба на сила, со цел да се спречи ескалација на конфликтот на Балканот⁹⁰. За разлика од својот дипломатски ангажман во однос на косовското прашање во Србија, како и културните и историски блиски врски со Србија и Грција, Русија од крајот на немирите во 2001 година речиси нема коментар за политичката ситуација во земјата, а Македонија не успеа да ѝ го привлече вниманието⁹¹. Како пример може да се земат збиднувањата поврзани со Јужниот и Турскиот тек. Имено, беше планирано Македонија да се поврзе преку крак на рускиот Јужен тек, но заради

87 Според Бжежински, Европа е де факто воен протекторат на САД додека Сенаторот Бајден изразува сомневање дека ЕУ самата може да се справи со кризата во сопствениот двор. Види во: Исто, 159

88 Aleksis i Zhil Trud, *Razaranje Balkana, kako su razbili Jugoslaviju*, Xenia, Metella, 2013, p.26

89 Сашо Вељановски, *Он. цит.*, стр. 191

90 *Russia calls for Balkans intervention*, Op.Cit.,

91 *Macedonia: a pawn in the Russian geopolitical game?*, DW, 26.05.2015, (25.06.2021) Retrieved from <https://www.dw.com/en/macedonia-a-pawn-in-the-russian-geopolitical-game/a-18476013>

европските и американски политики кои се одразија во Бугарија, Русија ја прекина изградбата на Јужниот тек и се одлучи за изградба на нов, Турски тек. Новиот тек поминува преку Бугарија, Србија и Унгарија и овој пат Македонија не е поврзана со крак, што покажува на нејзината маргинална улога на енергетските рути. Утешна е последната вест дека Република Северна Македонија ќе биде вклучена во изградба на терминалот за течен природен гас во близина на Александропулос во Грција, чија поддршка пак е одобрена од САД. Во однос на инволвираноста на ЕУ, за разлика од САД, ЕУ ни овој пат не успеа сама да го реши конфликтот, меѓутоа беше вклучена во преговорите и потпишувањето на ОРД преку свој претставник, како и во финансиската и техничка поддршка за негово имплементирање.

Што е заедничко во дејствувањето во овие два конфликта од страна на меѓународната заедница? Како во азербејџанскиот случај така и во македонскиот, за решавање на конфликтите, меѓународната заедница се залага за територијален интегритет. Тоа значи дека Нагорно Карабах не може да се одвои од Азербејџан, иако е населено со мнозинство Ерменци, кои се залагаат за остварување на правото на самоопределување, додека во Македонија значи дека не постојат територијални решенија за етничките прашања, а за консолидација на унитарниот карактер на државата беше воведена децентрализација и нов модел на мултикултурно општество. Во првиот случај е задоволена само азербејџанската страна, додека во вториот се гарантира унитарност на државата, но се задоволуваат и барањата на иницијаторите на конфликтот. Имено, меѓународната заедница си дозволи подлабоко „мешање“ во внатрешните работи на Северна Република Македонија, земајќи ја предвид и нејзината евроатлантска ориентираност⁹². Уште во 1998 година, Меѓународната комисија за Балканот, во објавените заклучоци и препораки во „Незавршен мир“ истакнува дека примарната цел на надворешното влијание треба да биде охрабрување на албанскиот влог во македонската држава (и тоа преку создавање на македонско-албански односи во унитарна држава, кои би се оствариле преку примена на висок степен на децентрализација и постојано политичко воздржување од двете страни); УНПРЕДЕП кој обезбедува висок степен на спокојство по релативна ниска цена и ризик, треба да биде задржан сè до суштинскиот напредок на решавање на косовскиот проблем; и дека треба да се преземат чекори за намалување на напнатоста околу Тетовскиот универзитет и формирање на Јужноевропски универзитет⁹³. Со отпочнување на конфликтот,

⁹² Македонија уште од самиот почеток на осамостојувањето го изрази својот интерес за евроатлантската интеграција, интерес кој потоа резултираше со донесување на Одлуката за стапување во НАТО во 1993 година, потоа потпишување на Партнерството за мир од 1995 година, воспоставување целосни дипломатски односи меѓу РМ и Европската заедница во декември 1995 година, отпочнување на програмата Фаре со поддршка на реформите во земјите од Централна и Источна Европа, потпишување на Спогодбата за соработка меѓу РМ и Европската заедница во 1997 година, Спогодба во областа на транспортот и текстилот, добивање на статус кандидат за членство во НАТО во 1999 година, како и потпишување на Спогодбата за стабилизација и асоцијација од 2001 година, со која отпочна имплементирање на програмите КАРДС (програма за помош за земјите кои се дел Процесот за стабилизација и асоцијација).

⁹³ Сашо Велјановски, *Оп. цит.*, стр. 161

екстремизмот ќе биде вербално осуден, КФОР ќе биде повикан да продолжи да го запира неовластеното движење на илегални пратки на оружје преку границите во регионот, а меѓународната заедница ќе предложи свои претставници во олеснување на преговорите. Ова последното, од некои домашни аналитичари беше оценето како директно мешање во внатрешните работи во земјата, а нужноста за такво мешање била оправдана за да се донесат одредени непопуларни одлуки⁹⁴, или како што ќе истакне македонскиот професор Тупурковски, војната во Македонија е комплексен продукт на суптилна геополитичка логика на решавачките меѓународни фактори, кои имаат нагласен интерес стратешки да ги контролираат балканските констелации.⁹⁵

Во азербејџанскиот случај, уште во времето на осамостојувањето на кавкаските републики во 1991 година и во согласност со тогашните норми за отцепување и независност, востановено е дека Нагорно Карабах нема правна основа за отцепување од Азербејџан, ниту за основање самостојност. Меѓутоа, земајќи предвид дека конфликтот опстојува со децении и во слични случаи е применета различна практика (случајот со Косово), меѓународната заедница беше и сè уште е многу внимателна, затоа што Азербејџан не само што има приоритетно место во нивните политики (за енергетската безбедност), туку и донекаде се зависни од неговата политика.

Заклучок

Земајќи го предвид мултикултурниот аспект на македонското и азербејџанското општество, одредени проблеми поврзани со незадоволството на малцинствата во овие две држави го привлекоа меѓународното внимание и станаа дел од агендата на големите сили. Иако со различна природа на етнички конфликт, заедничка за овие две држави е вклученоста на меѓународната заедница во изнаоѓање на решение на конфликтите. Тргувајќи од целта на истражувањето, да се увиди кои се резултатите, улогата и интересите на меѓународната заедница во решавање на мултикултурните прашања, односно во решавање на етничките конфликти, најнапред би ги истакнале сличностите и разликите меѓу двата случаја кои се предмет на анализа и компарација во овој труд. Додека во азербејџанскиот случај конфликтот вклучува две држави и една самопрогласена, во македонскиот случај конфликтот беше од внатрешна природа (меѓу безбедносните сили на државата и

⁹⁴ Велјановски истакнува дека би било несериозно доколку меѓународното посредување во кризата во РМ не би било толкувано како директно мешање во внатрешните работи на земјата, но секако би се согласиле и со констатацијата на проф. Малески дека „тоа мешање би требало да се сфати како нужност, бидејќи домашните политичари требало да донесат тешки и непопуларни политички одлуки, што секако би било одбегнувано, без меѓународниот притисок и интервенција“, Исто, стр. 155-156

⁹⁵ Исто, стр. 146

албанската паравоена формација ОНА). И во двата случаја се работи за вооружен конфликт, причина поради која се вмеша и меѓународната заедница.

Ако се земе општата дефиниција за етничкиот конфликт (кој се поврзува со политички, економски, социјални, културни или територијални прашања, и се дефинира како етнички конфликт, доколку она што му претходи и можните решенија се перципирани долж етничките линии), може да се каже дека конфликтите во двата случаја се од етничка природа. Во азербејџанскиот случај, причината за конфликтот е самопрогласувањето на независност од страна на еден дел од населението (Ерменците) на територија (која според уставот е конститутивен дел на Азербејџан), а на која тие претставуваат мнозинство, додека во македонскиот случај иако постојат повеќе гледишта (дека конфликтот беше резултат на „ефект на прелевање... на „акумулирано незадоволство на Албанците“... „инсцениран“... дека „условите го навестувале“... дека целите се „територијални“) сепак во контекст на дефиницијата, и доколку се земат предвид и решенијата (содржани во ОРД) за негово прекинување, може да се каже дека конфликтот беше од етничка природа и избувна заради неостварените барања на Албанците.

Постоеше издржаност во барањата во македонскиот случај, ако се земе предвид фактот дека Албанците го губат својот конститутивен статус во државата (а своите барања и незадоволство го манифестираат уште од самиот почеток на конституирање на независна Македонија), меѓутоа контрадикторно на ова може да се каже дека издржаност и не постои, ако ситуацијата се анализира од аспект на заштита на малцински права и нивна заштита (националностите во Уставот од 1991) кои според македонскиот Устав беа во согласност со меѓународните стандарди за заштита на малцинствата и тие добија позитивната оценка од страна на Бадинтеровата комисија. Во азербејџанскиот случај, од една страна има издржаност во барањата затоа што постои правото за самоопределување и отцепување, меѓутоа тоа не може да се оствари во случајот со Нагорно Карабах, затоа што претставува конститутивен дел од Азербејџан.

Во македонскиот случај, меѓународната заедница најде брзо и трајно решение⁹⁶, со сеопфатна промоција на мултикултурализмот; во случајот со Нагорно Карабах решавањето на статусот се одолговлекува без трајно решение кое ќе ги задоволи двете страни. Во трудот беше направена споредба на уставното уредување за промоција и гаранција на мултикултурализмот во двете општества; и целосна анализа на етничките конфликти и улогата на меѓународната заедница во нивното решавање, со посебен акцент на одредени геополитички интереси кои би можеле да се сметаат за фактори во не/решавањето на проблемите. Од истражувањето

⁹⁶ Преку методите на „шатл-дипломатија“, високиот претставник за ЕУ за заедничка надворешна и безбедносна политика, Солана и генералниот секретар на НАТО, Робертсон, успеаја да остварат две значајни цели: да извршат притисок врз македонските власти да не прогласат воена состојба и да овозможат креирање на Влада на национално единство. Исто, стр. 155

може да се заклучи следното: и покрај тоа што Азербејџанците претставуваат 91,6 % од вкупното население, азербејџанскиот Устав се заснова и го промовира граѓанскиот принцип, додека во македонскиот случај конститутивноста на државата се водеше од националниот принцип, односно *национална држава на македонскиот народ* од кој беше исклучено 33 % од населението. Оттука, ваквата уставна поставеност во македонскиот случај се покажа како проблем за Албанците и тој се претопи во вооружен конфликт. Меѓутоа, да се напомене дека за разлика од азербејџанскиот Устав, македонскиот Устав ги споменуваше и другите националности кои живеат во рамките на македонската држава и обезбедува низа права за слободно изразување, негување и за развивање на идентитетот и националните особености. На прашањето дали вака поставените уставни (се мисли на националниот и граѓанскиот принцип на кој се засноваат уставите) претставуваат причина за конфликт: во македонскиот случај да, во азербејџанскиот не, затоа што во конфликтот со Нагорно Карабах, проблемот не беа малцински права или конститутивен елемент, туку оспорување на правото за самоопределување. Оттука, во македонскиот случај конфликтот се реши брзо со измени на уставот во насока на промоција на мултикултурализмот преку проширување на правата на малцинствата, додека во азербејџанскиот случај правото на самоопределување не е поддржано ниту од меѓународната заедница. Прашањето што се јавува тука е зошто меѓународната заедница успеа да влијае брзо и длабоко во решавање на конфликтот во Македонија, а во азербејџанскиот случај не? Секако, одговорот лежи во геополитичкиот интерес. Од наведените примери на инволвираност, случајот со Нагорно Карабах покажува дека економските интереси се посилни дури и од „братските“ (славјанство, христијанство, ислам и слично). Иран е на страната на Ерменија, Израел на страната на Азербејџан, Русија има повеќе корист од Азербејџан, отколку од Ерменија, а во овој случај не се спротивставува ни на Турција. Иако многу аналитичари го споредуваат конфликтот во Нагорно Карабах со конфликтот во Косово, сепак во азербејџанскиот случај, „косовското“ решение не беше земено како опција од страна на меѓународната заедница, затоа што во тој случај би изгубил Азербејџан, а оттука тоа негативно ќе се одрази на интересите на меѓународната заедница. Во македонскиот случај, Македонија е таа која зависи од меѓународната заедница (евроатлантските политики и поддршката за нивно спроведување), а не обратно, затоа во неа имаше можност за внатрешно „мешање“ и „диктирање“ на правила.

Од севкупното сумирање на наведените податоци во ова истражување, уште еднаш се докажува дека, сепак, геополитичките интереси се посилни дури и од меѓународните стандарди и дека геополитичката атрактивност на земјите игра голема улога како тие ќе бидат третираны на меѓународната сцена.

На самиот крај да се напомене дека во ова истражување беше направена компарација меѓу две држави кои навидум можеби немаат многу допирни точки,

меѓутоа нивните мултикултурни општества се секогаш добар повод за компарација за да се споредат политиките за нивна промоција и можеби да се земат како примери од кои едната или другата би можеле нешто да научат. Секако, фокусот во истражувањето, освен на мултикултурните аспекти, беше ставен на тоа како меѓународната заедница интервенира на етничките конфликти и дали и зошто се носат различни политики. Иако во конкретниот случај, конфликтите се разликуваат еден од друг, идејата на истражувањето беше да се види дали меѓународната заедница тргнува од сопствените интереси во решавање на одреден конфликт или од реалните потреби на оние што ги прават конфликтите, причина заради која од овој аспект македонскиот и азербејџанскиот случај се добар пример за ваквите анализи и размислувања.

Користена литература

1. *Актите на првото заседание на АСНОМ*, Парламентарен институт на Собранието на Република Македонија, <https://www.sobranie.mk/>
2. Alice, Ackermann, *Making peace prevail, preventing violent conflict in Macedonia*, Syracuse University press, 2000
3. *Breve storia del Nagorno-Karabakh tra diritto internazionale e legge del più forte*, 2.11.2020, Filodiritto, Quotidiano di cultura, diritto e società, Bologna, <https://www.filodiritto.com/breve-storia-del-nagorno-karabakh-tra-diritto-internazionale-e-legge-del-piu-forte>
4. Laurence Broers, *Armenia – Azerbaijan conflict: Why Caucasus flare-up risks wider war*, 30 September 2020, VVC News, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54356336>
5. Bucharest Summit Declaration, 03 April 2008, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm
6. Државен завод за статистика, *Попис на населението, домаќинствата и становите во РМ, 2002*, <http://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija.aspx?id=54>
7. Encyclopedia Britannica, Inc. <https://www.britannica.com>
8. Giuseppe Gagliano, *Come si destreggia Israele tra Armenia e Azerbaijan in Nagorno-Karabakh*, Start Magazine, <https://www.startmag.it/mondo/come-si-destreggia-israele-tra-armenia-e-azerbaijan-in-nagorno-karabakh/>
9. Chiara Gentili, *Nagorno-Karabakh: Francia teme il ruolo della Turchia*, Sicurezza internazionale, Luis Osservatorio sulla sicurezza internazionale, <https://sicurezzainternazionale.luiss.it/2020/11/21/nagorno-karabakh-francia-teme-ruolo-della-turchia/>
10. Киро Глигоров, *Македонија е сè што имаме*, ТРИ, Скопје, 2000
11. Bülent Gökyay, *Petrolio e geopolitica nel bacino del Mar Caspio*, Volume IV / Economia, politica, diritto degli idrocarburi

12. Александар Христов, Јован Донеv, Македонија во меѓународните договори 1875-1919, Архив на Македонија, Матица Македонска, Скопје, 1994
13. Branimir Jovanovic, *The EU should resolutely after the Bulgarian veto*, *The Vienna Institute for international Economic studies*, 15 December 2020, from <https://wiiw.ac.at/the-eu-should-act-resolutely-after-the-bulgarian-veto-n-476.html>
14. Lorenzo Ferrari, *Nagorno – Karabakh: la prudenza dell'UE*, <https://www.balcanicaucaso.org/aree/Azerbaijan/Nagorno-Karabakh-la-prudenza-dell-UE-205860>
15. Mark Laity, *Preventing war in Macedonia, Pre - Emptive Diplomacy for the 21 st Century*, RUSI Кралски институт на заедничките служби, 2009, <https://www.fosm.mk/CMS/Files/Documents/Sprecuvanje-vojna-vnatresni-mark-lejti.pdf>
16. Охридски Рамковен Договор, https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/ramkoven_dogovor-3.pdf
17. Одлука на Уставниот Суд од 18.11.1998. (21.06.2020) Retrieved from <http://ustavensud.mk/?p=7259>
18. *Од патот по Македонија, „Глигоров е жив доказ дека војната во Југославија можеше да се избегне“* Извадоци од книгата на Предраг Матвејевиќ, „Граници и судбини(1)“, 17.03.2015, MKD, (16.06.2021) Retrieved from <https://www.mkd.mk/makedonija/od-patot-po-makedonija-gligorov-e-zhiv-dokaz-deka-deka-vojnata-vo-jugoslavija-mozheshe-da>
19. Мирјана Малеска, *Етнички Конфликт и прилагодувањето*, Култура, Скопје, 1997
20. Sergey Markedonov, *Russia and the Nagorno-Karabakh conflict: a careful balancing*, Istituto per gli studi di politica internazionale, <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/russia-and-nagorno-karabakh-conflict-careful-balancing-19832>
21. *Macedonia: Country Background and recent conflict*, Congressional Research Service, Novembre 7, 2001- March 28, 2002, <https://www.everycrsreport.com/reports/RL30900.html>
22. Дејан Маролов, Оливер Митев, *Создавање на независна Република Македонија, внатрешни состојби и надворешни политики*, Универзитет Гоце Делчев – Штип, 2016
23. Михајло Миноски (редакција и коментари), *Македонија во билатералните и мултилатералните договори на балканските држави 1861-1913, документи*. Архив на Македонија, Филозофски факултет, Матица македонска
24. Меѓународна соработка, Република Македонија на патот кон ЕУ, Собрание на РСМ <https://www.sobranie.mk/r-makedonija-na-pat-kon-eu.nspх>
25. *Nagorno Karabakh conflict: EU allocates additional 10 million euro to support those affected*, European Commission, 17 May 2020 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2462
26. Gabriele Natalizia, Daniele Pommier Vincelli (a cura di), *Azerbaijan, una lunga storia*, Passigli Editori, 2012, Firenze,
27. https://www.researchgate.net/publication/264542999_Azerbaijan_Una_lunga_storia

28. Vladimir Ortakovski, *Inter-ethnic relations and minorities in the Republic of Macedonia*, in Southeast European Politics, Vol.2, n.1, May 2001
29. *Охридски Рамковен Договор, Студии на случај*, Македонски Центар за меѓународна соработка, Скопје, август 2011
30. *Поделба на Власта и спроведување на Охридскиот Рамковен Договор*, Фондација Фридрих Еберт, Скопје, 2008, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/06358.pdf>
31. *Peace agreement data base*, <https://www.peaceagreements.org/view/310>
32. Duncan M. Perry, *The politics of terror, Macedonian liberation movements 1893-1903*, Скопје, Мароп, 2001
33. *Premio Mediterraneo di Pace 1998 a Kiro Gligorov*, 5 gennaio 1998, Fondazione Laboratorio Mediterraneo (16.06.2021) Retrieved from <https://www.fondazionemediteraneo.org/index.php/comunicati-stampa/20153?id=313>
34. *Putin si esprime sullo status giuridico del Nagorno Karabakh*, Sicurezza internazionale, Luis Osservatorio sulla sicurezza internazionale, <https://sicurezzainternazionale.luiss.it/2020/11/24/putin-si-esprime-sul-nagorno-karabakh/>
35. *Resolution 795, Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 11 December 1992, UNSCR, (16.06.2021) Retrieved from <http://unscr.com/en/resolutions/795>
36. Јан Рихлик, Мирослав Коуба, *Историја на Македонија*, Македонска Реч, Скопје, 2009
37. Barnett Rubin, (ed. By) *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund. 1996. 81 105 & 119 126 <http://home.uchicago.edu/~vfriedm/Articles/105Friedman96.pdf>
38. *Russia calls for Balkans intervention*, The Guardian, 23 март 2001, <https://www.theguardian.com/world/2001/mar/23/balkans4>
39. Nano Ruzin, looking forward to a Balkan Big Mac, <https://www.nato.int/docu/review/2003/issue2/english/special.html>
40. Сакамдакажам.мк, Да ја слушаа ПДП во 1991, немаше да има конфликт за рамковен договор, вели Исмет Рамадани, Сакам да кажам. Мк, 7 септември 2016, <https://sdk.mk/index.php/neraskazhani-prikazni/da-ja-slushaa-pdp-vo-1991-nemashe-da-ima-konflikt-za-ramkoven-dogovor-veli-ismet-ramadani/>
41. Anna Hess Sargsyan, *Nagorno - Karabakh: obstacles to a negotiated settlement*, CSS Analysis in security policy n.131, Center for security studies, April 2013 Zurich, <https://css.ethz.ch/>
42. Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd, 2004
43. Славко Милосавлевски, Мирче Томовски, Албанците во република Македонија 1945-1995, законодавство, политичка документација, статистика, НИП Студентски збор, Скопје, декември 1997

44. Службен Весник на СРМ, бр.29 од 26.07.1989
<https://www.slvesnik.com.mk/Issues/245BBB86D1354148B0725DC74D5D893A.pdf>
45. Blerim Shala, *Fyrom: Removing the causes of war*, (BCR N. 272 17 -Aug-.2001), Blerim Shala is editor-in-chief of the Pristina-based daily Zeri. <https://reliefweb.int/report/former-yugoslav-republic-macedonia/fyrom-removing-causes-war>
46. John Shea, *Македонија и Грција, битката за дефинирање нова балканска нација*, Скопје, Макавеј, 2002
47. Sarah Wilson Sokhey, Danilo Gjukovikj, This is why the West should pay attention to the drama in Macedonia, Washington Post, 29 May 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/05/29/this-is-why-the-west-should-pay-attention-to-the-drama-in-macedonia>
48. Statistical Yearbook of Azerbaijan 2020, The state statistical committee of the Republic of Azerbaijan, https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/?lang=en
49. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair countries,
<https://www.osce.org/mg/51152>
50. *Стенографски белешки, од четвртото продолжение на дваесет и петата седница на Собранието на РМ одржана на 14.11.1995 година*,
<https://www.sobranie.mk/WBStorage/Files/25sed4prod14noe95god.pdf>
51. Стенографски белешки од 26-тата седница на Собранието на РМ одржана на 17.11.1991, Собрание на Република Македонија, Скопје ноември 1991,
<https://sobranie.mk/WBStorage/Files/26sed17noem91god.pdf>
52. The Constitution of the Republic of Azerbaijan,
https://www.legislationline.org/download/id/5748/file/Azerbaijan_Const_1995_am2009_en.pdf
53. The minority languages in Azerbaijan, Worldatlas,
<https://www.worldatlas.com/articles/what-languages-are-spoken-in-azerbaijan.html>
54. The State Committee on Religious Associations of the Republic of Azerbaijan, http://www.dqdk.gov.az/en/view/pages/306?menu_id=83
55. The world Factbook, country Azerbaijan, CIA, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/azerbaijan/>
56. *Summary of Conclusion*, Helsinki Additional Meeting of the CSCE Council, 24 March 1992 <https://www.osce.org/files/f/documents/3/9/29121.pdf>
57. Иван Тошевски, *Нација или Нација?*, МИ-АН, Скопје, 2003
58. Aleksis I Zhil Trud, *Razaranje Balkana, Kakos u razbili Jugoslaviju*, Xenia, Metella, 2013
59. Turk stream, <https://turkstream.info/>
60. Устав на СРМ од 25.02.1974, Службен весник на СРМ, бр.7, год.ХХХ, 25.02.1974,
<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/0AF2E0456C964935B7705FB5BF6F31F9.pdf>

61. Устав на Република Македонија од 17.11.1991, Службен весник на РМ, бр.52 од 22.11.1991, <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/19D704B29EC040A1968D7996AA0F1A56.pdf>
62. Biljana Vankovska, The role of the Ohrid Framework agreement and the peace process in Macedonia, Stefano Bianchini et al (eds.), Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans, 2007, https://www.academia.edu/1267906/The_role_of_the_Ohrid_framework_agreement_and_the_peace_process_in_Macedonia
63. *Во Фебруари 1994 година Грција вовеле целосно трговско ембарго кон Македонија*, Македонска Нација, 03 ноември 2010, <http://www.mn.mk/aktuelno/2855-Vo-fevruari-1994-godina-Grcija-vovede-celosno-trgovsko-embargo-kon-Makedonija>
64. Сашо Велјановски, *Геополитиката на САД во конфликтите на Балканот (1990-2001)*, Балкански форум за безбедност, Скопје, 2007
65. Zafer Yildirim, U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From "Alliance" to "Strategic Partnership", Alternatives Turkish journal of international relations, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/19299>
66. Закон за основање на Државен универзитет во Тетово, Службен весник на РМ бр.8/2004 од 23.02.2004 година
67. Закон за високо образование, Службен весник на РМ, бр.64/2000 од 03.08.2000 година

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Ирена Шуменковска

Ирена Шуменковска е докторанд на политички науки на Правен факултет „Јустинијан Први“ во Скопје. Таа заврши додипломски и постдипломски студии на Факултетот за политички науки, дипломатија и меѓународни односи. Член е на Школата за политики на Претседателскиот центар за политичко образование. Ирена е активист во невладини организации и член на Македонскиот политиколошки форум. Таа е делегат во Факултетското студентско собрание на Правниот факултет „Јустинијан Први“ и активен учесник на домашни и странски конференции.

Области на истражување: дипломатија, меѓународни односи, геополитика, надворешна и внатрешна политика на САД, надворешна и безбедносна политика на ЕУ, надворешна и внатрешна политика на Грција и односите меѓу државата и религијата.

Електронска пошта: i_shumenkovska@yahoo.com

Изворна научна статија
УДК: 341.171.071.51:911.3(4-672ЕУ:495)

Ирена Шуменковска

ГЕОПОЛИТИЧКИТЕ ИМПЛИКАЦИИ ВРЗ ПРОШИРУВАЊЕТО НА ЕВРОПСКАТА ЗАЕДНИЦА СО ГРЦИЈА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

62

Вовед

Во седумдесеттите години, Европската заедница (ЕЗ) се насочила кон посиромашните, новонастанати демократии на Јужна Европа – Грција, Шпанија и Португалија. Првично, трите апликации биле поврзани, но Грција успеала да се одвои благодарение на новата влада на Константин Караманлис и строгата политика преку која се создал нов политички амбиент, благодарение на новиот Устав и укинувањето на монархијата. Грција, Шпанија и Португалија ја довеле Заедницата до политичка одговорност и по цена на негирање на принципите на она што самата Заедница се засновала. Во 80-тите години на XX век се случиле големи промени во грчката надворешна политика. Тие промени започнале со пристапот на Грција во Европската заедница на 1.1.1981 година, кога станала десетта членка на ЕЗ. Одлуката за грчкото членство во ЕЗ била прифатена од широкиот спектар политички партии во Грција, а ЕЗ станала централен дел од надворешните односи на Грција. Пристапувањето имало длабоки и генерално позитивни влијанија врз речиси секој аспект од грчкото општество, како на економски, така и на политички и социјален план. Грција се стремела кон економска стабилизација и демократска консолидација, воведувајќи многу структурни реформи кои биле потребни. Членството во Европската заедница дејствувало како моќен катализатор за домашни реформи и модернизација на општеството.

Предмет на анализа на трудот претставува влијанието на геополитиката во седумдесеттите години на XX век врз проширувањето на Европската заедница со Грција. Со продлабочувањето на европската интеграција, се зголемила можноста за идно ново проширување. Со падот на воената диктатура во Грција и враќањето на демократијата во јули 1974 година, во рок од една година Грција поднела апликација за полноправно членство во ЕЗ. Преговорите меѓу Грција и Европската заедница се своевиден преседан во однос на започнувањето на преговори со држава која тукушто зачекорила на демократскиот пат, а воедно и го немала економскиот капацитет како претходните апликанти. Овој труд се обидува да ја анализира интеграцијата на Грција и пристапот кон ЕЗ низ геополитичка призма и аргументот дека главниот мотив за идното проширување на ЕЗ со Грција е геополитики. Причините за кои Грција избрала целосен пристап во Заедницата ќе бидат сумирани по историски ред.

Трудот се осврнува на преговарачкиот процес меѓу Грција и Европската заедница. Нивниот однос наидува и на пречки поради внатрешнополитичките настани во Грција и владеењето на воената хунта. Анализата на овој труд е низ призма на геополитичката теорија, а методолошки главно се потпира врз историска анализа на настаните во седумдесеттите години на дваесеттиот век. Историската анализа на настаните ги опфаќа Договорот за асоцијација меѓу Грција и Европската економска

заедница од 1961 година, влијанието на воената хунта врз односот меѓу Заедницата и Грција, обновувањето на односите и продолжувањето на преговарачкиот процес сè до полноправното членство на Грција во Заедницата. Во таа насока, одлуките донесени во овој период имале пресудно значење во трасирањето на нејзиниот развој на надворешен план.

Консеквентно на тоа, трудот ќе тежнее да ја апострофира демократизацијата на грчкото општество и да ги утврди главните карактеристики на влијанието на геополитиката во '70-тите и '80-тите години на XX век врз идното проширување на Европската заедница.

Теорија на геополитика и проширување на Европската заедница во седумдесеттите години на минатиот век

По Првата светска војна се случила комунистичка револуција во Русија, а подоцна по Втората светска војна, Велика Британија и Франција станале зависни од САД на економски и на воен план. Во овој развој на настаните почиваат првичните цели и идеи на ЕЕЗ. Посакуваниот „краен производ“ бил со цел за создавање мир и просперитет во Европа, копнеж по двете разорни светски војни.

Студената војна се однесува на периодот на советско-американската геополитичка и идеолошка конфронтација, опфаќајќи го 40-годишниот период меѓу крајот на Втората светска војна до падот на Берлинскиот ѕид во 1989 година. Поимот „геополитика“ ретко се користел, сè додека Кисинџер не почнал да го употреба поактивно во 1970-тите години. Геополитиката продолжила да влијае на политичката практика во текот на целата втора половина на дваесеттиот век.¹

По крајот на Втората светска војна и почетокот на Студената војна, геополитичката мисла била тесно идентификувана со јавното размислување, нацистичката програма за етничко чистење, холокаустот и обидот за европска доминација. Геополитиката е тесно поврзана со детерминирачки фактори како географија, економија и демографија, нивното влијание и импактот врз политиката, и особено надворешната политика на една држава. За време на Студената војна, САД промовираа економска специјализација и географска интеграција меѓу нејзините сојузници како основа за антисоветски сојузи.²

1 Gokmen, Semra Rana. *Geopolitics and the study of international relations*. Ankara: Middle East Technical University, 2010 (8-10)

2 Hochberg, Leonard., Sloan, Geoffrey. *Geopolitics, Geography and Strategic History*. Foreign Policy Research Institute by Elsevier Ltd, 2017 (2-3)

Класичниот геополитички мислител Халфорд Ј. Макиндер ја презентирал неговата објективна и фактичка анализа на геополитиката за време на Студената војна. Според Макиндер, крајот на Првата светска војна придонел за зачувување на Британија и на британската империја, за разлика од Втората светска војна, чија цел била одбрана на Западот од комунистичкото влијание.³ Акцентот на геополитиката на Европската заедница во овој временски период е главно насочена кон разграничување на евроазиската поврзаност, намалување и искоренување на руските влијанија во Европа.

Геополитиката во периодот на Студената војна прераснала во прашање од примарна важност. Безбедносното прашање се издигнало на површина, а според тврдењата на антропологот Хју Густерсон, „безбедносните сцени“ опфаќаат распределба на воена сила и воено-научни ресурси во рамките на националните држави, вклучувајќи ги маргините на идентитет, моќ и ранливост. Следствено на горенаведеното, разгледувањата на геополитичките прашања не можат да се сведат на „географски“ факти, туку потребна е и длабока идеолошка анализа.⁴

Критичката геополитика ги зема предвид нарушувањата на геополитичките дискурси, па оттука примарната цел не е насочена кон географијата на политиката, туку кон „географската спецификација на политиката“.⁵ Акцентот е насочен кон вкрстување со конструктивистички и постструктуристички насоки во теоријата на меѓународните односи, но исто така задржува посебен фокус на географските претпоставки што ја зацврстуваат меѓународната политика. За време на Студената војна, источноевропските студии биле длабоко идеолошко поле, изолирани од теоретски дебати во општествените науки.⁶

Концептот на Источна Европа како варијанта на Истокот бил измислен во осумнаесеттиот век, кога Источна Европа била обележана како дел од Европа во географска смисла. Разликата на регионот од Западна Европа станал концептуализиран како оддалеченост од идеализираната Европа. Источна Европа била вклучена во географскиот ентитет наречен Европа, но истовремено исклучена од неа како политички или културен ентитет. Клучно е да се запамети дека Источна Европа не се појавила како неповратен туѓ аутсајдер, само прераснала во складиште на негативни конотации во Европа. Концептуално, таа стана граница меѓу Европа и Азија.⁷

3 Hochberg, Leonard., Sloan, Geoffrey. *Geopolitics, Geography and Strategic History*. Foreign Policy Research Institute by Elsevier Ltd, 2017 (2-3).

4 Kuus, Merje. *Geopolitics Reframed: Security and Identity in Europe's Eastern Enlargement*. New York: Palgrave Macmillan, 2007 (7)

5 Dawson, Andrew., Fawn, Rick. *The changing geopolitics of Eastern Europe: An introduction*. *Geopolitics* 6, 2001 (3)

6 Kuus, Merje. *Geopolitics Reframed: Security and Identity in Europe's Eastern Enlargement*. New York: Palgrave Macmillan, 2007 (7)

7 Ibid. (22-23)

Студената војна била потврда за претходно изнесените тези. За време на геополитичкиот дискурс на Студената војна, Советскиот Сојуз и неговите сателитски држави, не само што биле антагонистички и заостанати, туку изгледале делумно азиски. Премногу често Централна и Источна Европа се третирале како единствен блок, а малку се правело разлика меѓу Русија, советските републики и сателитските држави. Ова нарушување на географските сложености било особено изразено во безбедносните студии. Тоа поле било особено цврсто поврзано со владино-разузнавачките и воено-индустриските комплекси.⁸

Централноисточна Европа е длабоко поврзана со „геополитичкото“ минато или наратив за „враќање кон Истокот“ затоа што ја вградува политиката во смисла на присуство или отсуство на Истокот како идентитет или одлика. Истокот е силно врзан со аналитички акцент на „присуството“ на историјата, а тоа е речиси задолжително кога станува збор за Централноисточна Европа.⁹

Доколку направиме ретроспектива на настаните, грчката Граѓанска војна била една од првите воени конфликти што се случиле во периодот по крајот на Втората светска војна. Победата над комунистите била епилог на идното грчко членство во НАТО, како и големата поддршка што во тоа време САД им ја давале на Грција. Всушност, Студената војна меѓу САД и СССР била предизвикана од грчката Граѓанска војна и опасноста по грчката независност, преку продор на влијанија произведени од САД со западноевропските држави и Советскиот сојуз со своите сателити.

Блоковата поделеност на светот и геополитичките импликации на Студената војна во Источна Европа придонеле за зголемување на интересот на САД и СССР да вршат влијание врз Балканот, а особено во Грција. Грција била држава од најголемо значење, од економски и стратешки аспект, за спречување на советската доминација на Источниот Медитеран и заштита на снабдувањето со нафта од Блискиот Исток. Затоа САД биле посветени на зачувување на независноста и територијалниот интегритет на кралството, охрабрувајќи ги властите да воспостават Влада на национално единство и да преземат низа економски реформи. Поларизацијата и нестабилноста на грчката политичка сцена во средината на 60-тите години на минатиот век биле директен резултат на Граѓанската војна и длабоката поделба меѓу левичарски и десничарски делови на грчкото општество. Државниот удар во 1967 година придонел Грција да потпадне под власт на воена хунта. Воената хунта на власт била до 1974 година, кога и официјално власта ѝ била предадена на демократски избраната Влада на Грција.¹⁰ Поларизираноста на грчкото општество, подемот на комунизмот во соседството, Граѓанската војна,

8 Kuus, Merje. *Geopolitics Reframed: Security and Identity in Europe's Eastern Enlargement*. New York: Palgrave Macmillan, 2007 (23)

9 Lieven, Anatol. *Against Russophobia*. World Policy Journal, Vol. 17, No. 4, pp. 25-32, 2000 (25-32)

10 "The Civil War in Greece", Digital Research in European Studies, accessed July 5, 2021, <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/55c09dccc-a9f2-45e9-b240-eaef64452cae/2a3241dd-a928-4ef6-808d-f0dae7fed954>.

слабата економија и стравот на ЕЗ од можноста Грција да потпадне под влијание на источноевропскиот комунистички блок, биле доволна причина за зголемување на амбициите за проширување на ЕЗ и насочување кон посиромашни држави, кои тукушто зачекориле кон демократскиот пат, а со тоа и целосно спречување од понатамошен продор на влијание и негативни последици предизвикани од СССР.

Во 1970-тите години, ЕЗ се соочила со длабоки промени во меѓународниот економски систем, проследено со последиците од првата нафтена криза, националниот протекционизам и влијанието на првото проширување, кое ќе го смени начинот на кој ЕЗ делувала во однос на политиките во нејзините институции. Тие промени во рамките на Заедницата биле производ на европесимизмот на европската интеграција во средината на 1970 година, особено со медитеранското проширување. Во средината на 1970-тите години, бранот на демократизација што се случи во јужните европски земји придонел за уште една рунда на проширување која и дотогаш не била главен приоритет на ЕЗ. Сепак, Заедницата направила отстапки во однос на политиката на проширување, внатрешните реформи, како и придобивките од земјите-членки.¹¹

Во средината на 70-тите години на минатиот век, голем предизвик за Заедницата било проширувањето со држави кои отстапуваат од дотогашните практики. Приоритет во претходните проширувања биле репрезентативна демократија и економска стабилност и напредок. Следниот бран на проширување на ЕЗ е различен од претходните проширувања и е насочен кон држави кои немаат доволен демократски и економски капацитет.

Анализата на европската интеграција е нецелосна доколку ја занемариме политиката за проширување, која е поврзана со теоретски дебати околу пристапувањето на членките. Од 1970-тите години, се зголеми бројот на членки во ЕЗ, и тоа од шест во 1950-тите, бројот нараснал на дванаесет членки во 1986 година.¹² Ако, од една страна, проширувањето е „најважното прашање со кое се соочила Европската заедница“, од друга страна, настаните од текот на Студената војна влијаеле врз поголемиот дел од историјата на ЕЗ.¹³

Договорот за Европската заедница експлицитно наведува дека секоја европска земја може да аплицира за членство ако ги почитува демократските вредности на ЕЗ и е посветена на нивно промовирање. Во 1973 година, шеснаесет години по основањето на Европската заедница, било првото проширување. Сепак, биле потребни уште две години за нов круг на пристапни барања. Со падот

11 Bache, Ian., George, Stephen. *Politics in the European Union*. Oxford: OUP, 2006 (129)

12 "What is the European Union?", Open media hub, accessed October 10, 2019, <https://openmediahub.com/eu-basics/what-is-the-eu/>.

13 Cunha, Alice. *The European Economic Community's Third Enlargement*. Miami: Miami-Florida European Union Center of Excellence, 2012 (5)

на авторитарните режими во јужна Европа, Португалија, Грција и Шпанија ќе го започнат својот пат кон демократијата. Меѓутоа, ќе биде потребно извесно време додека се постигне минимален степен на демократска консолидација. ЕЗ ги следела со внимание и загриженост политичките настани што се случувале во јужноевропските земји уште од самиот почеток, а воедно и ја ограничи економската помош и политичката поддршка за воспоставување на демократски режим. Најпрво, само демократските земји можат да добијат економска и финансиска помош, а потоа да станат членки. Неопходните аргументи за да се побара пристапување биле суштински, и тоа демократска стабилизација и економски развој. По проширувањето со Грција, поддршката на демократијата станала јавно признаена цел на ЕЗ, а Португалија и Шпанија го искористиле тоа во своја полза.

Грчката внатрешна политика во периодот на шеесеттите и седумдесеттите години на минатиот век

Во периодот на шеесеттите и седумдесеттите години на минатиот век, грчкото општество било соочено со длабок раскол меѓу комунистите и националистите, што резултирало со воени мешања во политиката. Грција често потпаѓала под диктаторска власт, како што било во периодот од 1967 до 1974 година. Граѓанската војна и нестабилноста на политичката сцена, монархистичката диктатура и комунистичкиот тоталитаризам, резултирале со тоа што политиколозите ја класифицирале како „Преторијанска земја“, заедно со Шпанија, Португалија и Турција, како и некои земји од Централна и Јужна Америка.¹⁴ По воениот удар на полковниците изведен на 21 април 1967 година, кралот бил принуден да ја напушти земјата и да побегне во Италија, Караманлис¹⁵ подолг временски период се наоѓал во странство¹⁶, а останатите водечки грчки политичари биле уапсени. Воената хунта била на власт во Грција сè до 1974 година.¹⁷ Падот на диктатурата на воената хунта, во летото 1974 година, предизвикал низа турбуленции во Кипар и тоа ги отворило портите за една нова ера. Константин Караманлис, претставник од партијата Нова демократија, се вратил на власт во 1974 година, во периодот на транзиција на општеството, кога се воспоставиле и се консолидирале демократските институции, што довело до ефикасна реинтеграција на грчкото општество.¹⁸

14 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (33)

15 Константин Караманлис бил премиер на Грција во периодот (6 октомври 1955 – 5 март 1958; 17 мај 1958 – 20 септември 1961; 4 ноември 1961 – 17 јуни 1963)

16 Партијата на Караманлис изгубила на изборите во ноември 1963 година, а Караманлис заминал во доброволен егзил во Париз, додека Грција била под власт на воената хунта.

17 Докмановиќ, Мишо. *Балканот и американската дипломатија во XX век*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2014 (196)

18 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (118)

По падот на воениот режим, новата влада на Константин Караманлис одлучила да спроведе референдум, со цел да ја реши политичката дебата, односно политичкиот раскол меѓу оние што ја поддржувале парламентарната демократија и лојалните на уставната монархија.¹⁹ Караманлис успеал да создаде нов политички амбиент, благодарение на новиот Устав и укинувањето на монархијата.²⁰ Кипарската криза²¹ во 1974 година можела да се смета како голема пресвртница во однос на грчките безбедносни размислувања во периодот по Втората светска војна. Турската инвазија и последователна окупација на северниот дел на Кипар била многу трауматично искуство за Грција, но исто така и основа за нови размислувања во однос на безбедноста^{22, 23}

Европската ориентација на Грција станала очигледна со поднесувањето на апликацијата за пристапување кон новоформираната Европска економска заедница (ЕЕЗ) во јуни 1959 година. Апликацијата доведе до Спогодбата за асоцијација помеѓу Грција и ЕЕЗ, потпишана во јуни 1961 година, а воедно тоа беше првиот договор од ваков вид од страна на ЕЕЗ. Овој договор, всушност, претставуваше прв чекор кон интеграцијата на Грција во Европската заедница. Тој процес „се замрзна“ по наметнувањето на диктатурата во Грција (април 1967 година) и беше повторно активиран по враќањето на демократијата (јули 1974 година).²⁴ Во јули 1976 година продолжиле претпристапните преговори меѓу Грција и ЕЗ.²⁵ Грција во јануари 1981 година станала полноправен член на ЕЕЗ, а истата година биле спроведени избори. Главната трка се водела меѓу Нова демократија и ПАСОК (Панхеленското социјалистичко движење). Победа извлекла партијата ПАСОК, предводена од Андреас Папандреу, а во голема мера била резултат на фрустрацијата и слабоста на земјата на меѓународно ниво и неуспехот на Владата да обезбеди позитивен резултат во грчко-турските спорови.²⁶ ПАСОК им ветил на Грците надворешна политика во која Грција ќе биде „горда како нација“. Сепак, Владата на ПАСОК не ги прекинала односите со западните сојузници.²⁷ Пристапувањето на Грција во ЕЗ имало длабоки и генерално позитивни влијанија врз речиси секој аспект од грчкото општество, како на економски, така и на политички и на социјален план.

19 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (35)

20 Crampton, Richard. *The Balkans since second world war*. London: Pearson Education, 2002 (352)

21 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (35-37)

22 Заострените односи меѓу Грција и Турција во однос на кипарскиот спор, главно се однесувале на кипарскиот државен удар кој ја поттикнал Турција да го нападне Кипар и да окупира третина од северниот дел на меѓународно признаената Република Кипар. Понатамошното продлабочување и заострување на односите меѓу Грција и Турција настанало во 1983 година, со едностраното прогласување независност од страна на кипарските Турци и формирање на Турската Република Северен Кипар (ТРСК). Државата има дипломатски односи само со Турција, со која има одлична соработка на секој план. Другите држави ја признаваат само Република Кипар.

23 Jelavich, Barbara. *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983 (506)

24 "Greece's course in the EU", Hellenic Republic Ministry of foreign affairs, accessed October 16, 2019, <https://www.mfa.gr/en/foreign-pol-icy/greece-in-the-eu/greeces-course-in-the-eu.html>.

25 Crampton, Richard. *The Balkans since second world war*. London: Pearson Education, 2002 (356)

26 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (156)

27 Crampton, Richard. *The Balkans since second world war*. London: Pearson Education, 2002 (357-358)

Процесот на пристапување на Грција во ЕЗ

Грција не учествувала во почетните фази на европското обединување. Економската и политичката позиција ја дистанцирале Грција во однос на државите од Западна Европа, каде што безбедноста и индустриската интеграција станаа приоритетни во раните 1950-ти.²⁸ Следниот бран на проширувања се случил во осумдесеттите години, а ЕЗ се насочила кон посиромашните, новонастанати демократии на Јужна Европа – Грција, Шпанија и Португалија.

Внатрешната и надворешната турбуленција и екстензивното надворешно мешање заедно ја обликувале системската физиономија на Грција. Во текот на дваесеттиот век, Грција доживеа значителни турбуленции во своите надворешни и внатрешни односи. Економски, таа била класифицирана во категоријата на сиромашни, аграрни држави, зависни од трговијата и надворешно задолжена нација; накусо, неразвиена. Политички, таа била поларизирана, работејќи под лични и клиентелистички политички партии, чија главна цел била доминација и раководство со целокупниот државен сектор. Во исто време, историјата на модерната грчка држава ги илустрирала континуираните трендови на странска интервенција и мешање од страна на конкурентските големи сили.²⁹

3.1 Првичен пристап

Европската ориентација на Грција станала очигледна со поднесувањето на апликацијата за пристапување кон новоформираната Европска економска заедница во јуни 1959 година. ЕЕЗ се појавила како попривлечна опција за земјата која очајно барала поддршка за својот земјоделски сектор и за заштита на својата слаба индустриска база од европската конкуренција. Пристапувањето кон ЕЕЗ било бавно, но придонело за постепено намалување на традиционалниот трговски дефицит на Грција, како и за помош на земјата да ги исполни своите финансиски потреби, постепено ограничувајќи го континуираното вклучување на Американците во грчката економија, а воедно и намалување на американското политичко и безбедносно мешање.³⁰ Во преамбулата на Договорот за асоцијација било истакнато дека Договорните страни признаваат дека поддршката што Европската економска заедница ја давала за напорите на грчкиот народ за подобрување на нивниот животен стандард би го олеснил пристапувањето на Грција во Заедницата

²⁸ Botsiou, Konstantina. *Greece's Road to European integration: from Cold War frontline state to EC/EU-membership*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2014 (1)

²⁹ Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (81)

³⁰ Ibid.

во подоцнежн период. Се сметало дека главната пречка за надминување ќе биде изложеноста на конкурентското опкружување во ЕЕЗ. Според извештаите на Европската комисија (ЕК), грчката економија била премногу слаба за да биде изложена на меѓународната политика за конкуренција и либерализација. Договорот за асоцијација бил темелно и внимателно преговаран речиси две години и генерално се сметал за најширок и сложен договор, потпишан од ЕЕЗ со трета земја, а ги задоволувал повеќето од претходно наведените грчки услови: а) долг преоден период од 22 години за воспоставување на царинска унија, б) заштита на грчкиот извоз, в) директни инвестиции и г) финансиска помош од Европската инвестициска банка за грчката програма за модернизација.³¹ Одложувањето на заклучокот од преговорите било резултат дека за ЕЕЗ поставува многу важен преседан. Во исто време, одложувањето исто така може да се припише на разликата на интересите и ставовите меѓу ЕЕЗ и Грција, како и меѓу земјите-членки. Од економска страна, основното начело било дека може да нема рамнотежа меѓу обврските на Грција и Заедницата. Во земјоделството, договорот предвидувал евентуално усогласување на земјоделските политики. За финансиска помош, договорот предвидувал создавање соодветна рамка и воспоставување заеднички институции, додека Протоколот 14 предвидувал дека ЕЕЗ ќе ги одобри грчките заеми на вкупно 125 милиони долари во период од пет години. Примарната цел на помошта била да помогне во индустриското реструктурирање на грчката економија. Трето прашање било отстранувањето на трговските ограничувања и постепено формирање на целосна царинска унија.³²

Германија и Франција жестоко се залагале за вклучување на послабите економии, како онаа на Грција, на заедничкиот пазар како дел од континенталната европска идеја за солидарност и соработка по политички критериуми.³³ Во исто време, било истакнато дека отворањето кон меѓународна конкуренција ќе биде долг процес за Грција. За да им помогне на економијата и на општеството постепено да се приспособуваат, грчката Влада ја исклучила можноста за непосредно пристапување. Грчката левица целосно го отфрлила Договорот за асоцијација, исто како и европската интеграција.³⁴ На 8 јуни 1959 година, Грција побарала отворање на преговорите за да се поврзат со ЕЕЗ. Како резултат на тоа, на 9 јули 1961 година, ЕЕЗ и Грција потпишале Спогодба за асоцијација: според член 72, договорните страни се согласија да ја разгледаат можноста за пристапување на Грција и преку Спогодбата за асоцијација да се овозможи предвидување и целосно прифаќање на обврските на

31 Botsiou, Konstantina. *Greece's Road to European integration: from Cold War frontline state to EC/EU-membership*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2014 (3)

32 Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (81)

33 Botsiou, Konstantina. *Greece's Road to European integration: from Cold War frontline state to EC/EU-membership*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2014 (3)

34 Ibid.

Грција кои произлегуваат од Договорот со ЕЕЗ.³⁵ Откако опстојувала повеќе од еден век како типична балканска земја, Грција настојувала активно да го насочи своето присуство и да ја проектира својата иднина во рамките на извонредниот процес на европска интеграција.³⁶ Како што Цукалас забележал: „Ако идејата за Европа и понатаму функционира како олицетворение на една универзална цивилизација, Грција досега немала причина да се чувствува трајно исклучена на долг рок. И, следствено, за првпат по осамостојувањето, земјата се чинеше дека го следи патот што би можел да води кон ‘конечно решение’ на нејзината сродна дискурзивна контрадикција“.³⁷

Договорот за асоцијација, како и целокупните европски политики, уживале само делумна поддршка меѓу грчките политички елити. Договорот со ЕЕЗ бил забележан како начин да се смири внатрешната и надворешната комунистичка опасност.³⁸ Лукас Цукалис сметал дека Договорот меѓу Грција и ЕЕЗ имал политичко и економско влијание. Од економска страна, Договорот за асоцијација бил дел од растечката интернационализација на грчката економија, процес кој имал за цел отворање на земјата и приближување на односите со своите западноевропски партнери.³⁹

Во фокусот на Договорот од 1961 година бил забрзаниот економски развој на Грција, вклучително и одредби за прогресивно воспоставување царинска унија. Институционалните аранжмани биле со цел да се обезбеди ефективно функционирање на Договорот, а воедно и би бил преседан за идните договори. На врвот на институционалната пирамида бил Советот за асоцијација.⁴⁰ Со Советот за асоцијација требало да претседава претставник на Заедницата и претставник на Грција, во рок од шест месеци, а во негова надлежност била и можноста да формира комитет што понатаму би помогнал во извршувањето на задачите на Советот, и тоа би придонело за „континуирана соработка неопходна за правилно функционирање на Договорот“. Советот за асоцијација имал надлежност да ги дефинира задачите и овластувањата на овие комисији.⁴¹ Владите на земјите-членки, Советот на министри, Европската комисија или грчката Влада можат да се обратат до Советот за асоцијација за секој спор во врска со примената или толкувањето на Договорот.⁴²

35 Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (29)

36 Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgен. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (82)

37 Ibid. (83)

38 Ibid. (84)

39 Ibid.

40 Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (29)

41 Ibid.

42 Ibid.

3.2. Апликација

Спроведувањето на Договорот било прекинато во април 1967 година, по воениот удар и по преземањето на власта од страна на режимот на „грчките полковници“. Задржувајќи го Договорот, ЕЕЗ ја ограничи имплементација на тарифните намалувања и го оставила Договорот во неизвесност сè до враќањето на демократијата. Тоа се случило во јули 1974 година, со колапсот на воената диктатура и враќањето на демократската Влада. Во ноември истата година, новата грчката Влада ја информирала ЕЗ за намерата да бара полноправно членство и на 12 јуни 1975 година официјално ја поднела својата апликација.⁴³

Во средината на 1970-тите се чинело дека нема големи тешкотии за проширување, уште повеќе за прифаќање на новите нееднакви партнери во ЕЗ, поточно нееднаквите партнери, имено Грција, Португалија и Шпанија покажале желба и амбиција да аплицираат во Заедницата. Грција како и другите две земји, сакале да се приклучат на здружението кое го одразувало нивото на институционален развој надвор од одредените граници што овие земји посегнувале да ги постигнат.⁴⁴ Грција барала членство во ЕЗ главно од политички причини.⁴⁵ Причините за изборот на Грција за целосно пристапување кон Заедницата можат да се сумираат на следниов начин: (1) Грција ја сметаше Заедницата за институционална рамка каде што доминирала стабилноста, а тоа би било придонес за нејзиниот демократски политички систем и институции; (2) Грција се обидела да ја зајакне својата независност и позиција во рамките на регионалниот и меѓународниот систем преку развивање на своите односи со другите меѓународни актери надвор од Соединетите Американски Држави; (3) Грција ја сметала Заедницата како моќен фактор кој ќе придонесе за развој и модернизација на грчката економија и општество; (4) Грција настојувала, како европска земја, да биде присутна и да влијае на процесот на европска интеграција, како и на конфигурацијата на европскиот модел; (5) Реакцијата на Европската заедница за грчката апликација првично била изразена од Европската комисија, која според член 237 (во времето) на Римскиот договор морала да го изнесе своето „мислење“ за барањето на земјата за пристап во Заедницата. Комисијата го објавила своето „мислење“ на 28 јануари 1976 година, истакнувајќи дека треба да се даде „јасно позитивен одговор“ на барањето на Грција за пристапување, предложила предлог за институционализација на претпристапниот период за транзиција пред целосна институционална интеграција, со цел да се спроведат потребните економски реформи.⁴⁶ Одлуката за членство

⁴³ Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (30)

⁴⁴ Gürzel, Günay Aylin. *Greece's Accession to the EU and its integration process*. Ankara: Bilkent University, 2004 (15)

⁴⁵ Kaiser, Wolfram, Elvert, Jürgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (84-85)

⁴⁶ "Greece's course in the EU", Hellenic Republic Ministry of foreign affairs, accessed October 16, 2019, <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-the-eu/greeces-course-in-the-eu.html>.

првенствено треба да се толкува како одлука за безбедносна политика. Членството било сфатено како средство за балансирање на влијанието и моќта на САД, прицврстувајќи ја западната ориентација и посветеност на Грција.⁴⁷

Мислењето на Комисијата резултирало со согласување за грчкото барање, притоа советувајќи да се отворат преговорите, но сепак пристапот јасно предвидувал претпристапен период, како и преодни периоди за Грција по пристапувањето.⁴⁸ Имало три причини за амбивалентниот став на Комисијата: (1) Дотогашниот деликатно избалансиран период на ЕЗ кон Грција и Турција, со нивните договори за асоцијација и евентуално полноправно членство би придонело за одредена вознемиреност во тие кругови; (2) Економските импликации и структурните слабости во економијата; (3) Стравувањата за ефектот на грчкото членство во процесот на интеграција, особено во однос на директните избори во Европскиот парламент.⁴⁹ И покрај овие констатации, Комисијата го предложила претпристапниот период кој ѝ дозволува на Грција да се подготви за членство, а тоа би вклучувало значителна финансиска поддршка за да се обезбедат потребните структурни приспособувања, додека Грција се запознала со функционирањето на институциите и процесите на одлучување во ЕЗ. Во услови на силно противење од грчката Влада и добар дел од ефективното лобирање од грчкиот конзервативен премиер Караманлис, Советот на министри го отфрлил мислењето на Комисијата и наместо тоа била донесена одлука преговорите да се отворат.⁵⁰ Официјалните преговори биле завршени на конференцијата меѓу Заедницата и Грција, а тие траеле од 27 јули 1976 година (со отворање на министерскиот состанок) до 23 мај 1979 година. Сепак, тоа во никој случај не бил лесен процес. Мислењето на Комисијата било усвоено на 28 јануари 1976 година, а изјавата била квалификувана како млака. Изгледите за пристапување на Грција биле усвоени со значителен скептицизам.⁵¹

3.3 Преговори

Преговорите за членство на Грција започнале на 27 јули 1976 година, а Договорот за членство на Грција во Европската заедница бил склучен на 23 мај 1979 година.⁵² Првично, Франција се обидела да ги одложи вистинските преговори со цел да им се дозволи на Шпанија и Португалија – кои неодамна ја отфрлиле диктатурата – да формираат група од тројца кандидати, поради француската загриженост за

⁴⁷ Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (85)

⁴⁸ Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (30)

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (85)

⁵² "Second enlargement: Greece", Digital Research in European Studies, accessed October 15, 2019, <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/4a6854b3-62e2-4e41-aba6-9cfc2cf5a859>.

кохезијата во ЕЕЗ, за регионалните разлики и влијанието врз нивниот земјоделски извоз на француските фармери. Тој предлог бил отфрлен, но постоела загриженост дека секое доцнење во преговорите со Грција ќе испрати сосема погрешни сигнали до Шпанија и Португалија.⁵³ Во меѓувреме, особено во однос на темата за грчко-кипарско-турскиот триаголник, вообичаено биле истакнувани негативни аргументи, изразувајќи ја непријатноста и потенцијално штетните ефекти од пристапот на Грција кон односите меѓу ЕЗ и Турција. Степенот на оваа загриженост бил укажан од страна на Комисијата во однос грчко-турските односи, каде што категорично било наведено дека Заедницата „не треба да стане дел од споровите“ и ги повикала двете страни да ги елиминираат разликите.⁵⁴ Комисијата, исто така, посочила дека Грција и Турција треба да најдат „праведно и трајно решение“ за нивните разлики, а Грција на оваа изјава се жалела на политичко мешање надвор од надлежностите на Комисијата.⁵⁵

Клучниот предлог на Комисијата била воспоставување на преоден период, кој би можел да биде договорен во контекст на преговорите за пристапување. Како и Караманлис, Комисијата сметала дека апликацијата била првенствено политичка, со цел да се поправи балансот на власт меѓу Атина и Анкара, како и зајакнување на изгледите за крвката демократија. Така, приемот бил чисто политичка одлука, која носела „сериозен ризик за проширување на Заедницата во грчко-турскиот спор, нарушувајќи ја рамнотежата што ЕК претходно ја имала прокламирано за зачувување на односите со двете држави“⁵⁶. Импликацијата на фактот била дека ЕЗ најпрво се поставила на еднакво растојание од двете земји, а со прифаќањето на Грција како полноправна членка, Заедницата директно ќе стане дел од „Егејската студена војна“. Иако Грција дала цврсти гаранции дека нема да го блокира развојот на односите меѓу ЕК и Турција, неизбежно било дека грчко-турскиот ќор-сокак на крајот би прераснал во проблем на Заедницата.⁵⁷ Критериумот за „добрососедство“, останал како постојан елемент во постапката, при што Грција морала да истакне дека нема да го блокира пристапот на Турција во подоцнежна фаза.⁵⁸ Советот на министри едногласно ја прифатил грчката апликација во текот на истиот месец, па оттогаш, враќањето на целосната симетрија во односите меѓу Атина и Анкара станала неостварлива, а во повеќето случаи, недостижна цел.⁵⁹ Оттука, „борбата“ за грчкото членство, пред сè, била базирана поради политичка и безбедносна цел, а економските услови за влез станале „лесна“ жртва за идното членство.

53 Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (31)

54 Sjursen, Helene. *Questioning EU Enlargement Europe in search of identity*. London: Routledge, 2006 (23)

55 Emmert, Frank., Petrovich, Sinisha. *The past, present and future of EU Enlargement*. Fordham International Law Journal, Vol. 37, No. 5, pp. 1349-1419, 2014 (1368)

56 Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (86)

57 Ibid.

58 Emmert, Frank., Petrovich, Sinisha. *The past, present and future of EU Enlargement*. Fordham International Law Journal, Vol. 37, No. 5, pp. 1349-1419, 2014 (1368)

59 Kaiser, Wolfram., Elvert, Jurgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (86)

Од грчка страна, акцентот бил ставен на брзината и завршувањето на преговорите речиси по секоја цена. Економските размислувања биле подредени над политичките. Ова резултирало со судир меѓу владата и Киријазидис⁶⁰, како и со расцеп во самиот преговарачки тим, што довело до оставка на Киријазидис во почетокот на јануари 1977 година, помалку од два месеца по започнувањето на преговорите. Овој настан ја одразувал реалноста на политичките преференции на грчката Влада. Караманлис го назначил Вирон Теодопулос за генерален секретар на Министерството за надворешни работи и за нов претседател на Комитетот. Во исто време, министерот за надворешни работи го презел водството, на местото на министер за координација во преговорите на министерско ниво.⁶¹ Од средината на 1970-тите до средината на 1980-тите години, прашањето за грчкото членство во ЕЗ се соочувало со поделба меѓу политичките елити. Нова демократија ги застапувала ставовите за членство во ЕЗ, демократизација на грчкото општество и развој на економијата, а ПАСОК промовирал директно отфрлање на членството во ЕЗ, политичка и воена независност на Грција.⁶² Главните прашања за преговорите се фокусирале на: земјоделството; слободно движење на работници и на регионалната политика. Комисијата го истакнала мислењето за пристапот на Грција и ги истакнала проблемите во земјоделскиот сектор во земјата и нејзиното влијание врз ЕЕЗ. Несогласувањата околу оваа точка се однесувале на големината, развојот на фармерските стопанства и извозот на грчките земјоделски производи, коишто претставувале конкуренција за француските и италијанските земјоделци.⁶³

Слободното движење на работниците исто така било исклучително чувствително прашање. Комисијата сметала дека надворешната миграција најверојатно би се намалила по пристапувањето. Сепак, грчките обиди да обезбедат директен пристап до пазарот на трудот во ЕЗ по приклучувањето биле делумно попречени. ЕЗ и државите во западниот свет се соочувале со период на акутна невработеност и економска рецесија.⁶⁴ Причините на Грција, а воедно и на Караманлис за активноста и залагањето за приклучување на Грција во ЕЗ, можат да се сумираат на следниов начин: прво, Грција сметала дека преку Заедницата ќе може да ја загарантира стабилноста и демократијата во државата; второ, Грција преку членството во ЕЗ би можела да ја загарантира сопствената безбедност; трето, пристапот кон Заедницата, според Караманлис, се сметал за фактор кој би придонел за развој и модернизација на грчката економија и на грчкото општество; и четврто, но не и најмалку важно, Караманлис настојувал Грција, како европска земја, да има „присуство“ и влијание врз процесот на европската интеграција.⁶⁵ По завршувањето на претпристапните

⁶⁰ Николаос Киријазидис бил на чело на Централниот комитет надлежен за преговорите и финализирање на грчките позиции

⁶¹ Kaiser, Wolfram., Elvert, Jürgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004 (87)

⁶² Ibid. (88-89)

⁶³ Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (31)

⁶⁴ Ibid. (32)

⁶⁵ Gürzel, Günay Aylin. *Greece's Accession to the EU and its integration process*. Ankara: Bilkent University, 2004 (20-21)

переговори, Договорот за пристапување бил потпишан на 28 мај 1979 година и по ратификацијата, тој стапил на сила на 1 јануари 1981 година. Договорот предвидувал општ транзициски период од пет години, завршувајќи на крајот од 1985 година. Во некои сектори немало преоден период или бил многу пократок. Само во однос на слободното движење на лица и неограничениот извоз на домати и праски, бил прифатен транзициски период од седум години, кој завршил на крајот од 1987 година.⁶⁶

Пристапувањето на Грција кон Европската заедница

Во 1981 година се случиле големи промени во грчката надворешна политика. Тие големи промени, пред сè, започнале со пристапот на Грција во Европската заедница на 1.1.1981, кога станала десетта членка.⁶⁷ Одлуката за грчкото членство во ЕЗ, во јануари 1981 година, била прифатена од широкиот спектар политички партии во Грција, а ЕЗ станала централен дел од надворешните односи на Грција.⁶⁸ Истата година настанала промена во Грција, а на власт дошла социјалистичка влада предводена од ПАСОК. И покрај антиевропската и антизападна политика која ја застапувала ПАСОК, во средината на осумдесетите го променила својот став и антизападната политика што ја водела кон ЕЗ. Грчката Влада ја сфатила предноста на членството во ЕЗ, што би можело да придонесе за решавање на проблемите со Кипар.⁶⁹

Заклучок

Блоковската поделеност целосно ги променила дотогашните односи на континентот, а токму прашањето на Грција претставувало првиот голем предизвик за американската надворешна политика во Студената војна. Кипарскиот спор бил дополнителен мотив за сè поголемото присуство на влијание на САД и СССР врз политичката ситуација во Грција. Падот на хунтата придонесол за демократизација на грчкото општество и за целосна европеизација на Грција. Историјата на ЕЗ ни покажува дека проширувањето делува како поттик за продлабочување, бидејќи инсистира на институционални промени и реформа на политиките на Заедницата, притоа се нагласува дека проширувањето не може да ги стави во опасност основите, целите и кохезијата на Заедницата, ниту

66 Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009 (32)

67 "Greece", European Union, accessed October 16, 2019, www.europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/greece_en.

68 Couloumbis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003 (162–163)

69 Gürzel, Günay Aylin. *Greece's Accession to the EU and its integration process*. Ankara: Bilkent University, 2004 (23)

нејзиниот иден развој. За разлика од останатите апликанти во вториот и третиот бран на проширување, Грција имала повластен став. Сепак второто и третото проширување го претставуваат првото свесно проширување на Заедницата за поддршка на транзициски демократии. Политичка консолидација и враќање во европското семејство на демократии биле суштински цели за Грција, Португалија и Шпанија, како потврда за нивната меѓународна рехабилитација. Истовремено, демократската и финансиската поддршка придонеле за економски раст на среден и на долг рок; а на краток рок, членството го нагласило економскиот напредок што дотогаш го постигнале овие држави, потврдувајќи ги како веродостојни изгледите за странските директни инвестиции и зголемените трговски можности. Овој паралелизам меѓу демократската консолидација, засиленото финансирање од ЕЗ и перспективата за економски развој биле присутни во различни степени и во следните проширувања. ЕЗ преку демократската поддршка ја истакнувала важноста и јакнењето на безбедноста во Заедницата. Па оттука може да се тврди дека идното проширување било постигнато поради европски безбедносни причини. Португалија, Грција и Шпанија напредувале во процесот на демократизација за да ги задоволат приоритетите на ЕЗ. Од друга страна, беше јасно дека отфрлањето на апликацијата од овие три држави „ќе ги стимулира комунистичките сили кои очигледно сè уште биле живи во секоја од нив“, па оттука се истакнува дека причините за вториот и третиот бран на проширувања се политички, како за земјите-кандидати така и за земјите-членки. Идното членство на ЕЗ било сметано за „награда за демократизацијата“.

Комисијата го објавила своето „мислење“ на 28 јануари 1976 година, истакнувајќи дека треба да се даде „јасно позитивен одговор“ на барањето на Грција за пристапување, со предлог за институционализација на претпристапниот период за транзиција пред целосна институционална интеграција, со цел да се спроведат потребните економски реформи. Врз изнесените став на Комисијата влијаеле повеќе фактори, коишто имале, пред сè, политичка заднина. Меѓу позначајните геополитички аспекти што влијаеле на таквата одлука на ЕЗ биле Студената војна и кипарскиот спор, кои би придонеле за лесен продор на комунистички движења во грчкото општество, можноста од навраќање кон недемократски режими, кршењето на човековите права што особено било застапено за време на воената хунта, па оттука се отвора и безбедносното прашање кое било неопходно за понатамошно функционирање на ЕЗ. Желбата да се зајакне демократското владеење било доволен аргумент за надминување на прилично негативната економска проценка од Комисијата за пристапот на Грција.

Меѓу позначајните аргументи од грчката страна за интеграција во европското семејство биле националната независност, зајакнување на демократските слободи, соработка, социјален и економски напредок, јакнење на безбедноста. Главен мотив на ЕЗ за проширувањето во 1981 година со Грција бил геополитичкиот фактор. И

покрај негативната оценка од Комисијата во однос на идното проширување на Заедницата со Грција, важноста на геополитичкиот фактор, а воедно и безбедноста се истакнаа како пресудни во проширувањето. Влијанието на Студената војна и нејзиниот неизвесен исход, географската местоположба на Грција, заострените односи со Турција во однос на нерешеното прашање околу идниот статус на Кипар, можноста за стимулирање на комунистичките сили кои очигледно сè уште биле присутни во грчкото општество, проследено со влијанието на СССР, беа само дел од причините од коишто произлезе проширувањето на Европската заедница со Грција како 10. земја-членка во европското семејство. Враќањето на демократијата во Грција ги сигнализирало напорите на државата дека се движи паралелно со другите западни политички системи. Мотивот на Грција да стане полноправен член на ова големо европско семејство биле: национална независност, зајакнување на демократските слободи, социјален и економски напредок. Грчкото членство во Европската заедница било преседан бидејќи настанала промена во условите за членство во Заедницата кои дотогаш се применувале. Оваа практика продолжила да се спроведува и за понатамошните проширувања на Заедницата.

Литература

1. Bache, Ian., George, Stephen. *Politics in the European Union*. Oxford: OUP, 2006
2. Botsiou, Konstantina. *Greece's Road to European integration: from Cold War frontline state to EC/EU-membership*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2014
3. Coulombis, Theodore., Iatrides, John. *Greek-American Relations: a Critical Review*. New York: Pella, 1980
4. Coulombis, Theodore., Kariotis Theodore. et al. *Greece in the Twentieth Century*. London and New York: Frank Cass, 2003
5. Crampton, Richard. *The Balkans since second world war*. London: Pearson Education, 2002
6. Cunha, Alice. *The European Economic Community's Third Enlargement*. Miami: Miami-Florida European Union Center of Excellence, 2012
7. Dawson, Andrew., Fawn, Rick. *The changing geopolitics of Eastern Europe: An introduction*. *Geopolitics* 6, 2001
8. Докмановиќ, Мишо. *Балканот и американската дипломатија во XX век*. Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“, 2014
9. Emmert, Frank., Petrovich, Sinisha. *The past, present and future of EU Enlargement*. *Fordham International Law Journal*, Vol. 37, No. 5, pp. 1349-1419, 2014
10. "Greece", European Union, accessed October 16, 2019, www.europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/greece_en.

11. "Greece's course in the EU", Hellenic Republic Ministry of foreign affairs, accessed October 16, 2019, <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/greece-in-the-eu/greeces-course-in-the-eu.html>.
12. Gokmen, Semra Rana. *Geopolitics and the study of international relations*. Ankara: Middle East Technical University, 2010
13. Gürzel, Günay Aylin. *Greece's Accession to the EU and its integration process*. Ankara: Bilkent University, 2004
14. Hochberg, Leonard., Sloan, Geoffrey. *Geopolitics, Geography and Strategic History*. Foreign Policy Research Institute by Elsevier Ltd, 2017
15. Jelavich, Barbara. *History of the Balkans, Vol. 2: Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
16. Kaiser, Wolfram., Elvert, Jürgen. *European Union Enlargement A Comparative History*. London: Routledge, 2004
17. Kassimeris, Christos. *Greece and the American Embrace - Greek Foreign Policy Towards Turkey, the US and the Western Alliance*. London: I. B.Tauris Publishers, 2010
18. Kuus, Merje. *Geopolitics Reframed: Security and Identity in Europe's Eastern Enlargement*. New York: Palgrave Macmillan, 2007
19. Lieven, Anatol. *Against Russophobia*. World Policy Journal, Vol. 17, No. 4, pp. 25-32, 2000
20. Mann, Stephen. *The Greek-Turkish dispute in the Aegean Sea its ramifications for NATO and the prospects for resolution*. Monterey: Naval Postgraduate School, 2001
21. Schimmelfennig, Frank., Sedelmeier, Ulrich. *Theorizing EU enlargement: research focus, hypotheses, and the state of research*. Journal of European Public Policy, 9:4, pp. 500-528, 2002
22. "Second enlargement: Greece", Digital Research in European Studies, accessed October 15, 2019, <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/4a6854b3-62e2-4e41-aba6-9ccf2cf5a859>.
23. Sjurjen, Helene. *Questioning EU Enlargement Europe in search of identity*. London: Routledge, 2006
24. Tatham, Allan. *Enlargement of the European Union*. Alphen Aan Den Rijn and Austin: Kluwer Law International, 2009
25. "The Civil War in Greece", Digital Research in European Studies, accessed July 5, 2021, <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/55c09dcc-a9f2-45e9-b240-aeaf64452cae/2a3241dd-a928-4ef6-808d-f0dae7fed954>.
26. Thompson, Wayne. *The World Today Series 2012, Western Europe*. Lanham: Strycker-Post Publications, 2012
27. "What is the European Union?", Open media hub, accessed October 10, 2019, <https://openmediahub.com/eu-basics/what-is-the-eu/>.

